

СУЧАСНІСТЬ

ЧЕРВЕНЬ 1968 • Ч. 6 (90)

З нових поезій
Олекси Стефановича й Ліни Костенко

Богдан Кравців про літературну реакцію
на Україні

Закінчення листа Валентина Мороза
депутатам ВР УРСР

Лист українського баптиста
А. І. Ковальчука
до Л. І. Брежнєва

Тит Д. Геврик: „Враження з України“

З приводу 110-річчя з дня народження та 50-річчя з дня смерті Івана Франка у «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 17) видавництва ПРОЛОГ вийшов з друку збірник матеріалів п. н.

Іван Франко

ПРО СОЦІЯЛІЗМ І МАРКСИЗМ

(Рецензії і статті — 1897-1906)

Упорядкування, вступна стаття і довідки Богдана Кравцева. Книжка має 260 стор. Ціна — 2,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність»

У «Суспільно-політичній бібліотеці» (ч. 18) вид-ва ПРОЛОГ вийшла з друку перша частина монографії:

Іван Майстренко

СТОРІНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол., або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

У видавництві СУЧАСНІСТЬ появилася нова книжка:

Поль Кльодель

БЛАГОВІЩЕННЯ МАРІЇ

у перекладі Віри Вовк

Ціна книжки, що має 94 стор., — 2,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо надсилати до нашого видавництва або на адреси наших представників.

СУЧАСНІСТЬ

Модель в костюмі Річардсона (1927 рік)
Дизайнер: Річардсон (1927 рік)
Модель: Річардсон (1927 рік)

Віктор Кузьменко (Київ), «Дорога»,
дереворит, 28 × 16,2 см
(з виставки в галерії «Ми і світ», Торонто, березень 1968)

СУЧАСНІСТЬ

ЧЕРВЕНЬ 1968 • Ч. 6 (90)

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

РІК ВИДАННЯ ВОСЬМИЙ

МЮНХЕН

Видає: Українське товариство закордонних студій.

Редакція: Вольфрам Бургардт, Богдан Войчук, Богдан Кравців,
Мирослав Прокоп, Роман Рахманний, Володимир П. Стахів.

У питаннях літератури, мистецтва та науки просимо листуватися на адресу:

Wolfram Burghardt, 212 Tarbart Terrace, London, Ontario, Canada.

Редакція не приймає статей, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

Gemäß dem Gesetze über die Presse vom 3. Oktober 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. Februar 1950 wird mitgeteilt:

Herausgeber: Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.;
8 München 2, Karlsplatz 8/III, (Telefon 59 46 67);
Bundesrepublik Deutschland

Geschäftsführer: Roman Tymkewycz

Druck: „Logos“ GmbH, Buchdruckerei und Verlag, München 19, Bothmerstr. 14

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

Пракиєва отчизна

Олекса Стефанович

СВІТАНОК

Гукнув у праліс Пракий —
І там, де луни упали,
Здавалось, галяви стали —
Могутній голос такий!

Кремезні люди гудуть
У пущах-нетрах без міри.
По древах — креміль сокири, —
Загусла рідшає муть.

Дажбог розжарив блакить.
Дзвенить малеча з колиби.
Пройшли Ярило і Либедь, —
Повів Яр-бог, щоб ярить.

Урвався ліс, бо — ріка,
Не дно, мабуть, а провалля.
Дніпро. Скажи ще з оддалля —
«То лев реве та рика».

А гори — пагори ці —
Для сили, ліпоти й слави.
Дива — ті видива, з'яви
І сни горі та ріці!

Повідав повів — «отам
Стогрудо дихає море».
Ти брам не знаєш, просторе,
Навкруг одкритий вітрам!

Ти, вітре, браму зустрів?
Ти, брате, був на воротях? —
Тут простір тільки та протят
Усіх стрибожих вітрів!

О, так, воно не одно, —
 Два неба, боже, у тебе:
 З блакиті — синяви небо
 І небо — зелен-вино!

Дажбоже неба й землі,
 Вседобра в тебе десниця! —
 Та тільки звідки та птиця,
 Ті дивні клики у млі?

Благословляеш на світ,
 На сході смуга рожева, —
 Нащо ж той глас «вверхи древа»,
 Той темний клекіт із віт?!

.
 Казкові вимисли це? —
 Уся батьківщина — казка,
 Болюча, люба і жаска,
 Вогонь — у серце й лице!

МАТЕРЯМ

Марії Фігмос

І

Ведмедиця йде на ножа,
 Хребет іде поламати,
 Рятуючи ведмежа, —
 Бо то — мати.

І в тобі вона є.
 Хижа та ведмедиця, —
 Чи ти — молодиця,
 Чи пригасло око твоє.

Та коли у дочках землі
 Є рождати потреба,
 Є чорнота плідна ріллі,
 То є й синява неба.

Не лише зродити на світ,
А так зростити дитину,
Щоб найбільший був заповіт —
«Будь людиною, сину».

У слабких жіночих руках —
Родини, роди й народи:
Що мати сіє, те родить,
В роках живе і віках.

І про матір, звану Марія
І єдину із множини,
Є глагол, що сім'я жони
Знеголовить в логові змія.

Тож лише добірне зерно,
Лише добре — дитині, —
Хай в ланах під повинню сині
Золоте шумує вино!

II

Всесила. Про силу сил
Горить і движить вселенна —
В безоднях — сила-силенна! —
Гудуть вихорі світил.

У другім зерні —
Розумна, творча істота, —
Хай послухає в ній темнота,
Коли світло рубнуло: «ні!»

А третє сім'я — вона,
З правре́мен кременю жизна,
З Пракия — наша отчизна,
Родина наша одна.

Жак фаталіст і його пан

(уривок)

Дені Дідро

(Закінчення)

Вийшовши з оранжерій, маркіз і його подруга походжали по саду. Саме як вони прямували першою алеєю, що лежить праворуч від входу, поруч з школою дерев, мадам де Ляпом-ре скрикнула від здивування і промовила:

— Ні, я не помиляюся, здається, це вони; так, це таки вони.

Відразу ж залишивши маркіза, вона попрямувала назустріч двом преподобницям. Дочка Енон була просто чарівна в її простому одязі, на якому погляд не мав за що зачепитися, зосереджуючися цілковито на постаті дівчини.

— Ах, це ви, пані?

— Так, це я.

— Як ся маєте; і що з вами сталося, що вас не видно вже цілу вічність?

— Ви знаєте наше нещастя; довелося зректися всього і жити в самогності, як належить при нашому скромному достатку; залишити світ, коли не маєш змоги відповідно показатися в ньому.

— Алеж даруйте, але покинути мене, ту, що сама цурається світу, що має досить тями, щоб бачити той світ таким нудним, який він є!

— Нещастя має ту неприємну рису, що викликає недовір'я: потерпілий завжди боїться бути тягарем для когось.

— Ви, тягар для мене! Підозрівати мене в цьому — це образа.

— Мадам, не я тому винна! Я десять разів згадувала мамі про вас, а вона все відповідала: «Ах, мадам де Ляпом-ре... ніхто, моя доню, не думає про нас.

— Яка несправедливість! Присядьмо та поговорімо. Це маркіз Дезарсі; він мій друг, і його присутність нам не перешкоджатиме. Але як вироста дівчина! Як вона вигарніла з того часу, як ми не бачилися!

— У нашому становищі бодай те добре, що ми далекі від того всього, що шкодить здоров'ю: подивіться на її обличчя, дивіться на руки; усе це завдяки впорядкованості й стриманості життя: сон, праця, чисте сумління. Це не аби-що...

Далі сіли собі при дружній розмові. Енон-мати говорила гарно, Енон-дочка — мало. Обидві говорили в побожному тоні, але легко й невимушено. Ще й на вечір не заходило, а наші обидві преподобниці вже підвелися. Їм сказали, що ще рано, але Енон-мати відповіла на вухо мадам де Ляпоммре, хоч і досить голосно, що їм треба йти до вечірні, і тому довше вони не можуть лишитися. Уже як вони були далеченько, мадам де Ляпоммре похопилася, що не спитала, де вони живуть, і не дала їм своєї адреси:

— Це моя помилка, — додала вона, — якої раніше я ніколи не допустилася б.

Маркіз кинувся навздогін, щоб виправити помилку. Вони взяли адресу мадам де Ляпоммре, але, хоч і як маркіз наполягав, йому не вдалося дістати їхню. Він не наважився запропонувати їм свою карету, хоч і признався мадам де Ляпоммре, що йому вельми хотілося це зробити.

Маркіз, не чекавши довго, запитав мадам де Ляпоммре, хто вони є, ці дві жінки.

— Це дві істоти, щасливіші, ніж ми. Подивіться, в якому вони доброму здоров'ї! Які веселі обличчя! Яка невинність і чистота в їх мові! Годі й думати, щоб побачити чи почути таке в нашому колі. Ми співчуваємо побожним, а побожні співчувають нам; а як зважити, я схильна думати, що правда по їхньому боці.

— Але, маркізо, чи не тягне вас саму стати побожною?

— Чом би й ні.

— Вважайте, я не хотів би, щоб наш розрив, якщо його таким можна назвати, завів вас так далеко.

— І ви гадаєте, що ліпше було б, якби я відкрила двері молодому графові?

— Багато ліпше.

— Ви радили б мені так зробити?

— Без вагання.

Мадам де Ляпоммре оповіла маркізові, що знала про ім'я, провінцію, попереднє становище і процес двох преподобниць, роблячи це з тим зацікавленням і співчуттям, на яке була спроможна, потім додала:

— Ці дві жінки заслуговують виняткової пошани, а зокрема дочка. Далєбі погодитися, що при такій зовнішності, як у неї, тут можна мати все, якщо хотіти цими даними скористатися; але вони воліли скромне, але чесне життя, ніж достаток, здобутий ганьбою. Те, що їм лишилося, таке незначне, що, повірте, я не знаю, як вони дають собі раду, щоб існувати. Але дівчина працює день і ніч. Жити в нужді, в нужді народившись, можуть багато людей; але впасти в убожество з достатку, помиритися з таким станом, ще й бачити в ньому щастя

— це щось таке, чого я не можу зрозуміти. От що може зробити релігія. Можуть собі філософи говорити, що їм хочеться, але релігія має свої добрі якості.

— Передусім для нещасних.

— А хто на світі не є більш або менш нещасний?

— Закладаюся головою, що ви перетворитеся на побожну.

— Велике нещастя! Коли це життя таке незначне у порівнянні з вічністю на тому світі!

— Але ви й тепер уже говорите, як місіонер.

— Я говорю як жінка, переконана в правдивості своїх слів. Скажіть мені щиро, маркізе, чи всі наші багатства не виглядали б жалюгідним мотлохом, якби перед нашими очима невідступно стояли блаженство й пекельні муки того світу? Чи не виглядало б незбагненим божевіллям бажання спокусити молоду дівчину чи жінку, щиро віддану чоловікові, щоб померти в її обіймах і відразу ж бути засудженим на вічну муку?

— І проте щодня це роблять.

— Бо втратили віру й поглухли.

— Ні, так роблять тому, що наші релігійні переконання не мають великого впливу на нашу поведінку. Але клянуся, моя дорога, що ви притямом повертаєте на шлях до сповідальниці.

— І це було б те найліпше, що я мала б зробити.

— Ідіть геть, ви божевільні. Перед вами ще двадцять років, які ви можете прожити в солодких гріхах: не змарнуйте їх; потім можете покаятися і, як захочете, впасти до ніг священика, щоб любісінько розповісти йому про все . . . Але наша розмова набрала занадто серйозного характеру; ваша уява зводить вас на хворобливо похмурі думки; і це наслідок нездорової самотності, на яку ви себе засудили. Послухайте моєї ради і мерщій покличте молодого графа, тоді забудете про чорта й пекло і станете знову такою чарівною, як були колись. Можливо, ви боїтеся моїх закидів на той випадок, якби ми знову зійшлися; але, поперше, хтозна, чи ми колись зійдемося, і ви з опаски, більш чи менш обґрунтованої, позбавляєте себе найсолодшої втіхи. А знову ж честь, що ви поклали на собі, бути ліпшою від мене, справді не варта такої жертви.

— Добре все ви кажете, але це не може мене стримати...

Вони говорили ще багато всячини, якої я вже й не пам'ятаю.

Ж а к : Випиймо, пані господине: це відсвіжує пам'ять.

Г о с п о д и н я : Випиймо то й випиймо . . . Походивши ще сюди й туди по алеях, мадам де Ляпоммре і маркіз сіли в колясу. Мадам де Ляпоммре сказала:

— Я почуваю себе такою старою, дивлячись на неї. Коли воно прибуло до Парижу, виглядало тоді, як качанчик.

— Ви говорите про дочку тієї пані, що ми зустріли на прогулянці?

— Так. Воно як у саду, де на місце зів'ялих троянд з'являються свіжі. Ви придивилися до неї?

— О так, не оминув нагоди.

— Як вона вам?

— Вона виглядає так, наче б голову Рафаелевої мадонни приточили до постаті його ж Галатеї; і потім — яка ніжність у голосі!

— Скромність у погляді!

— Статечність у манерах!

— Пристойність у розмові, якою жодна молода дівчина не вразила мене так, як ця. От що значить добре виховання.

— Якщо воно сполучається з добрими вродженими якостями.

Маркіз відпровадив мадам де Ляпоммре до її дому; і мадам де Ляпоммре чимдуж поспішила засвідчити нашим двом преподобницям, як вельми вона задоволена ними, їх бездоганним виконанням своїх ролей.

Ж а к : Як вони й далі продовжуватимуть так, як почали, то хай би пан маркіз Дезарсі був сам чортом, а не виплутається з тенет.

П а н : Хотів би я знати, що вони замислили.

Ж а к : Щодо мене, то я був би дуже невдоволений, бо пропав би весь інтерес слухати далі.

Г о с п о д и н я : З цього дня маркіз частіше засиджувався в мадам де Ляпоммре, яка помітила це, не питаючи його, яка тому причина. Вона ніколи перша не заводила мову про двох побожниць; вона чекала, щоб він сам почав; що маркіз і робив, завжди наполегливо, хоч ніби й прикриваючись погано удаваною байдужістю.

М а р к і з : Зустрічали своїх приятельок?

М а д а м д е Л я п о м м р е : Ні.

М а р к і з : Мусите знати, що недобре робите. Ви багата, вони в нужді; і щоб вам бодай коли-не-коли не запросити їх на обід!

М а д а м д е Л я п о м м р е : Я припускала, що пан маркіз знає мене трохи краще. Раніше, любивши мене, він наділяв мене чеснотами, а сьогодні, при дружбі, бачить хиби. Я запрошувала їх десять разів, а вони не прийшли жодного разу. Їх відмова відвідувати мене має свої причини. І коли я їх відвідую, мені доводиться залишати свою колясу перед в'їздом у вулицю, бути якнайпростіше одягненою, без прикрас і діамантів. Та нічого нема й дивного в їхній обережності: вистачило б, щоб дійшла одна фальшива чутка, поширена дурними людьми, до тих кількох добродійних людей, що їм допомагають, щоб вони позбулися цієї допомоги. Щоб робити добро, маркізе, треба бути дуже обережним.

М а р к і з : Особливо побожним.

М а д а м д е Л я п о м м р е : Бо найменшого претексту вистачає, щоб вони допомогу втратили. Хай би тільки хтось дізнався, що я цікавлюся ними, відразу заговорили б: мовляв, мадам де Ляпоммре їх підтримує, вони нічого більше не потребують... І кінець милостині.

М а р к і з : Милостині?

Мадам де Ляпоммре: Так, пане, милостині!

Маркіз: Вони ваші знайомі і мають жити з милостині?

Мадам де Ляпоммре: Мушу, маркізе, вам ще раз сказати, що ви мене більше не любите, і частина вашої пошани до мене зникла разом з вашою ніжністю. Хто ж вам сказав, ніби я винна в тому, що вони живуть з милостині, яку їм уділяє парафія?

Маркіз: Вибачте, мадам, тисячу разів вибачте; винен перед вами. Але скажіть, який у тому сенс, щоб відмовлятися від допомоги друга?

Мадам де Ляпоммре: Ах, маркізе, ми, діти великого світу, дуже далекі від того, щоб зрозуміти вразливу упередженість цих сором'язливих душ. Вони вважають непристойність приймати допомогу від будь-якої приватної особи.

Маркіз: Алеж це позбавляє нас найліпшої можливо-сти зрівноважити нашу безглузду марнотратність.

Мадам де Ляпоммре: Зовсім ні. Я припускаю, що пан маркіз Дезарсі, наприклад, дуже схвильований співчуттям до них; що ж йому заважає зробити так, щоб його допомога дійшла до них через достойніші руки?

Маркіз: Але менш певні.

Мадам де Ляпоммре: Можливо.

Маркіз: Скажіть, будь ласка, якби я послав їм яких двадцять люїдорів, гадаєте, що вони не прийняли б?

Мадам де Ляпоммре: Я цілком певна того; і ця відмову ви взяли б за зле матері, яка має таку чарівну дитину?

Маркіз: Признаюся вам, що я вельми хотів би їх віддати.

Мадам де Ляпоммре: Охоче вам вірю. Маркізе, маркізе, будьте обережні! Ваше співчуття щось дуже раптове й підозріле.

Маркіз: Хай буде й так. Але як ви гадаєте, чи вони прийняли б мене?

Мадам де Ляпоммре: Напевно, ні! З вашою пишною колясою, при вашою одязі й слугах — і до такої чарівної дівчини! Тільки цього й бракувало, щоб дати привід сусідам і сусідкам позлословити та й погубити бідних жінок.

Маркіз: Ви засмутили мене, бо, щиро кажу, це не входило в мої наміри. Виходить, доведеться відмовитися від допомоги й відвідин?

Маркіз: А якби я міг передати їм допомогу через ваші руки?

Мадам де Ляпоммре: Я не переконана, що ця допомога була б достатньо чиста, щоб мені личило за неї братися.

Маркіз: Це жорстоко.

Мадам де Ляпоммре: Так, жорстоко; добре кажете.

Маркіз: Яке підозріння! Ви жартуєте, маркізо. Ідеться про дівчину, яку я бачив єдиний раз...

Мадам де Ляпоммре: Але з числа тих небагатьох, яких, раз побачивши, не можна забути.

Маркіз: Правда, що такі обличчя не забуваються.

Мадам де Ляпоммре: Маркізе, уважайте, наживете клопоту на свою голову, і я воліла б попередити вас перед небезпекою, ніж потім потішати. Не плутайте цю дівчину з тими, яких ви знаєте: вона не подібна до них. Коло такої, як ця, не можна впадати, таку не можна спокусити, до неї не можна й наблизитися, бо вона не слухатиме вас, з нею ні до чого не дійдете.

По цій розмові маркіз раптом пригадав, що він має пильну справу, швидко підвівся і заклопотано вийшов.

Протягом тривалого часу маркіз не пропускав майже ні одного дня, щоб не відвідати мадам де Ляпоммре. Але, приходявши, він сідав і мовчав. Говорила ж сама мадам де Ляпоммре, а маркіз по якій чверті години підводився й ішов геть.

Потім у його відвідинах зайшла майже ціломісячна павза, по якій він з'явився знову, але був похмурий, зажурений, схудлий. Побачивши його, маркіза скрикнула:

— Що з вами сталося? Звідки ви? Чи не перебули весь цей час у домі втіхи?

Маркіз: Слово чести, це майже правда. З розпуки я кинувся у найстрашнішу розпусту.

Мадам де Ляпоммре: Чому з розпуки?

Маркіз: Так, з розпуки...

По цьому слові він почав ходити уздовж і впоперек по хаті, не мовлячи й слова; підходив до вікна, дивився на небо, зупинявся перед мадам де Ляпоммре, потім підходив до дверей, кликав своїх слуг, яким не мав чого сказати, і відсилав їх; відходив і повертався, зупинявся перед мадам де Ляпоммре, яка працювала, ніби його й не помічаючи; хотів щось говорити, але не наслідовався. Нарешті, мадам де Ляпоммре, ніби співчуваючи йому, запитала:

— Що з вами? Цілий місяць вас не було зовсім, тепер ви повернулися з обличчям мерця і блукаєте, як грішна душа, що не знаходить собі місця.

Маркіз: Далі я вже не можу витримати і мушу сказати вам усе. Дочка вашої подруги справила на мене велике враження. Я робив усе, дослівно таки все, щоб її забути; і чим більше я намагався це робити, тим невідступніше її образ переслідує мене. Я зачарований цією янгольською істотою. Від вас я чекаю дуже важливої послуги.

Мадам де Ляпоммре: Якої?

Маркіз: Я конечно хочу її бачити, і тільки ви можете мені в цьому допомогти. Я послав своїх людей пильнувати за жінками. А вони тільки й знають один шлях: з дому до церкви, а з церкви додому. Десять разів я переходив їм дорогу, але вони мене навіть не помічали; я стояв у них під дверима — усе даремно. Спочатку вони змусили мене пово-

дитися, як розпусну мавпу, потім — зробили побожним, як янгол. Протягом двох тижнів я не пропустив жодного богослуження. О, дорога моя, яке в неї обличчя! Яка вона гарна!..

Мадам де Ляпоммре усе це знала.

— Це означає, — відповіла вона маркізові, — що після того, як ви, випробувавши всі засоби, щобвилікуватися, не оминули нічого, щоб остаточно збожеволіти, і це останнє вам цілком удалося?

Маркіз: Удалося, і то так, що я не міг би навіть сказати вам, до якого ступеня. Чи ж ви не матимете стільки співчуття до мене, щоб я був зобов'язаний вам щастям побачити її ще раз?

Мадам де Ляпоммре: Це діло дуже трудне, але я готова була б вам допомогти при одній умові: щоб ви дали цим бідним людям спокій і перестали їх мучити. Не можу утаїти від вас, що вони написали мені про ваші переслідування, написали з почуттям гіркоти. Ось їх лист...

Лист, який вона дала читати маркізові, вони уклали всі втрьох разом: виглядало так, наче б дочка Енон написала його на наказ своєї матері; і в ньому вміло було вплетено стільки цнотливості, делікатності, зворушливої елегантності й смаку, щоб остаточно закрутити маркізові голову. Так що він кожне слово супроводив вигуками і не пропустив жодного речення, не перечитавши його ще раз. Він плакав з радості, кажучи мадам де Ляпоммре:

— Погодьтеся, мадам, що ліпше не можна написати.

Мадам де Ляпоммре: Охоче погоджуся.

Маркіз: І що кожен цей рядок переповнює почуттям захоплення й пошани до жінок такого шляхетного характеру.

Мадам де Ляпоммре: Так воно й мусить бути.

Маркіз: Обіцяю, що я дотримаю слова, але благаю вас — дотримайте й ви свого.

Мадам де Ляпоммре: Справді, маркізе, здається, я така сама божевільна, як і ви. Треба припускати, що ви зберегли свою страшну владу надо мною, і мені аж страшно усвідомлювати це.

Маркіз: Коли я побачу її?

Мадам де Ляпоммре: Покищо не можу вам нічого сказати. Насамперед треба подумати, як улаштувати справу й усунути будь-які підозріння. Ваші наміри не таємниця для них. Можете собі уявити, як виглядатиме моя співучасть у їхніх очах, якщо вони уявлять собі, що я у змові з вами... Але скажіть по щирості, маркізе, чому я маю брати на себе такий клопіт? Яке мені діло до того, любите ви чи не любите, чи витіваєте дурниці? Виплутуйтеся самі з своїх інтриг. Та й роля, якої ви від мене вимагаєте, досить відповідальна.

Маркіз: Дорога моя, якщо ви залишите мене, я загину! Не буду говорити про себе, щоб не ображати вас, але закликаю вас добром цих милих і гідних істот, долю яких ви

берете так близько до серця: ви мене знаєте, тож заощадьте їм усі божевілля, яких я здібний накоїти. Я піду до них, так, так, я піду до них, попереджаю вас, виламаю їм двері, увійду до них супроти їхнього бажання, увійду й сяду. Я не знаю, що скажу, що робитиму, бож ви знаєте, чого я можу наробити у стані такого збудження!

— Ви певно зауважили, панове, — сказала господиня, — що від початку цієї авантури аж до цієї миті маркіз Дезарсі не вимовив жодного слова такого, щоб воно не було спрямоване, як удар ножа в серце мадам де Ляпоммре. Вона задихалася від гніву й обурення і так відповіла маркізові, тремтячи й затинаючись:

— Правда ваша. Ах, якби ви мене любили так, як її, можливо, що... Але лишімо це... Якщо я й зроблю це, то не заради вас, але тішу себе надією, що ви, пане маркізе, дасте мені час.

Маркіз: Якнайкоротший, якмога коротший.

Жак: А, пані господине, яка шалена жінка, пекло не гірше від неї! Я тремчу і мушу випити ще раз, щоб заспокоїтися... Хочете, щоб я випив сам?

Господиня: Щодо мене, то мені не страшно... Мадам де Ляпоммре думала собі: «Я страждаю, але страждаю не сама. Жорстокий чоловіче! Я не знаю, як довго триватимуть мої муки, але твої триватимуть вічно...» Вона змусила маркіза майже цілий місяць чекати зустрічі, яку йому пообіцяла, тобто дала час вимучитися і ще більше сп'яніти від любови, і під претекстом улегшити таке довготривале чекання дозволила йому розмовляти з нею про свою пристрасть.

Пан: І ще більше розпалити її.

Жак: Яка жінка! Чорт не жінка! Пані господине, мій страх подвоюється.

Господиня: Маркіз приходив щодня розмовляти з мадам де Ляпоммре, яка підступними речами розпалювала його пристрасть, його загибель до краю доводячи. Він розпитував про ті сторони, звідки ці жінки, про їх рід, виховання, про катастрофу, що їх спіткала; він повертався до цієї теми без кінця і, повний зворушення, домагався ще й ще додаткових подробиць. Маркіза звертала йому увагу на зростання його почуттів і, ніби лякаючи його тим, призвичаювала до думки, чим це може кінчитися.

— Маркізе, — говорила вона, — стережіться, бо зайдете задалеко. Може прийти час, коли мое дружнє ставлення до вас, яким ви так без кінця надуживаєте, не зможе бути виправданням для мене ні у ваших, ні в моїх очах. Звичайно, трапляється щодня можливість не знати якого божевільного вчинку; але я дуже боюся, маркізе, що якби вам і вдалося здобути цю дівчину, то не на таких умовах, які досі були вам до смаку.

Коли мадам де Ляпоммре упевнилася, що маркіз добре підготований для успішного здійснення її плянів, вона до-

мовилася з обома жінками, що вони прийдуть до неї на обід; а маркізові сказала, щоб він на той саме час з'явився в одязі, ніби з дороги, щоб його поява мала вигляд чистого випадку. Так і зробили.

Саме подавали другу страву, як завідомлено, що прибув маркіз. Маркіз, мадам де Ляпоммре й обидві Енон зробили вигляд, ніби вони вкрай розгублені.

— Мадам, — мовив маркіз, — я повернувся з свого маєтку; було б пізно їхати просто додому, де мене чекають щойно на вечір, і я подумав собі, що ви не відмовите мені обіду...

І, говорячи так, він узяв стілець і сів до столу. Йому приготували накриття так, що він опинився поруч з матір'ю і навпроти дочки. Він моргнув оком мадам де Ляпоммре на знак подяки за те, що вона так делікатно його примістила. По першій хвилині ніяковости обидві наші побожниці заспокоїлися. Почалася розмова, стало навіть весело. Маркіз був дуже уважний до матері і дуже стриманий та ввічливий до дочки. Усі три жінки потайки дуже потішалися з того, як маркіз пильнував, щоб не сказати недоречного слова чи не зробити чогось такого, що викликало б їхнє невдоволення. У них вистачило жорстокости, щоб змусити його поспіть три години вести побожні розмови, по чому мадам де Ляпоммре сказала:

— Ваші речі якнайкраще свідчать про ваших батьків, бо перша наука, одержана в дитинстві, ніколи не забувається. Ви виявляєте таке досконале проникнення в таємниці Божої ласки, наче б усе життя прожили в монастирі Франціска Сальського. Чи не були ви квієтистом?

— Цього вже не пригадую.

Зайве було б говорити, що наші побожниці намагалися, скільки могли, виявити в розмові свій розум, чар і спокусливу грацію. Побіжно мова зайшла і в ділянку пристрастей, і мадмуазель Дюкенуа (таке було її справжнє прізвище) висловила думку, що з усіх пристрастей небезпечна лише одна. Маркіз був тієї самої думки. Між шостою і сьомою годиною обидві жінки зібралися додому, і жодними силами не можна було затримати їх довше. Мадам де Ляпоммре була згодна з мадам Дюкенуа, що обов'язок треба ставити над усе, якщо не хочеш, щоб тебе щодня мучила совість. Так вони й пішли, на превеликий жаль маркіза, який лишився з мадам де Ляпоммре.

Мадам де Ляпоммре: Скажіть маркізе, чи не дурна я? Знайдіть у Парижі іншу жінку, що так само зробила б, як я?

Маркіз: (ставши перед нею на коліна): Визнаю, що нема в світі рівної вам. Добротою своєю ви засоромили мене: бо справді немає другої такої подружки на всій землі.

Мадам де Ляпоммре: Але чи ви певні, що й завжди мое сьогоднішнє діло цінуватимете так, як тепер?

Маркіз: Я був би невдячною твариною, якби будь-коли подумав інакше.

Мадам де Ляпоммре: Тепер перейдім до іншого. Як ваше серце?

Маркіз: Чи мушу бути щирим до кінця? Або я здобуду цю дівчину, або загину.

Мадам де Ляпоммре: Немає сумніву, що ви її здобудете, треба тільки знати — як.

Маркіз: Побачимо.

Мадам де Ляпоммре: Маркізе, маркізе, я знаю вас, знаю й тих жінок: я бачу, чим це кінчиться.

Щось із два місяці маркіз не появлявся в мадам де Ляпоммре. І ось що він робив протягом цього часу. Він познайомився з духовником матері й дочки. Це був друг молодого абата, про якого я вам оповідала. Цей священник, лукаво виставивши на показ усі труднощі, якими він мав би перегородити дорогу до здійснення нечесної інтриги, продав так дорого, як міг, своє святе духовницьке діло і погодився на все, що вимагав від нього маркіз.

Перше підступне діло, яке зробив цей Божий чоловік, було в тому, щоб позбавити обох жінок прихильності настоятеля церкви і переконати його, що їм протегує мадам де Ляпоммре і вони вже не потребують допомоги від церкви, яку ліпше віддати тим, що далеко бідніші від них. Мета його була така, щоб притиснути їх на більшу податливість.

Далі, при сповіді він намагався посіяти незгоду між матір'ю й дочкою. Чувши, для прикладу, нарікання матері на дочку, він перебільшував вади останньої, щоб посилити невдоволення матері. Коли ж дочка нарікала на матір, він натякав їй, що влада батька й матері над дітьми має свої межі, і коли материні надокучання досягли б певної межі, можливо, що навіть можна було б звільнитися від її тиранічної влади. Замість покути, він велів знову прийти на сповідь.

Іншим разом він повів мову про її вроду, але обережно й дуже вправно. Мовляв, це найнебезпечніший подарунок, яким Бог може обдарувати жінку; далі про враження, яке вона справила на одного поважного чоловіка, імени якого він не називатиме, але їй самій не важко вгадати, про кого мова. Потім перейшов до теми про безмежне милосердя Боже і його вибачливість до людських слабостей, які в певних обставинах уводять у пріхи; до слабостей природи людської, від яких кожен знаходить рятунок у покайні; говорив про непогамованість і загальну поширеність певних нахилів, від яких не вільні навіть найсвятіші люди. Потім він запитав, чи не тривожать її певні бажання, чи не виявляється її темперамент у своєрідних снах, чи не хвилює її присутність чоловіків. Нарешті, він зійшов на питання, чи мусить жінка піддатися, чи, навпаки, протистояти чоловікові, опанованому пристрастю, і довести до того, щоб він помер, приречений на вічні муки, хоч і за нього Ісус Христос пролив свою кров, — питання, яке він лишив без виразної відповіді. На за-

кінчення він глибоко зідхнув, звівши очі до неба, і почав молитву за спокій смятених душ... Дівчина вислухувала його, а її мати й мадам де Ляпоммре, яким вона докладно переказувала слова духовника, підказували їй, що вона має казати далі духовникові, щоб підбадьорити його на сміливіші намовляння.

Жак: Ваша мадам де Ляпоммре лиха жінка.

Пан: Добре тобі говорити, Жаку. Але звідки походить її лиха вдача? Від маркіза Дезарсі. Якби він лишився таким, як присягався, яким і мусів бути, чи ти знайшов би якісь вади у вдачі мадам де Ляпоммре? Як вирушимо в дорогу, можеш обвинувачувати її, а я беруся захищати. Щодо священика, того мерзотника й спокусника, то його боронити не буду; кажи, що хочеш.

Жак: Це така погана людина, що, мені так здається, вислухавши цю історію, я перестану ходити до сповіді. А ви, пані господине?

Господиня: А я буду ходити до свого старого панотця; він не цікавиться зайвим і слухає лише те, що йому кажуть.

Жак: А що, якби ми випили на здоров'я вашого панотця?

Господиня: За цим разом я згодна з вами. Бо він добра людина; по неділях і святах дозволяє хлопцям і дівчатам танцювати, а жінкам і чоловікам не забороняє приходити до мене випити по чарці, при умові, щоб не впивалися. За мого панотця!

Жак: За вашого панотця!

Господиня: Наші жінки не сумнівалися, що Божий чоловік рано чи пізно не завагається передати своїй покайниці любовного листа. Так воно й сталося. Але як обережно він це зробив! Мовляв, він не знає від кого він, хоч не сумнівається, що від доброї й добродійної людини, яка дізналася про їх убожество і пропонує їм свою допомогу. Він, мовляв, передавав такі листи досить часто, кажучи: «Зрештою, ви чесна дівчина, ваша мати мудра жінка, і я вимагаю, щоб ви відкрили лист лише в її присутності». Мадмуазель Дюкенуа прийняла лист і передала свій матері, яка відразу ж переслала його далі до мадам де Ляпоммре. Ця остання, мавши той папір у руках, закликала до себе духовника, закидала його обвинуваченнями, яких він заслужував, і пригрозила, що закладе на нього позов перед ієрархією, якщо подібне станеться ще раз.

У цьому листі маркіз розпливався у вихвалюваннях самого себе, а також мадмуазель Дюкенуа; красномовно оповідав, як жагуче закохався в неї, і пропонував золоті гори, навіть викрадення.

Прочитавши лекцію духовникові, мадам де Ляпоммре запросила до себе маркіза і витлумачила йому, що його поведінка не гідна шляхетної людини і вона не може потурати йому без кінця. Вона показала йому лист і попередила, що, не

зважаючи на щире дружбу, яка їх еднає, вона змушена буде або передати листа органам закону, або повернути мадам Дюкенуа, щойно тільки станеться якась прикра пригода з її дочкою.

— Ах, маркізе, — продовжувала вона, — любов псує вас. Ви зла людина від народження, бо те, що інших спонукає на великі діла, вас штовхає на мерзенні вчинки. І що за подіяли вам ці бідні жінки, щоб на додаток до їх убожества ще й ославити їх? Чи личить вам переслідувати дівчину, тому що вона вродлива й хоче зберегти свою чесноту? Чому саме ви хочете стати тим, хто змусить її проклинати найкращий дар Божий? А чим я, бідна, заслужила кару бути вашою співницею? Досить, маркізе, упадіть передо мною на коліна, вибачтеся передо мною і покляніться, що облишите переслідувати моїх бідних друзів.

Маркіз пообіцяв їй нічого більше не робити без її згоди; тільки ж він хоче здобути цю дівчину будь-якою ціною.

Однак маркіз і не думав дотримати слова. Тому що мати про все знала, він, не вагаючись, звернувся просто до неї. Визнаючи злочинність свого наміру, він пропонував їй значну суму у надії на прихильність бодай на якийсь час. При листі була скринька з дорогими прикрасами.

Усі три жінки зібралися на раду. Мати й дочка схильні були прийняти подарунок, але це не входило в пляни мадам де Ляпоммре. Вона нагадала їх обіцянку виконувати всі її накази і загрозила, що викриє змову. На великий жаль обох наших побожниць, молодша мусіла зняти пишні сережки, які були їй так до лиця, і довелось відіслати скриньку й лист з доданою до них відповіддю, повною гордості й обурення.

Мадам де Ляпоммре гірко присоромила маркіза за недотримання слова. Маркіз вибачився за те, що не міг стриматися від такого неприємного для неї вчинку.

— Маркізе, маркізе, — докоряла йому мадам де Ляпоммре, — я вас попереджала і повторюю ще раз: ви ніколи не дійдете своєї мети; але марно було б повчати вас далі, годі кидати слова на вітер: ви непоправні.

Маркіз ствердив, що й він сам тієї самої думки, і попросив у неї дозволу на ще одну, останню спробу: він хотів би забезпечити обох жінок високою рентою, поділити з ними свій маєток і передати у їх власність один з своїх домів у місті й один на селі.

— Поспитайте, — відповіла йому маркіза, — я забороняю лише насильство, але вірте мені, мій друже, що чесноті, коли вона щира, немає ціни в очах тих, хто має щастя її посідати. Ваша нова пропозиція матиме такий самий успіх, як і попередні: я знаю цих жінок і можу заложитися, що нічого не вийде.

Нова пропозиція була зроблена. Три жінки зійшлися на чергову таємну нараду. Мати й дочка мовчазно чекали рішення мадам де Ляпоммре. Вона якийсь час мовчки ходила по хаті. «Ні, ні, — думала вона собі, — для мого пораненого сер-

ця цього ще мало». І тут таки наказала відмовитися. Ті дві інші — в сльози; упавши на коліна, вони почали виказувати, як жорстоко було б змушувати їх відмовитися від незчисленного багатства, яке вони могли б прийняти без жодних небезпечних наслідків. Мадам де Ляпоммре відповіла їм сухо:

— Не уявляйте собі, що все це я роблю для вас! Хто ви такі? Чим я вам зобов'язана? Хто може перешкодити мені відіслати вас, одну й другу, до вашого кишля розпусти? Те, що вам пропонують, багато для вас, але дуже мало для мене. Мадам, пишть відповідь, яку я вам продиктую, і вона мусить відійти на моїх очах.

Додому повернулися жінки ще більш перелякані, ніж засмучені.

Жак: Сам чорт сидить у тій жінці. І чого їй ще треба? Хіба втрата половини маєтку не достатня кара за зраджену любов?

Пан: Жаку, ти ніколи не був жінкою, а тим більше — чесною жінкою; ти судиш, як велить тобі твій характер, забуваючи, що він інакший, ніж у мадам де Ляпоммре! Хочеш, щоб я тобі щось сказав? Боюся, щоб одруження маркіза Дезарсі з хвойдою не було записане там, угорі.

Жак: Як записане там, угорі, то неодмінно й відбудеться.

Господиня: Маркіз, не довго чекаючи, з'явився до мадам де Ляпоммре.

— Ну, як, — запитала вона, — з вашою новою позицією.

Маркіз: Зроблена й відкинена. Я в розпачі. Я хотів би вирвати в свого серця цю нещасну пристрась; я хотів би вирвати з грудей разом з нею своє серце, але не можу. Маркізо, подивіться на мене: чи не помічаєте ви, що в рисах мого обличчя є щось спільне з тією дівчиною?

Мадам де Ляпоммре: Я це помітила відразу, але не хотіла вам казати. Та не про це тепер мова. Як ви вирішили?

Маркіз: Я не можу нічого вирішити. Іноді мене охоплює бажання кинутися в поштову карету і їхати світ за очі; а в наступну мить сили мене покидають, ніби я цілком знищений, і паморочиться мені голова: я божеволію й не знаю, що зо мною діється.

Мадам де Ляпоммре: Не раджу вам вибиратися в подорож. Не варто трудитися, щоб, доїхавши до Вільжюїф, повернутися назад.

Наступного дня маркіз написав маркізі, що він вибирається на село і лишиться там, скільки зможе. Одночасно просив її, як трапиться okazія, згадати його добрим словом у розмові з своїми приятельками. Його відсутність не тривала довго: він повернувся з наміром одружитися.

Жак: Я співчуваю бідному маркізові.

Пан: Щодо мене, то я не дуже.

Господиня: Не заходячи додому, він прибув до мадам де Ляпоммре. Її не було дома. повернувшись, вона побачила маркіза в фотелі, у глибокій задумі, з заплющеними очима.

— Ах, маркізе, ви вже повернулися? Видно, сільське життя не мало для вас великої принади.

— Ні, — відповів він, — я не знаходжу собі місця і тепер повернувся з твердим наміром поповнити найбільше безглуздя, на яке здібна людина мого стану, в моєму віці і з моїм характером. Але ліпше одружитися, ніж страждати. Я одружуся.

Мадам де Ляпоммре: Маркізе, це дуже відповідальний крок, і його треба добре обміркувати.

Маркіз: У мене лише одне міркування, але воно незаперечне: нещаснішим, ніж тепер, я не можу бути.

Мадам де Ляпоммре: Ви можете помилятися.

Жак: Зрадниця!

Маркіз: Нарешті, дорога подруго, тепер уже йдеться про переговори, у яких, мені здається, я чесно можу просити вашої допомоги. Підійть до них, поговоріть з матір'ю, вибачте почуття дочки і скажіть їм про мої наміри.

Мадам де Ляпоммре: Спокійно, спокійно, маркізе. Мені здавалося, що я достатньо їх знаю, якщо йдеться про мої з ними стосунки. Але тепер, коли йдеться про щастя мого друга, хай буде дозволене мені придивитися до них ближче. Я зажадаю докладних інформацій з провінції, звідки вони прибули, і обіцяю вам простежити крок за кроком усе їхнє життя в Парижі.

Маркіз: Уся ця надмірна обережність здається мені зайвою. Жінки, що живуть в убожестві і можуть протистояти усім принадам, якими я їх спокушав, мусять бути винятковими істотами. За ті скарби, які я їм пропонував, я міг би здобути герцогиню. А зрештою, хіба не ви самі мені говорили...

Мадам де Ляпоммре: Так, так, я говорила все, що вам до вподоби; але, пропри те все, дозвольте мені робити, як я хочу.

Жак: От сука! Злодюга! Скажена! І як можна близько зійтися з такою жінкою?

Пан: А як можна так підсипатися до неї, а потім кинути?

Господиня: Як можна ні з того, ні з цього перестати любити?

Жак (показуючи пальцем на небо): Ах, мій пане!

Маркіз: А чому б, маркізо, й вам не вийти заміж?

Мадам де Ляпоммре: За кого, на вашу думку?

Маркіз: За молодого графа. Він не дурний, шляхетного роду і при достатках.

Мадам де Ляпоммре: А хто ручитиметься за його вірність? Може, ви!

Маркіз: Ні, але мені здається, що не треба брати близько до серця чоловікову невірність.

Мадам де Ляпоммре: Хай буде й так, але, можливо, завдяки моїй дивній натурі, я ці речі сприймаю боляче. Крім того, я мстива.

Маркіз: То й що ж, ви можете помститися, це самозрозуміле. Уявіть собі, ми оселилися б в одному домі і створили б учотирьох наймиліше товариство в світі.

Мадам де Ляпоммре: Дуже було б гарно, але я не зможу одружитися. Єдина людина, з якою я, можливо, зважилася б одружитися...

Маркіз: Це я?

Мадам де Ляпоммре: Так, тепер можу признатися в цьому, не вагаючися.

Маркіз: Чому ж ви не сказали цього раніше?

Мадам де Ляпоммре: Події показали, що добре й зробила. Та, що стане вашою дружиною, з усякого погляду підходить вам ліпше, ніж я.

Господиня: Мадам де Ляпоммре заходилася збирати інформації з найбільшим поспіхом і пильністю, як їй самій хотілося. Атестації, які вона доставляла маркізові, були зонайкращі; приходили вони з провінції й Парижу. Потім вона попросила у маркіза ще два тижні часу, щоб детально перевірити ще раз усе від початку. Ці два тижні здалися йому вічністю. Нарешті, вона не могла встояти перед його нетерпінням і просьбами. Перша зустріч відбулася в її подруг. Там домовилися про все: був виготовлений контракт й оголошено весілля. Маркіз подарував мадам де Ляпоммре дорогий діамант. Відбулося й весілля.

Жак: Страшна змова і яка помста!

Пан: Щось незбагненне!

Жак: Заощадьте мені клопіт пошлюбної ночі, у порівнянні з якою все попереднє дрібниця.

Пан: Мовчи, дурню.

Господиня: Пошлюбна ніч пройшла добре.

Жак: Я вірю...

Господиня: Вірте тому, що ваш пан щойно сказав... (По цій мові вона засміялася і, сміючися, потягнула рукою по Жаковому обличчю зверху вниз і стиснула в пальцях його носа). Але наступного ранку...

Жак: На ранок було інакше, ніж увечорі?

Господиня: Не відразу. Наступного дня мадам де Ляпоммре написала листа маркізові, запрошуючи прибути до неї негайно в дуже важливій справі. Маркіз не загаявся прибути.

Вона прийняла його з обличчям, яке виявляло не приховану зневагу. Її слово було коротке. Ось воно:

— Маркізе, — сказала вона, — тепер ви знатимете мене. Якби інші жінки, які поважають себе, уміли так помститися, як я, такі типи, як ви, не траплялися б часто. Ви здобули прихильність чесною жінкою, яку не вміли цінувати. Ця

жінка — я. Вона помстилася на вас, спонукавши вас одружитися з гідною вас. Тепер ідіть від мене і зайдіть до готелю «Гамбург» на вулиці Траверсьєр, там розкажуть вам, яке брудне діло робила ваша дружина з тещею протягом десятих років під ім'ям Енон.

Годі описати, яке пригноблення, який жах опав маркіза. Він не знав, що думати; але його непевність не тривала довше, ніж треба було перейти з одного кінця міста на другий. Того дня він не вернувся додому, блукаючи без мети по вулицях. Його теща й дружина підозрівали, що могло статися. При першому ударі молотка теща сховалася у своїй кімнаті й замкнулася на ключ; дружина чекала на нього сама. При наближенні чоловіка вона постерегла, що його обличчя палало гнівом. Вона впала йому в ноги і, не мовлячи й слова, притиснулася обличчям до паркету.

— Геть звідсіля, негіднице! — закричав він. — Геть з моїх очей!

Вона хотіла підвестися, але впала знову обличчям на паркет і простятнула руки під ноги маркізові:

— Пане, — відповіла вона, — розтопчіть мене ногами, розчавіть мене, бо я на те заслужила. Робіть зо мною, що хочете, але пожалійте мою матір...

— Геть звідси! — повторив маркіз, — геть звідси! Досить сорому, яким ви вкрили мою голову; не доводьте мене до злочину.

Відна істота лишилася, як лежала, не рухавшись з місця й не мовивши слова. Маркіз упав у фотель, вхопивши голову в руки й напівспершився тулубом на ліжко. Час від часу він вигукував, не оглядаючись:

— Геть звідси!..

Мовчанка й непорушність нещасної жінки здивували його, і він гукнув ще голосніше:

— Я сказав — геть звідсіля! Либонь чули мене?

Нарешті, він схилився й стусонув її з усієї сили, але, побачивши, що вона непритомна і ледве жива, узяв її за попереk і поклав на канапу. Його погляд, що мінився то гнівсьм, то співчуття, зупинився на ній на якусь мить. Тоді він подзвонив. Увійшли слуги; покликали покоївок, яким він наказав:

— Візьміть вашу пані, їй погано; перенесіть до її кімнати й доглядайте її.

По короткому часі він потайки послав дізнатися, як їй тепер. Йому відповіли, що вона очуняла від першої непритомности, але нові напади втрати свідомости повторюються так часто й несподівано, що не можна знати, чим це скінчиться. Годину чи дві пізніше він знову потайки послав дізнатися, в якому вона стані. Йому відповіли, що вона важко дише і здригається від нападів сильної гикавки, яку чути аж на подвір'ї. За третім разом, це було вже під ранок, йому донесли, що вона багато плакала, але гикавка заспокоїлася, і вона, здається, заснула.

Наступного дня маркіз наказав запрягти коней і зник на два тижні, так що ніхто й не знав, що з ним сталося. Одначе, перед своїм від'їздом він розпорядився, щоб мати й дочка були забезпечені всім що їм потрібне, і наказав службі виконувати всі накази пані, як його власні.

Протягом усього цього часу обидві жінки трималися нерозлучно разом, хоч майже не розмовляли. Дочка безнастанно схлипувала або раптом починала кричати, рвала на собі волосся, ламала руки, а мати не насмілювалася наблизитися до неї, щоб її потішити. Обличчя дочки відбивало безнадійний розпач, а мати наче б закам'яніла. Дочка двадцять разів повторювала матері одне й те саме:

— Мамо, ходімо звідси, рятуймося.

Мати ж не згоджувалася, кожного разу відповідаючи:

— Ні, моя доню, мусімо лишитися; побачимо, що з цього вийде; я бачу, що цей чоловік нас не повбиває.

— О, Боже, ліпше б уже він зробив це, — відповідала дочка.

— Ліпше було б, якби ти мовчала, замість говорити такі дурниці, — казала їй на це мати.

Повернувшись додому, маркіз замкнувся в своєму кабінеті і написав два листи, один своїй жінці, другий теїці. Ця остання того ж самого дня вибралася і подалася до монастиря Кармеліток сусіднього міста, де вона й померла кілька днів тому. Її дочка одяглася і непевним кроком пішла до кабінету свого чоловіка, видно, виконуючи його бажання. При самих дверях вона впала на коліна.

— Підведіться, — сказав їй маркіз...

Замість підвестися, вона попростувала до нього на колінах, тремтячи всім тілом. Волосся на ній було розпатлане, тіло трохи нахилене вперед, руки простягнені до маркіза; при трохи закинній назад голові вона не зводила погляду з очей маркіза. Обличчя ж її було залите сльозами.

— Мені здається, — мовила вона, зідхаючи за кожним словом, — що ваше серце, стрясане справедливим обуренням, дещо відійшло і з часом, можливо, ви простите мене. Але, ради Бога, пане, не поспішайте мене прощати. Часто буває, що з чесних дівчат виходять нечесні жінки; можливо, що зо мною станеться протилежне. Я ще не гідна того, щоб ви наближалися до мене; почекайте, не позбавляйте лише мене надії на прощення. Тримайте мене на віддалі від себе; ви побачите мою поведінку і зробите свої висновки. Я буду без міри, без кінця щаслива, коли бодай коли-не-коли покличете мене до себе. Покажіть мені темний куток у вашому домі, де я могла б жити, і я, не ремствуючи, не виходитиму з нього. Ах, якби я могла зняти з себе ім'я й титул, які змушено мене здобути підступом, і потім умерти, знаючи, що це заспокоїть вас! Через слабкість і спокусу, під чужим тиском і загрозами я здалася на підмову вчинити недобре діло; але не думайте, пане, що я погана: не така я, бо, як самі бачите, не вгавалася з'явитися перед вами на ваш поклик і насмілююся тепер під-

нести на вас свої очі й говорити з вами. Ах, якби ви могли читати в глибині мого серця, щоб бачити, які не властиві мені всі мої попередні вади, які чужі мені звичаї таких, як я! Розгусту накинено мені, але вона не тримається мене. Я знаю себе і маю право думати, що у згоді з моїм смаком, з моїми почуттями й характером я народилася гідною чести бути вашою дружиною. О, якби було в моїй волі побачитися з вами, сказати одне слово, я певна, що в мене вистачило б сміливості викрити змову проти вас. Пане, робіть зо мною, що хочете; покличте слуг, хай зірвуть з мене одяг і вночі викинуть на вулицю: я на все згодна. Я покійно прийму кожне ваше рішення. Глухе село чи похмурий монастир можуть назавжди заховати мене від ваших очей. Наказуйте — і я піду. Ваше щастя не втрачене безнадійно, ви можете мене забути...

— Підведіться, — тихо сказав їй маркіз. — Я простив вас. Навіть ображаючи вас, я шанував у вашій особі свою дружину. Я не сказав жодного слова, що могло б її принизити. Якби ж таке й трапилося, то я щиро шкодую і свято обіцяю їй, що вона ніколи не почує від мене найменшого слова, яке її образило б, якщо й вона пам'ятатиме, що вона ніколи не може зробити свого чоловіка нещасним, не бувши рівночасно сама нещасною. Будьте чесні, будьте щасливі і робіть так, щоб і я був щасливий. Підведіться, прошу вас, моя дружино, підведіться й обійміть мене, підведіться, бо вам там не місце бути. Підведіться, мадам Дезарсі...

Тим часом, як він говорив це, вона лишалася нерухомо на місці, закривши обличчя руками й схиливши голову на коліна маркіза. Але при словах «моя дружино», «мадам Дезарсі» вона раптом підвелася й кинулася в обійми маркізові і так тримала його в обіймах, напівзадихаючись від болю й радості. Потім лишила його, кинулася на землю і почала цілувати йому ноги.

— Ах, — заговорив до неї маркіз, — я вас простив і сказав це вам, а ви, як бачу, не хочете мені вірити.

— Хай і так, — відповіла вона йому, — але я все ще не можу повірити.

— Справді, я починаю вірити, — додав маркіз, — що ніколи не буду шкодувати, що так сталося, і та Ляпоммре, замість помститися, зробила мені велику послугу. Ідіть одягніться, дорога дружино, а тим часом хай спакують ваші валізи. Ми поїдемо до мого мастку і будемо там так довго, доки зможемо повернутися сюди без неприємного почуття для вас і для мене...

Майже три роки без перерви перебули вони поза столицею.

Жак: І я готовий заложитися, що ці три роки проминули, як один день, що маркіз Дезарсі був найліпшим чоловіком у світі і мав найліпшу в світі дружину.

Пан: І я готовий так думати разом з тобою, але, по правді кажучи, не знаю чому. Бо я не міг би сказати, що був

задоволений цією дівчиною протягом усього часу тривання підступних операцій мадам де Ляпоммре та її матері. Жодної ознаки страху, найменшої ознаки непевності чи неспокоїного сумління. У мене таке враження, що вона без жодної відрази готова була брати участь у цій гидкій і такій довгій історії. Усе, що вимагали від неї, вона виконувала без вагання: йшла сповідатися, причащатися, удавала побожну і з цією метою виконувала всі обряди. Мені вона здається такою ж фальшивою, гідною зневаги, такою самою поганою, як і обидві інші... Пані господине, ви оповідаєте дуже добре, але ви ще не опанували в усіх тонкощах драматичного мистецтва. Бажавши більше зацікавити нас цією дівчиною, треба було наділити її щирістю і показати нам невинною жертвою примусу з боку матері й мадам де Ляпоммре, належно показати, як їх найжорстокіше знуцання втягнуло її, хоч вона зовсім не мала до того нахилу, до співучасті в ганебних діях, що тривали протягом цілого року; таким чином було б належно підготоване й її примирення з чоловіком. Виводивши якогось персонажа на сцену, треба пильнувати, щоб його роля була умотивована; а тепер я запитаю вас, наша чарівна господине, чи та дівчина, яка інтригує спільно з двома негідниками, може бути також покірною жінкою, як ми її бачили в ногах її чоловіка? Ви сопричили проти правил Арістотеля, Горація, Віда і Ле Боссю.

Господиня: Я не знаю ні горбатого, ні стрункого: я розповіла вам усе так, як воно було, нічого не оминувши, нічого від себе не додавши. І хто може знати, що діялося в глибині серця цієї дівчини; чи не гризла її душу таємна печаль, коли вона, як нам здавалося, легко йшла на погане діло?

Жак: Пані господине, цим разом я мушу погодитися з моїм паном, і хай він мені пробачить, що це зо мною дуже рідко трапляється; і з його Боссю, якого я зовсім не знаю; і з іншими панами, яких він назвав, хоч їх я й поготів не знаю. Якби мадмуазель Дюкенуа, чи перед тим Енон, була доброю дитиною, тоді інша річ.

Господиня: Добра дитина чи ні, знаю тільки, що з неї чудесна жінка; що її чоловік задоволений нею, як король, і не проміняв би її ні за яку іншу.

Пан: З цим я вітаю його: він був більше щасливий, ніж мудрий.

Господиня: А я від себе бажаю вам доброї ночі. Уже пізно, а мені випадає останньою лягати і першою вставати. Коло такого клятого діла доводиться ходити! На добраніч, панове, на добраніч. Я вам обіцяла, вже не пригадую, з якого приводу, розповісти історію про безглуздий шлюб. І, мені здається, дотримала слова. Пане Жаку, я бачу, що ви заснете без клопоту, бо вам уже очі злипаються. На добраніч, пане Жаку!

Пан: Скажіть, пані господине, чи не могли б ви розповісти нам про ваші власні пригоди?

Господиня: Ні.

Жак: Ви вельми захоплюєтеся оповіданнями.

Пан: Це правда; мене вони навчають і одночасно розважають. Добрий оповідач рідко трапляється.

Жак: Якраз саме тому я й не люблю оповідань, за винятком хіба тих випадків, коли я оповідаю сам.

Пан: Ти любиш ліпше погано говорити, ніж мовчати.

Жак: Це правда.

Пан: А я волю ліпше слухати, як погано оповідають, ніж нічого не слухати.

Жак: І це обом нам виходить на добре.

Я не знаю, чому в господині, Жака і його пана не вистачило розуму, щоб знайти бодай один раз щось таке, що промовляло б на користь мадмуазель Дюкенуа. Чи цій дівчині бодай щонебудь було зрозуміле в інтригах мадам де Ляпоммре до того часу, як усе відкрилося? Чи не радніша б вона була сама прийняти маркізові подарунки, ніж його руку, і стати його коханкою, а не дружиною? Чи не була вона під безнастанними загрозами й деспотизмом маркізи? Чи можна її ганити за її страшну відразу до попереднього розпусного життя? А коли вже вона заслуговує високої похвали за це, то чи можна вимагати від неї більшої делікатності й сумлінності у виборі засобів визволитися з того стану?

А як ти, читачу, гадаєш, що апологія мадам де Ляпоммре була б справою, далеко важчою? І тому ти, можливо, волів би здатися на те, що про неї скажуть Жак і його пан? Але вони мають ще стільки розмов про багато цікавіші речі, що до цієї теми напевно не повернуться. Тому дозволь мені трохи поміркувати про це самому.

Саме лише ім'я мадам де Ляпоммре викликає в тебе обурення, і ти почнеш відразу вигукувати: «Ах, страшна жінка! Ах, лицемірка! Ах, негідниця!» Але пощо вигуки, до чого гнів, чому таке упередження. Поміркуймо ліпше, що до чого. Щодня діються багато чорніші речі, недотепно роблені. Ти можеш ненавидіти, можеш боятися мадам де Ляпоммре, але не будеш її зневажати. Її помста жорстока, але не продиктована корисними мотивами. Тобі не сказали про те, що вона кинула в обличчя маркізові коштовний діамант, який він їй подарував; а вона це зробила: я знаю з зовсім певних джерел. Їй не йшлося про те, щоб збільшити свої багатства чи здобути ще один почесний титул. Отож, якби ця дама щось таке вчинила, щоб виеднати для свого чоловіка винагороду за службу; якби вона віддалася міністрові чи навіть його першому секретареві за орден для чоловіка чи рангу полковни-

ка; якби вона віддалася управителеві казенних маєтків, щоб здобути прибуткове абатство, — це здалося б тобі в порядку речей, і ти виправдав би засоби метою. Коли ж вона помстилася за зраду, ти обурюєшся проти неї, замість зрозуміти, що її гнів відштовхує тебе тільки тому, що ти сам не здібний на такий гнів, бо не кладеш майже ніякої ваги на жіночу чесноту. Чи ти подумав бодай трохи про те, чим офірувала мадам де Ляпоммре маркізові? Не говоритиму вже про те, що її гаманець був відкритий для нього при кожній okazji, що багато років підряд він жив у її домі і харчувався лише при її столі, бо ти на це лише несхвально похитаєш головою; але вона потурала всім його фантазіям, усім витівкам; щоб йому подобатися, вона змінила триб свого життя. Вона користувалася найвищою повагою у великому світі, завдяки доброму звичаю, в якому жила, а заради нього мусіла знизитися до зазагального рівня. Коли вона здалася на клятви маркіза Дензарсі, усі почали говорити про неї: «Нарешті, ця бездоганна мадам де Ляпоммре зробила таки те, що й кожна з нас...» Вона почала помічати навколо себе іронічні посмішки, чула двозначні дотепи і часто мусіла червоніти й опускати очі; мусіла випити до дна гірку чашу, приготовану для тих жінок, чие впорядковане життя довгий час кололо очі тим, що жили навколо неї в розпусті; вона витримала скандальний розголос як помсту, яку кладуть на тих, що стають жертвою нерозважного вчинку, тримавшись перед тим чесною поведінки. Вона була горда і воліла б умерти з розпуки, ніж вийти в світ зі славою тієї, що пустилася берега і залишена коханцем. Вона наближалася того віку, коли втрату коханця вже не можна компенсувати. При її характері все це засуджувало її на нудьгування й самоту. Мужчина уб'є іншого за образливий жест чи обман; а чесній, зведеній і ославленій жінці не вільно кинути зрадника в обійми куртизанки? Ах, читачу, ти щедрий на похвали і суворий у своїх осудах. Але, скажеш ти мені, ти закидаєш маркізі не так саму помсту, як спосіб її здійснення; ти не схвалюєш гніву, який триває так довго, це плетиво підступу, обману, яке розтягається на цілий рік. Я й сам його не схвалюю, як і Жак, його пан і господиня. Ти прощаєш все вчинене в першому пориві, а я тобі скажу на це: якщо в інших перший порив триває коротко, то в мадам де Ляпоммре і в жінок її характеру він довготривалий. Їх душа часом застигає на все життя в тому стані, в якому вона опиняється у першу мить образи. І я не бачу в цьому нічого надзвичайного, нічого несправедливого. У цій історії я бачу лише зраду, не зовсім звичайну; і я категорично схвалив би закон, який кожного, хто спокушає й залишає чесну жінку, засуджував би на одруження з куртизанкою: який чоловік, така й жінка.

Тим часом, як я зайшов у ці міркування, Жаків пан захріп, наче б він слухав мене, а Жак, м'язи ніг якого відмовлялися йому служити, тинявся по кімнаті у самій сорочці

й босоніж, перекидав усе, що потрапляло йому під ноги, поки не розбудив пана, який озвався до Жака, прохиливши запони:

— Жаку, ти п'яний.

— Ніби трохи.

— Коли ти думаєш спати?

— Зараз, пане; тут ще є... тут ще є...

— Що є?

— У пляшці є решта вина, яке може видихатися. На мене наганяють жах неповні пляшки; може статися, що мені залишиться це в голові, коли я ляжу спати, і цього буде досить, щоб я й ока не заплющив. Наша господиня, слово чести, чудесна жінка, і її шампанське чудесне вино; шкода було б лишити його видихатися... Тепер йому вже ніщо не загрожує... воно не видихеться...

І отак хамаркаючи, Жак, у самій сорочці і босий перекинув одна за одною дві чи три повні вщерть склянки, без тії коми, як він казав, тобто з пляшки до склянки, а з склянки в рот. Є дві версії про те як було по тому, коли він погасив світло. За однією виходило так, ніби він мацав уздовж стіни, не знаходячи ліжка, сказавши врешті: «Виглядає так, що мого ліжка немає, а як воно й є, то там, угорі, написано, що я його не знайду. І в першому, і в другому випадкові доводиться обходитися без нього»; і по цій мові він вирішив умотитися спати на стільцях. Згідно з другою версією, там, угорі, було написано, щоб він заплутався ногами за стільці, упав на підлогу, де й проспав до ранку. З цих двох версій ти, читачу, вибереш завтра чи післязавтра, на свіжу голову, ту, яка буде тобі до вподоби.

*Переклад з французької
Івана Кошелівця*

Зоряний інтеграл

(ПОЛІФОНІЧНА ПОЕМА)

Ліна Костенко

I. ПЕЧАЛЬНИЙ ТРАНЗИТ

Дня розпечені вилиці —
я зриваю стоп-кран —
смугляво сміється вулиця —
на весь білозубий паркан.

Проїздом — проїздом — проїздом —
мигтять полустанки хвилин —
з приїздом — з приїздом — з приїздом —
у край журавлів і калин!

Ти чий же такий небритий —
Іван, Грицько чи Семен —
їдеш по землі — розритий
для різних залізних вен?

Траншеї — траншеї — траншеї —
у вас тут великий бій —
на бронзовий стовбур шиї
одягнуто кабель-сувій.

— А що — не впізнала — здрастуй —
воно таки марафон —
на наше містечко в наступ
їде Вода й Телефон!

— Штанці на блаженській шлейці —
мале чорняве хлоп'я —
оте що тонуло — по Цельсію
п'ять градусів вище нуля?!

II. МАРМУР. ДЕРЕВО. ГОРЕЛЬЄФ

Років течія і заметі...
 Різець осягає натуру.
 В музеї моєї пам'яті
 з'явилась нова скульптура.

*Крутоплечий хлопець, брови нарзліт,
 глибокі очі і лоб — як сонце в зеніті.
 Могутній стовбур ший охопили дві гілочки
 дитячих рук. Гарна жінка, прихилена
 вітром любови до його плеча. Поцілунки
 блукають по ній, наче соняшні бліки...
 Робочий, його дружина і їхнє дитя.
 Мармур.*

Вони прийшли городом, навпрошки.
 Світились біло — здалеку — крізь вечір.
 Черлено вишнювали вишняки,
 в городах ноги гріючи старечі.

Зелений став жаб'ами жебонів.
 Стрибали сизі коники у гречку.
 І жовтими зіницями вогнів
 сміялося мое сліпе містечко.

Мое глухе, воно тепер гуло.
 Любило цеглу, як дитина — кубик,
 і лепетало радісно «алло»
 у попримушки телефонних трубок.

Був лоб у хлопця — соняшний зеніт,
 і розум думку рухав, наче лопать...
 Філософи пояснювали світ.
 Такі ось хлопці світ цей перероблять.

Хто їх вважає грубими людьми?
 Який це скульптор душу їм принизив —
 наставив їх суцільними штаньми
 над незутарним клечанням карнизів.

З яких жінок — бува, чи не своїх? —
 він брав натуру для отих баберій,
 що на фасадах стали, як на сміх,
 на литки осідаючи дебели.

Вони дійшли — від плуга до ракет.
 А він в житах мистецтва підпадьомкав.
 Зробив своєї ницости портрет
 для іронічно вдумливих потомків.

Потомки розберуться. Їм видніш
крізь кришталево-об'єктивну призму —
хто був мистцем, а хто ховав фетиш
простацтва за щитом соцреалізму.

Простацтво — це іще не простота.
Шукання форми — це іще не поза.
Лиш фанатичний пошук дороста
до простоти мистця і віртуоза.

Скінчився вік робочого тягла.
Уже немає репаних чухонців.
Цим простим хлопцям розум пройняла
енергія розплавленого сонця.

— Спадковість?

— Совість.

— Мрія?

— Інститут.

— Любов?

— Життя.

— Зненависть?

— Трутні.

— Минуле?

— Труд.

— Позаминуле?

— Труд.

З таким минулим — можна і в майбутнє!

Ось інший зал. Затуркані роки.
Граніт. Дереворит. І порцеляна.

Оце його батьки.

Селяни.

*Мати. Каріятида. Сірйй граніт.
Підпирає перетрухлі балки хати.
Обімшіла стріха осіла їй на вивітрілі
плечі. Стара солома стирчить між
зашкарубленими пальцями. І ластівка
звила гніздо на грудях.*

*Батько. Старий Атлант.
Граніт, шліфований гіркою працею.
Гляньте на нього збоку: він
тримає на собі світ.*

А це — їх син.

*Порцелянове хлоп'я
націлюється з рогатки.
Мабуть, у ворону.
Чого-чого, а вороння над Україною
було досить. То велике побоїще.
То голод. — Завжди якийсь наїдок.*

А ось і бузиновий перон мого дитинства.

*...Кладка через вузьку річку.
Три хисткі жердини, перев'язані
верболозом. Глинистий осув берега.
Судомо голодного кореневища.
Всохла тополька з омелою на розче-
пірених пальцях. Двоє хлопчаків
буцаються посеред кладки.*

Баран-буц!

Прогинається кладка.

Баран-буц!

Двигтять верболіз...

Як же, мамо, ви будете плакати,
очі вигорять вам від сліз!

*Дереворит. На білій воді
зернятко макове — чорнява
стрижена маківка. Хлопчак переляканий —
здалеку. Дівча скидає сандалики.*

Між іншим,

так я навчилася плавати:

з переляку не встигла злякатись —
і попливла.

*Фігурка з чорного мармуру.
Дівча несе дитину, огорнувши її
долоньками, як мокре пташеня.
Тьмянний полиск осіннього сонця.
Сліди босих ніг на вуличній колії.*

А ззаду, підтюпцем, друге хлоп'я.

В руках — по сандалику,

хлипає тужно:

— Він перший почав... Ййбогу, не я...

А тато як візьмуть пужално!

*Барельєф. Простоволосі, безумілі,
біжать три матері, вдарені вітром
у груди.*

Горелъф. Баба відігриває онука
 при багатті. Потріскалось дерево
 від старости. Коричневі зморшки,
 вузлуваті руки — стара згорьована
 мати безсмертя. Двоє загинули в
 громадянську, двоє в тридцять третьому,
 двоє в тридцять сьомому,
 ще троє лишилося для наступної війни.
 Відігриває на грудях останнє пташеня
 свого роду.

А через двадцять років —

*крутоплечий хлопець, брови нарзліт,
 глибокі очі і лоб — як сонце в zenіті.*

Благословенна будь же ти, хвилино,
 коли почула я дитячий крик.
 І попливла. І витягла дитину.
 І виріс з неї добрий чоловік!

Б'є північ.
 Гіпсова маска сонця
 висить на чорній стіні ночі.
 На добраніч!
 Я залишаюсь одна.
 Лежу горілиць,
 підклавши руки під голову,
 і до ранку дивлюся в склепіння своєї душі.

III. ВІТРАЖ

Червоні — жовті — оранжеві —
 зелені — фіолетові кола...
 Червоно — жовто — оранжево —
 миготять — миготять — миготять —
 кощаві руки в перетлілому лахмітті
 жонглюють фіолетово і швидко.
 Сиві пасма течії збиваються
 у рудий ковтун круговороту...

Я тонула двічі.
 Мене рятував рибалка.
 Старий дніпровський рибалка.
 А іншого разу — спортсмен.
 Не пам'ятаю в обличчя.
 Не сказали імен.

І тільки десь високо-високо,
під самим склепінням душі,
стобарвним перлямутровим блиском
світяться вітражі —

*... коричневі руки рибалки
з розпухлими, як глобус, суглобами,
жовта геометрія ятера
і синій кобальт води...*

А далі —

*янтарний полиск
опуклих м'язів спортсмена,
блакитно-прозора вишка
і бенгальський вогонь стрибка.*

Потім мені врятували майбутнє.
Хлопці, котрі лежать в братських могилах.
Коли смерть жонглювала бомбами,
я чула, як один з них грав «Апассіонату».
... Високо-високо під склепінням душі —

*Могильних плит чорно-білі клявіші,
землистий профіль. Грає боець,
безсмертні руки на плити поклавши...*

Потім мені врятували віру.
Люди, що даром зуться комуністами.

*В синє небо мого вітража
піднявся червоний вимпель,
струменіючи профілем Леніна.*

Кожна мить мого життя
врятована кимсь.
Інакше б я давно загинула від голоду,
холоду, самоти або чорної віспи.
Все, що я віддаю людям, —
лиш маленька часточка мого боргу.
Якщо збанкрутує мій моральний банк —
посадіть мене в боргову яму відщепенства.

Високі просвіти вітражів!

*З вас дивляться очі моєї матері,
сині печальні очі душі,
моїми прикростями роз'ятреної.*

А коли я додому несу неврятовану втому,
сльотаву осінь струшую із плеча —

з-за обрію порога
сходить сонце мого дому —
доня моя,
синьооке дівча.

І ти, людино з магичним обличчям,
сині тині на сивих скронях,
скорботно і вічно дивишся в вічі.
І моя голова — на твоїх долонях...

А ще мені світиться —
золота лозина.

Вона лежала у нас на миснику.
І коли я з'являлась в синцях і сльозинках,
вона робила повчальні висновки.
В бабусині руки стрибала з полички
і говорила свистом свистячим:
— Своїх не чіпай! А стрінеш обидчика —
сама навчися давати здачі!

Ви сяете вище смутної межі,
мої спасителі й оборонці!
Світає...
Крізь вітражі
просвічує сонце.
Над серцем бринить самоцвіття смуг —
синіх —
 рожевих —
 янтарних —
 смарагдових, —
і білий голуб
описує круг,
проправши крилами гаму райдуги.

IV. МЕСІЯ. БАЛАЧКИ ДІДА МУСІЯ

Програвши гаму, голуб зголубів...
Я райдугу продовжую торкати
руками слів, тривогами віків.
Гримить орган ліричної токкати —

Сумління мир мистецтво мудрість
музичні мускули краси
усмішку розум гідність мужність
спаси, Спасителю, спаси!

*Примари мури муки мору
моря кривавої роси
тюрма юрма Содом Гоморра
спаси, Спасителю, спаси!!!*

Отож і було достеменно так.
Спитайте Атланта діда Мусія:
— Оногди прийшов бородатий юнак
і каже:
— Драстуйте, я — Месія.

З лица нетутешній, кучері — в німбі.
І Богові родич. І людям брат.
А що вже панькався довго з ними!
Грішних багацько було акурат.

Служили Мамоні,
були прокажонні,
перелюб чинили,
ближніх чорнили,
землю загидили! —
отакі гидоли.

Взяли собі прямо таки за науку —
ніхто нікого спасати не мусить:
— А що, як подати ближньому руку,
а він за те тобі пальця відкусить?

Тони — потопай,
стогни — потерпай, —
руки не подасть тобі!..
Отакі гаспиди.

Отож заходився Спаситель спасати.
Ділив хлібину. Лічив од сказу.
А що б їм ліку того прописати,
котрий зціляє в душах проказу!

А він їх навчає: не согріши.
Не возжелай, нізя, не положено.
Ні тобі вбий. Ні тобі збреши.
Курку вкрасти — і то не можна.

І впікся він святістю людям зело.
Сіяч добра. Сіє та й сіє.
Його розп'яли. Щоб його не було.
Щоб знову помріяти про Месію.

Я бачила сповідальню в якомусь костьолі у Кракові.
 Переговорна станція. Полірована під горіх.
 Кабіни з темного дерева.
 Між ними — віконце з ґратами.
 Крізь ґрати людина ксьондзові розповідала гріх.
 Каялась, просила не карати,
 шепотіла у мушлю вуха:

— Шу-шу-шу,
 ша-ша-ша...

А я не хочу пошепки.
 А я не хочу крізь ґрати.
 Не маю гріхів потаємних.
 Відкрита моя душа.
 Не потребую прощєння.
 Мені потрібна порада.
 Дай руку мені, Людино, це буде наш форум духа.
 І я тобі, як на сповіді, скажу тільки чисту правду.
 Отак — із душі у душу,
 а не просто — у мушлю вуха.

... Хто він, мій бог,
 моя висока віра?
 Камінний ідол? Глиняний бовван?
 Юнак прекрасний з головою звіра?
 Чи шанобливість спритний павіян?

Ветхозавітний бородань Єгова?
 Смуглявий Будда?
 Страдник Ісус?
 Несамовитий громовержець — Слово?
 Валет бубновий чи трефовий туз?

Чи ти, природо, — твій безсмертний колос?
 Чи ти, породо, — невивігубний кшталт?
 Чи ти, свободо, — предковічний голос?
 Чи ти, сумління, — голубий кришталь?

Чи, може, просто скатерть-самобранка
 бери-дери-жери-дури?
 Чи ти, любов, шалена маркітантка
 на полі бою в тихі вечори?

Чи добрий атом?
 Чи недобрий атом?
 Чи славослів'я пишних літургій?
 Чи спадок жертв, поділений із катом?
 Чи мудрощі духовних летаргій?

Чи, може, зручна правда демагога?

Чи на вогні гартовані шаблі?..

Я нехрищена. Я не вірю в Бога.

Я вірю в інше чудо на землі.

Кам'яний вік?

Був.

Золотий вік?

Був.

Середньовіччя?

Було.

Навіть епоха Відродження — і та була.

Значить, так:

виродимось — відродимось — та й знову виродимось.

Гусениця еволюції.

А далі що?

Народ є народженням!

І споконвіку народи вимирали.

Епохи гуманізму не було.

Ніколи не було епохи гуманізму!

Коли священні не бик і не крокодил,

не озолочений меч

і не воло володаря, —

а просто маленьке гаряче серце —

не вічний двигун у грудях людини,

вічний двигун у грудях людства.

Чудо збулося:

Така епоха народилася!

Народилася в наших грудях,

в наших помислах, в нашій совісті.

Фіолетовим промом прокотилась по нашому небу.

Синій дощ упав на розпечену опрагу людства.

Може, вперше в історії

люди глянули в очі епосі —

і побачили в них не криваве прожилля насильства,

не свинцевий полиск, —

а просто самих себе.

Вона росте — улюблене дитя.

Бринить їй космос дзиг'юю Сатурна.

За неї ладна я віддати і життя.

Нічого іншого не хочу і задурно.

А на землі не легко і не просто.

Крізь пори фільтрів проникають віруси.

Глядить народ — великий діагностик —

своє дитя, аби здоровим виросло.

Входить Робочий, в комбінезоні, з сувоем кабеля
на бронзовій шиї:

41

— Пробачте, я на хвилину.
Поспішаю в майбутнє.
Бережіть дитину.
З'явилися віруси трутнів.
Недавно мене викликали на одну дачу —
робити мікроклімат.
Я ледве не задихнувся:
у господаря —
мікромислі і мікропочуття.

Дібає дід Мусій:

— Я теж на хвилину.
Іду в минуле.
Іду, старий, у землю стару.
Любіть її, люди. Вона не винна
у тому, що я, не спочивши, умру.

Спасайте любов до землі і до плоду,
до гомону брости, до сяйва зерна.
В пшеничні коси мого народу
вплелася минулих літ сивина.

Пішов, старий, добротою теплий,
гранітний Атлант, землі оборонець...
За ним
по небритій щоді степену
скотилася кривава сльоза сонця.

І говорить в мені Поет:

— Ніхто не порушить високої віри.
Але ніяк не збагну астрономічного закону:
чому
час від часу
над сузір'ям Ліри
з'являється голова Дракона?

Ось і зараз виткнулась знову.
Поворушила вухами і зникла.
Я хочу сказати
серцем вистраждане слово,
поки вона не вицирила ікла.

Дорогі мої росіяни!
Милі мої вірмени!
Рідні мої ескімоси!

Я люблю всі нації.
 Я ненавиджу тільки одну націю —
 профанацію.
 Ми не візьмемо її в комунізм.
 Хай вона відійде вбік.
 Час вішає на неї бубонці.
 І коли вона йде,
 уже здалеку чутно:
 — Бережіться, йде прокажений!
 Дезинфікуйте його слід.
 Знищуйте віруси.
 Врятуйте від них легені наших народів!

Ми знайшли спільну мову життя —
 ми знайдемо і спільну мову мови.
 Але перед цим кожна мова
 повинна пережити свій розквіт,

*не задихаючись від пилу,
 який підіймають конкістадори міщанства.*

Мати поезії мого народу,
 а не жебрачка під тинном власного двору!

Міст у майбутнє — складна споруда.
 Бетон і залізо. Канат і кладка.
Епоха іде.

Будьте пильними, люди,
 щоб не спіткнулась вона об згадку.
 Об аналогій пекучу гострість,
 об демагогій в'юнку гадюку.
 Хай стануть поруччями цього мосту
 ваші чисті і чесні руки!

Гляди!
 Крізь кришталеву призму
 сліпучо сяє твій високий лик.
 Тебе назвали люди Комунізмом, —
 то будь же ним воістину й навік!

Постав сторожу в себе на порозі.
 Не пропусти ні гада, ні змії.
 Бо пересмужать чорними полоззями
 усі шляхи осяяні твої.

Не вір словам. Слова — одежа мислі.
 А є знавці усіх словесних мод.
 Жерці кар'єр, подвижники користі,
 жонглери слів
 «Сумління» і «Народ».

Скажи їм:

— Стоп!

І накажи їм:

— Досить!

Спитай:

— А з чим ви стоїте отут?

А чи слова заучено гундосити —

це, може, теж комуністичний труд?

Хіба трудящі люди — немовлята?

І не пройшли вже курсу всіх наук?

Хіба людей потрібно намовляти

любити діло їхніх власних рук?

Їм треба слово, що — як хліб в дорогу.

Неїстівні їм глизяві слова.

Від них людей пече і досі жога

і крутиться у правди голова.

Скажи їм раз — і кожен розпроміниться.

Скажи вдесьте — і ніхто не слуха.

А що, хіба істина

— іменинниця,

що її так тягнуть за вуха?

Не свистіть на мене, дядьку міліціонере.

Я ж не пішоход, що проходить в неположеному місці.

Я просто згрібаю в купу головоногі химери

і палю їх, як позаторішне листя.

VI. 0-9. ШВИДКА ДОПОМОГА

Уявляєте?

Всі вже абсолютно здорові.

Ніде ні брехні, ані помислу чорного.

Душа у кожного — першої групи крові,

і кожен може бути всесвітнім донором.

І раптом — останнім спалахом епідемії:

Людина збрехала!

О-9! Швидку допомогу!

І лікар — студент суспільної академії —
хапає халат і мчить якомога.

— Рятуйте людину,

душа умирає в корчах!

— Спасайте, у нього страшна інфекція:
він зрадив!

Або —

він видихається творчо!

Або —

він шукає протекції!

Або —

лікаре, він кар'єрист, не віриш?
Одягни на нього божевільну сорочку!

Або —

він написав халтурний вірш,
зроби йому негайно примочку!

Чергування будуть цілодобові.
І в кожен виклик цілодобовости —
переливання душі,
переливання крові,
переливання совісти.

І, можливо, якийсь особливо живучий вірус
в останню хвилину
встигне убити лікаря.

Що ж,
лікар загине на посту великої віри,
біля підніжжя мети великої.

Прокреслить доля світлу траєкторію.
Веселий гнів нескорених горінь
змиває бруд із берегів історії
прибоями кипучих поколінь.

Марудна смерть, газдине домовита,
в твоїх коморах — негасимий відблиск.
Якщо умрем —

то смерть динаміту,
який висаджує в повітря підлість!

Ні остраху,
ні тіні компромісу.
На кожен виклик, совісте, іди! . .
В історичних льохах
відстояться вина істин.
Гірко вибродять кров'ю

правди пекучі меди.

VII. ВИЩА МАТЕМАТИКА

Плюс мінус життя.
Таблиця розмноження.
Квадратний корінь із мрій романтика.
Два пишем, три помічаєм.

Розношена
щоденна
проста
математика.

Душа підіймається до вищої.
Душа обчислює суму площ:
минуле — майбутнє — живі і знищені,
правда — поезія — атомний дощ.
Дракон — Мусій — телефон — калина,
віра — вірус — мільярди — нулі...
Життя оперує безконечно малими.
Ми всі поодиноці — також малі.

Але з усмішки,
з потиску рук,
з брехні, убитої наповал,
історія — найскладніша з наук —
обчислює *ЗОРЯНИЙ ІНТЕГРАЛ*.

Із найдрібніших зоряних крихт!

Вища математика віку:
*з суми безконечно малих
виникає безконечно велике.*

Плятеро і я

Хуан Рамон Хіменес

ЗАКІНЧЕННЯ

84 / ПОЛУМ'Я

Підступи ближче, Плятеро. Ходи... Тут не треба до-тримуватись етикетки. Господар почуває себе добре біля тебе, бо він твій приятель. І ти знаєш, що Алі, його собака, тебе любить. А я — про це не треба навіть говорити, Пля-теро!.. Як холодно мусить бути в помаранчовому саду! Чуєш, Плятеро?.. «Дай Бог, щоб не багато помаранч про-пало цієї ночі!»

Ти не любиш вогнища, Плятеро? Я не думаю, що яка-небудь нага жінка може рівнятися тілом до полум'я. Яка повінь кіс, які плечі, які ноги можна порівняти з оцією вогняною наготою? Мабуть, природа не має кращого за вогонь вияву. Хата закрита, а надворі самотня ніч; і все ж таки наскільки ми ближчі до природи від самого поля, Плятеро, при цьому вікні, відкритому до печери на той світ! Вогонь — всесвіт у чотирьох стінах. Червоний і нев-гасаючий, мов кров із рани тіла, ogrіває і дає нам силу та твердість, з усіма спогадами крові...

Який прекрасний вогонь, Плятеро! Глянь, як Алі, малоццо не загорівшися, дивиться на нього повними жит-тя, відкритими очима. Яка радість! Ми оточені танками золота і танками тіней. Уся хата танцює, то присідає, то випростовується на весь зріст гнучкою грою, як козаки. Усі можливі форми родяться з вогню у безконечному ча-рі: гілки і птахи, лев і вода, гора і троянда. Глянь, ми самі мимоволі танцюємо на стінах, на підлозі, на стелі.

Який безум, яке сп'яніння, яка розкіш! Навіть ко-хання, Плятеро, схоже тут на смерть.

З жовтавої півтемряви покою, в якому я видужую, м'якого від килимів і гобленів, чую, мов у зрошеному зірками сні, як нічною вулицею проходять швидконогі осли, що повертаються з поля, і діти, що галасують і граються.

Уявляю собі великі темні голови ослів і маленькі ніжні голови дітей, які, між порикуванням, виводять голосами з срібла і кришталю колядки. Відчувається, що містечко закуталосся димами печених каштанів, парою з стаєнь, подихом затишних вогнищ...

І моя душа переливається, очищуючись, наче б до неї вливався струмінь небесних вод з-під тінистої скелі мого серця. О, спасенний приимерку! Інтимна година, тепла й zarazом прохолодна, наповнена безмежною прозорістю!

А там угорі, далеко, звучать між зорями дзвони. Під їхнім впливом Плятеро починає ревіти в стайні, що, в цю хвилину близького неба, здається десь дуже далеко... Я плачу, слабий, зворушений і самотній, як Фавст...

86 / СТАРИЙ ОСЕЛ

*...Такий втомлений відходить,
що схилбле з кожним кроком...*

(«Сивий лошак алькайда

Велеса». Збірний баладник)

Як мені звідси відійти, Плятеро. Хто його, сердешного, залишив тут без провідника і охорони?

Він, мабуть, якось виліз із ями кладовища. Я думаю, він нас не бачить і не чує. Ти вже бачив його цього ранку на цьому ж насипі, під білими хмарами, — його сумну худу злиденність, вкриту живими островами мух, освічену осяйним сонцем, чужу оцій чудесній красі зимового дня. Він весь час повільно обертався, мов заблуdivши, кривий на всі чотири ноги, і завжди вертався на те саме місце. Він тільки міняв напрям. Вранці він стояв на захід, тепер стоїть на схід.

Як старість робить нас каліками, Плятеро! Ось бачиш того сердешного приятеля, — він вільний, та не йде нікуди, хоч до нього наближається весна. А, може, він вже мертвий, як Беккер, хоч і стоїть ще на ногах? Дитина могла б нарисувати його непорушний обрис на тлі вечірнього неба.

Ти його бачиш... Я хотів його попхати, але він не рухається... І не звертає уваги на заклики... Виглядає, мов би агонія втиснула його в землю...

Він помре вночі від холоду, Плятеро, на цьому високому насипі, прощитий північним вітром... Як мені звідси відійти, Плятеро; я не знаю, що робити...

87 / СВІТАНОК

У повільні зимові ранки, коли чуйні півні бачать перші троянди світанку і вітають їх галлятно, — Плятеро, знуджений сном, порикує протяжно й довго. Яке солодке його віддалене пробудження в небесному світлі, що протікає крізь щілини до моєї спальні! Я, також стужений за днем, думаю про сонце з свого м'якого ложа.

І думаю, що було б сталося з бідним Плятеро, якби, замість попасти в мої руки поета, він попав би в руки одного з тих вуглярів, що на досвітку їдуть замерзлим грудням безлюдних доріг, щоб красти в лісі сосни; або в руки одного з тих обдертих циганів, що фарбують своїх ослів, дають їм арсен і пхають в уха голки, щоб не опалили.

Плятеро знов порикує. Невже знає, що я думаю про нього? Яка різниця? У ніжності світанка згадка про нього така для мене дорога, як і сам світанок. І, слава Богу, він має стайню, теплу і м'якеньку, як колиска, люблю, як мої думки про нього.

88 / КВІТОЧКИ

Моїй матері

Коли вмирала Мати Тереза, як мені каже моя мама, вона вмирала в мареннях квітів. По якійсь асоціації з різнобарвними зірками моїх тодішніх снів — я був тоді маленьким хлопчиком, Плятеро, — мені завжди здається, що квіти її марення були рожеві, сині й багряні вербени.

Я бачу Матір Терезу тільки через кольорові шибки брами до пацію, крізь які я дивився на голубий або червоний місяць чи сонце, як вона вперто нахилиється над блакитними горщиками квітів або білими грядками. Її образ так стоїть і не обертається лицем до мене — бо я не пригадую, яке воно було, — під полудневим серпневим сонцем або під дощовими бурями вересня.

Моя мама каже, що в своєму маячінні вона кликала якогось невидимого садівника, Плятеро. Хоч і хто то був би, — він, мабуть, повів її ніжно стежкою квітів, стежкою вербен. Бо цією стежкою вона верталася до моєї пам'яті, до мене, що зберігаю її за її бажанням у любих почуттях, хоч зовсім поза серцем, мов би загорнуту в дорогі шовки, в які вона вдягалася, геть покриті маленькими квітками, сестрами зів'ялих геліотропів у саду, і летючими зірками моїх дитячих ночей.

89 / РІЗДВО

Вогнище на полі!.. Цього пополудня, перед Святвечером, кволе і тьмяне сонце ледь-ледь ясніє на безхмарному сирому небі, що не голубе, а сіре, з невиразною жовтиною на західньому обрії... Нараз вибухає різкий тріск зеленого гілля, що починає загорятися; пізніше густий дим, білий, як горностаї; і врешті полум'я, що розганяє дим і наповнює простір чистими швидкими язиками, що ніби лижуть повітря.

О, полум'я на вітрі! Рожеві, жовті, фіялкові й сині духи губляться хто зна де, пробиваючи таємне низьке небо; і лишають запах жару на морозі! О, грудневе поле, тепер зогріте! Зимо приязні! Святвечоре щасливих!

Кліщенець, що ріс поблизу, в'яне. Краєвид від теплого повітря очищується і тремтить, наче б він був з пливкого скла. Смутні убогі діточки сторожа, які не мають вертепу, гуртуються круг багаття, щоб розігріти скостенілі руки, і кидають на жар каштани й жолуді, що лунко тріскаються.

Відтак веселішають, скачуть через ватру, ще червонішу в темряві, й співають:

... *Мандруй, о Маріє,
мандруй, Йосифе-е-е...*

Я привожу їм Плятеро, щоб побавилися з ним.

90 / ЗИМА

Бог тепер у своєму кришталевому палаці. Словом, іде дощ, Плятеро. Дощ! Останні квіти осені, що вперто тримаються своїх хрих гілок, — обвішані брильянтами. У кожному брильянті — небо, палац з кришталю, Бог. Глянь на оцю троянду, вона ховає в собі другу троянду в краплі води, а коли стрясеш її — бачиш? — з неї випадає ще

одна блискуча квітка, мов її душа, і вона залишається сумна і в'яла, як моя душа.

Дош повинен бути такий радісний, як сонце. Скажеш — ні, то глянь, як весело на ньому бігає дівтора, здорова, червонощока, босонога. Глянь, як горобці цілою зграєю злітають поміж листя, мов до школи, як говорить Дарбон, твій лікар, Плятеро.

Дош. Сьогодні не підемо в поле. Сьогодні день для споглядання. Глянь, як ринвами біжить вода. Глянь, як вмиваються акації, вже зчорнілі, але й дещо золотисті; як малий дитячий човник, що вчора ще лежав у траві, пливе ровом. Поглянь тепер, в оцю хвилину кволого сонця, — яка чудова райдуга виходить з-поза церкви і вмирає тьмяним мерехтінням біля нас.

91 / НЕПОРОЧНА НІЧ

Зубчасті білі дахи різко зарисовуються на тлі радісного голубого неба, холодного, вкритого зірками. Тихий північний вітер пестить гострим і чистим подувом.

Людам здається, що їм холодно, і вони ховаються в хатах, закриваються. А ми, Плятеро, поволеньки підемо охайним і самотнім містом, ти з своїм кожушком і моїм покривалом, я з власною душею.

Яка внутрішня сила підносить мене! — так наче б я був вежею із шорсткого каменю, з верхком з вільного срібла. Глянь, скільки зір! Так багато, аж голова йде обертом. Здається, що небо є світом дітей, воно читає землі жевріючу вервицю високої любови.

Плятеро, Плятеро! Я віддав би все своє життя, і вірю, що ти теж своє віддав би радо, за чистоту цієї січневої високої ночі, самотньої, прозорої, пружкої!

92 / ВІНЕЦЬ ПЕТРУШКИ

Ану, хто прибійжить перший!

Нагородою була книжка з образками, яку я вчора отримав з Відня. Побачимо, хто скоріше добіжить аж до фіялок!.. Раз... Два... Три!

Дівчата почали бігти з радісним рожево-білим галасом під жовтим сонцем. На хвилину можна було чути в тиші, яку відкривало в ранку німе напруження їхніх грудей, повільні удари годинника з вежі в містечку, легенький стів комахи на основому горбі, покритому синіми

ірисами, і дзюрчання води в потічку . . . Дівчата добігали до першого помаранчового дерева, коли Плятеро, який там тинявся, захопився грою й приєднався радісним бігом до них. Вони, щоб не програти, не могли ні протестувати, ні навіть сміятися . . .

Я почав кричати: «Плятеро виграє! Плятеро виграє!»

Так, Плятеро перший прибіг до фіялок і почав качатися в піску.

Дівчата повернулися з протестом, задихані, підтягаючи панчохи, і пригладжуючи коси: «То не рахується! То не рахується! Бо ні! Бо ні! І ні!»

Я їм сказав, що ці перегони виграв Плятеро, і справедливо буде якимось винагородити його.

То правда, що Плятеро не вмів читати і книжка повинна залишитися для них на інші перегони, але Плятеро треба дати нагороду.

Вони, зачервонілі й спокійні вже за книжку, почали скакати і сміятися: «Так! Так! Так!»

Потім, згадавши себе самого, я подумав, що найбільша нагорода для Плятеро була в змаганні, як для мене у віршах. І, нарвавши з скриньки перед хатою сторожихи трохи петрушки, сплів з неї вінець і поклав йому, на голову, як минущу і найвищу честь, мов переможному спартанцеві.

93 / ТРИ ЦАРІ

Яка дівтора схвильована цієї ночі, Плятеро! Тяжко їх було покласти в ліжко. Аж нарешті сон зборов їх: одного у фотелі, другого на підлозі біля печі, Блянку на низькім кріселку, Пепо на підвіконній лаві, головою до дверей, щоб не прогавити Трьох Царів . . . І тепер, у цій глибині, далекій від життя, відчувається їхній живий магійний сон, мов одне велике серце, повне і здорове.

Перед вечерею я пішов з ними нагору. Який вони зчинили галас на сходах, які їх так лякали в інші ночі! «Мене не лякає вікно на стелі, Пепо, а тебе?» — казала Блянка, міцно тримаючись за мою руку. На балконі під цитриною ми поскладали їхні черевики. А тепер, Плятеро, — Монтемайор, Тіта, Марія Тереза, Льоліля, Періко, ти і я передаємося в простирала, покривала і в старі брилі. А опівночі будемо проходити під вікном дітей процесією масок і світел, б'ючи в мосяжні ступки, дмути у труби і в ту мушлю, що в останній кімнаті. Ти будеш іти попереду зо мною, і я буду передягнений за

Каспара з білою бородою з льону, а ти будеш вкритий кольомбійським прапором, який я взяв у свого дядька, консула... Діти, несподівано пробуджені, ще з клаптями сну на здивованих очах, заглядатимуть у сорочках крізь шибки, тремтячі й зачаровані. Опісля ми будемо проходити в їх снах аж до світанку; а завтра, коли вже досить пізно їх засліпить сине небо крізь віконниці, вони, напіводягнені, полізуть на балькон і стануть власниками усіх скарбів.

Минулого року ми насміялися досхочу. Побачиш, як ми забавимося цієї ночі, Плятеро, мій верблюдку!

94 / ВИНО

Я колись казав тобі, Плятеро, що душею Моґера є хліб. Ні. Моґер є наче чаша з прозорого важкого скла, що весь рік чекає під округлим синім небом на своє золоте вино. Коли приходить вересень, і якщо сам чорт не підлиє води у святкування, ця чаша наповнюється вином ущерть і майже завжди аж переливається, мов щедре серце.

Тоді все містечко пахне вином, кращим чи гіршим, і дзвенить кришталем. Так наче б сонце за чотири мідяки віддалось пливучою красою у бажанні влитися в прозору форму білого містечка і радувати його добру кров. Кожна хата на кожній вулиці виглядає, наче пляшка на полиці Хуаніта, Міґеля або Реаліста, коли її торкає захід сонця.

Пригадую «Фонтан лінощів» Тернера, який своєю цитриново-жовтою краскою виглядає, мов намальований молодим вином. Такий і Моґер — фонтан вина, яке, мов кров, пливе в усі його рани, безнастанно; джерело сумної радості, яка, мов сонце квітня, підноситься весною щорозу, але заходить щодня.

95 / БАЙКА

Вже від дитинства, Плятеро, я мав інстинктову огиду до байок, як і до церкви, поліції, тореадорів і акордеону. Бідні тварини, змушені говорити дурниці устами байкарів, здавалися мені такі огидні, як і ті опудала в тиші вонючих вітрин природничого кабінету. Кожне слово, що вони казали, тобто — яке казав захриплий, непоголений, пожовклий добродій, — здавалося мені, як скляне

око, як крило на дроті, як підпора з штучної галузки. Пізніше, коли я бачив дресованих тварин у цирку Уельви і Севільї, забута з зшитками й нагородами покинутої школи байка знову вернулася, як неприємний кошмар моєї юности.

Коли я був уже мужчиною, Плятеро, байкар Жан де Ля Фонтен, про котрого я тобі так часто говорив, примирив мене з тваринами, що розмовляють; і часами його вірш звучав для мене, як правдивий голос галки, голуба або кози. Але я ніколи не читав «моралі», цей засохлий хвіст, цей попіл, це загублене перо кінцівки.

Зовсім ясно, Плятеро, що ти не є ослом ні у простому розумінні цього слова, ні згідно з визначенням Словника Еспанської Академії. Ти такий, яким я тебе знаю і тебе сприймаю. Ти маєш свою мову, не мою; так як я не маю мови троянди, а троянда мови соловейка. Тож не бійся, що я тебе колись зроблю героєм-шарлатаном якоїсь байки (що ти міг подумати, бачачи мої книжки), сплітаючи твій милозвучний голос з мовою лисиці або коноплянки, щоб пізніше вивести курсивом холодно і плитку мораль. Ні, Плятеро.

96 / КАРНАВАЛ

Який Плятеро сьогодні чепурний! Це понеділок карнавалу, і діти, які красиво одягнулися тореадорами, блазнями і чепурунами, вдягнули його в мавританський стрій, щедро вишитий червоними, зеленими, жовтими і білими арабесками.

Холод, дощ і сонце. Гострий пообідний вітер дме уздовж хідників кольорові скручені стяжки паперу, і тремтячі маски ховають посинілі руки, куди трапиться.

Коли ми приїхали на ринок, жінки, переодягнені за божевільних, у довгих білих сорочках, завітчані вінками з зеленого листа на розпущеному чорному волоссі, схопили Плятеро в середину свого бурхливого кола і, зловившись за руки, почали крутитися круг нього.

Плятеро, нерішучий, стриже вухами, підносить голову і, мов скорпіон, оточений вогнем, нервовий, хоче вирватись кудинебудь. Але він такий маленький, що божевільні його зовсім не бояться і далі крутяться, співають і сміються круг нього. Дітвора, побачивши його в полоні, почала ревіти, щоб і він ревів. Уся площа вже перетворилася в гордовитий концерт жовтого мосяжу, ричання, сміху, пісень, тамбуринів і ступок...

Нарешті, зважившись, як мужчина, Плятеро розриває коло і, плачучи, біжить до мене. Його барвистий стрій, розшарпаний, зсувається. Як і я, він не хоче мати справи з карнавалами... Ми не надаємося на такі речі...

97 / ВЕЖА

Ні, не можеш лізти на вежу. Ти завеликий. От якби це була вежа Хіральда в Севільї!

Як би я хотів, щоб ти поліз! З балькону, де годинник, видно вже дахи містечка, білі, з кольоровими шибамми і з помальованими синькою горщиками на квіти. Описля з південного балькону, що його надцербив великий дзвін, коли його завішували, видно подвір'я Замку, Десятинну і море в припливі. Ще вище, біля самих дзвонів, видно четверо сіл і поїзд, що їде до Севільї, і поїзд з Ріотінто, і Мадонну де ля Пенья. А пізніше треба було б лізти по залізній штабі, і там ти міг би торкнутися ніг святої Хуани, яку вдарив грім; а твоя голова між колонами в білих і голубих кахлях, позолочених сонцем, була б великою несподіванкою для дітей, що бавляться в биків на площі біля церкви, звідки долітали б до тебе голосно й виразно їхні крики радості.

Ти мусиш зрікатися багатьох тріумфів, бідний Плятеро! Твоє життя таке просте, як та коротка стежка на старе кладовище!

98 / ОСЛИ

Глянь, Плятеро, на ослів Кемада; мляві, пригнічені, під колючим тягарем червоного і вогкого піску, в якому встромлена, наче в серце, хворостина із зеленої оливки, якою їх б'ють...

99 / МАДРИГАЛ

Подивись, Плятеро. Як малий цирковий коник на трасі, він облетів три рази весь город навколо, білий, мов легенька хвиля на спокійному морі світла, і знову полетів за мур. Я уявляю його по другому боці на дикій троянді, майже бачу його крізь мур. Поглянь, ось він знову прилетів сюди. У дійсності є два метелики: один білий — тобто він сам, а другий чорний — його тінь.

Є, Плятеро, прояви найвищої краси, що їх даремно інші хочуть притемнити. Як очі є найбільшим чаром на твоєму обличчі, так зірка — на обличчі ночі, так троянда і метелик — на вранішньому городі.

Плятеро, глянь, як добре він літає! Якою радістю для нього мусить бути так літати! Певне такою, як для мене, щирого поета, насолода вірша. Уся його істота — в його леті, з тілом і з душею, і можна подумати, що нема для нього нічого важливішого на світі, тобто у городі.

Тихо, Плятеро... Глянь на нього. Яка насолода дивитися на його лет, несплямлений і чистий!

100 / СМЕРТЬ

Я застав Плятеро з сумними і лагідними очима, простягнутого на лігві з соломи. Підійшов до нього, погладив, заговорив і пробував підняти...

Сердега сіпнувся весь і лише підвівся на одно коліно. Не зміг... Опісля я випростав йому коліно, знов погладив ніжно і послав по лікаря.

Старий Дарбон, коли його побачив, втягнув свої великі і беззубі уста аж по адамове яблуко і, звісивши на груди голову, хитав нею, як маятником.

— Нічого доброго, що?

Не знаю, що він відповів... Що бідний погибав... Нічого... Що біль... Що якийсь трійливий корінь... Земля між травою...

У полудень Плятеро вже був мертвий. Його малий бавовняний живіт розпух, мов земна куля, а задубілі і безбарвні ноги підносилися до неба. Кучерява шерсть виглядала, як потяте міллю прядиво на головах старих ляльок, що випадає сумним порошком, коли його погладити рукою.

У тихій стайні — кружляв прекрасний трикольоровий метелик, загоряючися кожного разу, як пролітав через промінь сонця з маленького вікна...

101 / НОСТАЛГІЯ

Плятеро, ти нас бачиш — правда?

Правда, що ти бачиш, як сміється в затишку саду чиста і холодна вода в норі; як в останньому світлі літають працьовиті бджоли круг зелено-фіялкових розмаринів, рожевих і золотих від сонця, яке ще освітлює горбок?

Плятеро, ти нас бачиш — правда?

Правда, що ти бачиш, як багряним узбіччям від старого джерела йдуть утомлені, сумні й кульгаві ослики праль у безмежній чистоті, яка еднає небо й землю в єдиний криштал розкоші?

Плятеро, ти нас бачиш — правда?

Правда, що ти бачиш, як дівтора ганяє між кущами диких троянд, гілки яких обсіли їх власні квіти, мов легенький рій білих метеликів, скроплених карміном?

Плятеро, ти нас бачиш — правда?

Плятеро: правда ти нас бачиш? Так, ти мене бачиш. І мені здається, що я чую, так, чую в погіднім заході твій лагідний жалісний рев, що осолоджує всю долину виноградників...

102 / КОЗЛА

Я поклав на дерев'яні кóзла сідло, вуздечку і поводи бідного Плятеро і заніс те все в куточок на горище, де лежать забуті колиски дітей. Горище широке, соняшне, затишне. З нього видно всі могерські краєвиди: рудий вітряк наліво, прямо перед нами окутаний соснами Монтемайор з білою каплицею, за церквою захований город Ля-Пінья, а на заході високе і блискуче море в літніх припливах.

Під час вакацій діти ідуть гратися на горище. Будують поїзди із безконечних поламаних крісел, уладжують з газет, закрашених червоним, театри, церкви, школи...

Часом лізуть на бездушні кóзла і з невгамовним ляскотом і шарудінням ніг та рук ідуть верхи через луки своїх мрій:

— Вйо, Плятеро! Вйо, Плятеро!

103 / МЕЛАНХОЛІЯ

Цього пополудня я пішов з дітьми відвідати Плятерову могилу, що в городі Ля-Пінья при ногах округлої батьківської сосни. Кругом квітень прикрасив вогжаву землю жовтими великими ірисами.

А там угорі, в зеленій бані, закрашеній блакиттю, співали синиці, а їх легенькі трелі, радісні й квітучі, всякали в тепле золоте повітря пополудня, мов прозора мрія про нову любов.

Наближаючись, діти умовкали. Спокійні і поважні, їх блискучі очі, звернені до мене, засипали мене три-вожними питаннями.

— Приятелю Плятеро! — сказав я до землі, — якщо ти тепер на луках неба, у що я вірю, і носиш на своєму м'якому хребті маленьких янголів, — чи ти часом не забув мене? Скажи мені, Плятеро, чи ти мене ще пам'ятаєш?

І, мов у відповідь мені, легенький білий метелик, якого я не бачив перед тим, кружляв уперто від іриса до іриса, як душа...

104 / ДО ПЛЯТЕРО В МОГЕРСЬКОМУ НЕБІ

Дорогий дріботуне, Плятеро, мій ослику, який так часто носив мою душу — тільки мою душу! — отими глибокими стежками між кактусами, малвами і жимолостю: для тебе оця книжка і про тебе, бо тепер ти її можеш розуміти.

Вона проходить до твоєї душі, яка пасеться в раю, через душу наших могерських красвидів, які з твоєю душею також увійшли до неба; ця книжка на своєму хребті з паперу несе і мою душу, що, мандруючи між квітучим терном до свого вознесення, з кожним днем стає добрішою, сумирнішою і чистішою.

Так. Коли увечорі я йду повільно і задумано між квіттям помаранчі та іволами через самотній помаранчовий гай аж до сосни, яка заколисує твою смерть, — я знаю, що ти, Плятеро, щасливий на луках вічних троянд, будеш бачити, як я зупиняюсь перед жовтими ірисами, які закільчилися в твоєму розбитому серці.

*Переклад з еспанської
Богдана Бойчука*

Літературна реакція в наступі

Богдан Кравців

Від п'ятого з'їзду письменників України минуло вже півтора року, достатній час, щоб підвести бодай часткові підсумки реалізації з'їздових настанов у різних ділянках культурного життя в УРСР, зокрема визначити, як і в яких умовах відбувався й відбувається дальший розвиток літератури на Україні.

У вересні 1966 року, напередодні з'їзду, після того, як засуджені в березнево-квітневих судових процесах літератори, науковці й мистці — Михайло й Богдан Горині, Опанас Заливаха, Михайло Масютко, Валентин Мороз, Михайло Осадчий, Анатолій Шевчук та їхні друзі — були вже перевезені до виправно-трудових таборів у Мордовській АРСР, у 9 числі львівського «Жовтня» розгромлено ще одного з молодих західньоукраїнських поетів Романа Кудлика. Родом з відданого Польщі українського Ярослав, а з 1954 року мешканець Дрогобича й автор виданої 1963 року збірки «Розмова», Роман Кудлик виступив у грудневій книжці «Жовтня» за 1965 рік з ліричною поемою «Зелені радощі трави». З гострою критикою цієї поеми й реакції «Жовтня», що її надрукувала, виступив у названій книжці журналу в статті п. н. «І сурма, і меч» львівський комісар від преси й літератури, випускник вищої партійної школи при ЦК КПУ й завідувач кафедри журналістики у Львівському університеті — Йосип Цьох. Поему Р. Кудлика цей чиновник засудив, як «проповідь приреченості і беззахисності людини перед долею, безпросвітнього смутку і песимізму».

У «Зелених радощах трави», як свідчить про це і сама назва і весь зміст твору, нічого такого й не було. Причин для атаки Цьоха треба шукати в чомусь іншому — в намаганні молодого поета історіософічно усвідомити призначення й місце своєї нації, прикладом чого може бути цілком таки не песимістичний уривок поеми Романа Кудлика:

Люди
Тебе помічають,
Коли ти себе знаходиш,

Нааявність деякого песимізму в цьому малюнку очевидна, і ще більше його в кінцевих рядках Саченкової поезії про те, що

Осипається цвіт з яблуні, а дівчина в'яне, глибшає
криниця, а дівчина в'яне, продають на Хрещатику
заморожені ягоди, а дівчина в'яне...
Дівчино, дівчино, замолодій, зацвіти... А вона в'яне...

І, мабуть, це викликало в режимного критика тривогу й дорікання за... «бездумність» не лише у віршах Михайла Саченка, але й інших поетів — Леся Герасимчука та Миколи Лиходіда.

У таких умовах — гострого розриву між новаторськими прямуваннями і реакційними настановами представників режимної критики — проходила підготовка до п'ятого з'їзду письменників України, що відбувся в листопаді 1966 року.

Декларована й демонстрована на з'їзді у виступах першого секретаря ЦК КПУ Петра Шелеста, письменників Олеса Гончара, Василя Козаченка і навіть репрезентанта молодих Віктора Коржа «єдність поколінь» та відсутність будь-якого «конфлікту між старшим і молодшим поколінням» була заперечена дуже швидко цілком несподіваними фактами.

Безпосередньо після з'їзду у грудневному числі провідного органу Спілки письменників України «Вітчизна» появилася новела молодого радянського прозаїка Ярослава Ступака п. н. «Гординя». Написана з життя українського карпатського села Чорні Кути, ця новела нагадує своїм стилем та змістом «Синів» і «Марію» Стефаніка, «Село вигибає» М. Черемшини. Це розповідь сільського діда Дорка про те, як чужинці «посяглися... на наші гори», про те, що «прийшли так спаскудили» наш народ, про бовкання «на тій мові, чия влада в селі» і т. д.

Антирадянських ноток в новелі немає. Але й так, як вона надрукована, ця новела стала приводом до цілого ряду погромницьких атак, обвинувачень, цькування.

Перший проти новелі «Гординя» виступив сам таки головний редактор «Вітчизни» Любомир Дмитерко, відомий гльорифікатор Сталіна і сталінських метод, той, про холуйський реалізм якого так дошкульно висловився Василь Симоненко у своєму щоденнику. Промовляючи на відкритих партійних зборах київської письменницької організації (згідно з звідомленням у «Літературній Україні», ч. 11, 7 лютого 1967), Л. Дмитерко ствердив, що «ускладнена образність, захаращеність місцевим кольоритом і діалектом, по суті, приховують ідейно чужий нам зміст цієї журнальної публікації».

Виступ Л. Дмитерка виявився, мабуть, недостатнім, і редакційна колегія «Вітчизни» була примушена надрукувати і в «Літературній Україні» (ч. 14, 17 лютого 1967) і на своїх сторінках (ч. 3, 1967) покайну заяву такого змісту:

«Редакційна колегія „Вітчизни”, обговоривши прозові твори журналу за минулий рік, вважає за необхідне довести до відома читачів таке. В дванадцятій книжці журналу надрукована новела Я. Ступака „Гординя”, в якій автор ігнорує історичну правду, в спотвореному вигляді подає епізоди з життя Прикарпаття. Опублікування цієї новели є серйозною політичною помилкою редакції. Редакційна колегія підкреслює, що зміст і дух новели „Гординя” глибоко суперечить всьому ідейно-художньому спрямуванню журналу. Зробивши належні висновки з цієї помилки, ми вживемо всіх заходів до того, щоб на сторінках „Вітчизни” друкувалися лише кращі твори, які відповідають високим духовним запитам радянського народу».

Знайшла свій відгомін справа «Гордині» навіть і в московській «Літературной газеті». Статтю, надруковану в цьому органі Спілки письменників СРСР (ч. 19, 9 травня 1967), київський літературознавець і головний редактор журналу «Радянське літературознавство» Ігор Дзевєрін, той самий, що громив Івана Дзюбу за його прихильну оцінку поезії Василя Голобородька, закінчив таким донощицьким запитом: «Невже можна уявити собі радянського критика, який — і як критик, і як громадянин — ставився б доброзичливо, припустім, до справедливо засудженого громадськістю (? ! — Б. Кр.) ідейно порочного оповідання Я. Ступака „Гординя”, в якому подана спотворена картина народного життя на Прикарпатті».

Уся ця погромницька акція мала той наслідок, що призвище Ярослава Ступака зникло з сторінок журналів, в яких він до того часу друкувався. Дальша особиста доля цього талановитого прозаїка, який згідно з життєвою правдою й з українського погляду пробував осмислити сучасну дійсність на Україні, невідома.

Ще виразнішим, а то й дошкульнішим запереченням настанови 5 з'їзду письменників України про відсутність будь-якого конфлікту між письменницькими поколіннями стало ювілейне січневе (перше за 1967 рік) число журналу «Дніпро», що є органом ЦК ЛКСМУ. Підписане до друку 19 грудня 1966, точно один місяць після з'їзду, це видане для відзначення 40-річчя існування журналу ювілейне число виявилось «ідейно порочним» не в одному, а в багатьох відношеннях.

Найпершим «каменем спотикання» для режимної критики в «Дніпрі» стала поема Бориса Олійника, відомого радянського поета, лауреата нагороди ім. Островського, колишнього головного редактора журналу «Ранок» і в той час заступника відповідального редактора журналу «Дніпро», надрукована п. н. «Дорога». У поемі Б. Олійника, написаній уже з виразніших, ніж досі, позицій мистецької суверенности, показові особливо два підрозділи з другої глави п. н. «Дорога і люди». У першому з цих підрозділів п. н. «Людина, у котрої не було дороги» йде мова про помираючого «літературного метра», «гречного і вигідного всім», того, що, «як завше, незамінний, стомлено в президіях сидів». Протиставленням цій

ких доріг залишила його безпорадним у власній позитивній програмі».

Наслідок в усій цій кампанії проти Б. Олійника з приводу поеми «Дорога» був приблизно такий, як і в справі «Жовтня»: його знято з посади заступника відповідального редактора «Дніпра» і залишено тільки в складі редакції.

Розгромлено редакцію журналу «Дніпро» не тільки за поему Б. Олійника. На згаданому засіданні бюро ЦК ЛКСМУ ішла мова і про ряд інших «ідейно-художніх хиб» у журналі «Дніпро», ч. 1 за 1967 рік: про «політично нечітке і суб'єктивістське трактування багатьох фактів з історії журналу» в оглядовій ювілейній статті відповідального редактора «Дніпра» Юрія Мушкетика, про «політично невірні характеристики й оцінки історичним подіям» у повісті Романа Іваничука «Спрага», про «ідейну слабкість» окремих віршів молодого поета Юрія Сердюка. Друкована в цьому ж числі «Дніпра» повість Р. Іваничука «Спрага», що в ній автор показав частково всю ехидність й облуду партійних чиновників часу «культу особи», була критикована за «ідейну нечіткість» також і на відкритих партійних зборах львівських письменників (див. «Літ. Україна», 14 квітня 1967). Якщо ж ідеться про вірші Юрія Сердюка, то приводом до визначення їх «ідейної слабкості» й «художньої недосконаlosti» були, мабуть, досить щирі визнання молодого поета (нар. 1938 року) у вірші «Лозова»:

Я вже вмію лукавить
на службі в застольних розмовах.
Ах, як старанно вчусь
забувати дитинства політ...
І не боляче все, бо, як мовлять
в народі, звикаеш.
О, це рабство пристосувань!
Поруч мене десь ходить
усміхнений, лагідний Каїн.
Ну і хай ярмаркує
у колі своїх сподівань.

Висловлена бюро ЦК ЛКСМУ критика вміщених у цьому числі «Дніпра» віршів Юрія Сердюка була, мабуть, і причиною того, що ні вірш «Лозова», ні інші вірші з надрукованого циклу (зокрема «Думки старого актора») не увійшли до виданої влітку 1967 року в-вом «Молодь» збірки віршів Ю. Сердюка «Пороги віку».

Обурення режимної критики не звело вищезгаданого Михайла Саченка, в той час 19-річного юнака, з обраного ним шляху новаторських шукань у поезії. Всупереч «повчанням» затривоженого Володимира Мельника, нові вірші М. Саченка, надруковані в газеті «Молодь України» 11 червня 1967, вирізняються знову такою ж свіжою й оригінальною образністю і безпосередністю, як і критикований В. Мельником вірш

«Я подивився на жінку...» Особливо прикметний з цього погляду спогад про дитинство М. Саченка п. н. «Білі коні»:

Була трава червона,
трава зелена на горбі,
і білозубі білі коні
на білому горбі...
І бігли коні і корови,
до неба бігли й до води.
Сусідки нашої коромисло
пекуче нахилилось до води...
І ту траву таку червону,
траву зелену, на горбі,
давно поїли білі коні,
які стоять іще на білому горбі.

Сюрреалістичний, але зрозумілий малюнок нагадує й вірш М. Саченка про зустріч двох... пальт, що починається такими рядками:

Сине пальто зійшло з автобуса
і пішло в парк:
на зеленій лавці його чекало зелене пальто.
Воно було без голови, без рук і без ніг...

Такі й інші цього роду зразки несподіваної для радянської пересічності поезії стали приводом до нової атаки не тільки на самого автора, але й на Івана Драча, який у супровідному слові до надрукованих в «Молоді України» віршів М. Саченка оцінив позитивно його органічну, вроджену образну стихію і точність та небуденність слова. З цією атакою, і то на сторінках офіційного органу ЦК КПУ «Радянська Україна» (22 липня 1967), виступив сам заступник головного редактора журналу «Радянське літературознавство» і науковий працівник Інституту літератури АН УРСР Петро Моргаєнко, побиваючи, з одного боку, новаторство Михайла Саченка і, з другого — «надмірне захоплення» І. Драча віршами Саченка. «Ставитись до поезії, — картає Петро Моргаєнко обох, — як до закодованого тексту, доступного тільки утаємниченим шифрувальникам, значить нехтувати реалістичну природу її образів, культивувати безконтрольний суб'єктивізм». «Червона трава», коромисло, що «пекуче нахилилось до води», зустріч двох пальт: одного — «без голови, без рук і без ніг», і другого — «без людини», — усього цього соціалістична свідомість режимного вченого-літературознавця так і не витримала. Він зарепетував: *ка р а в у л !*

Переляк і святе обурення Петра Моргаєнко збільшилися непомірно ще цього ж самого місяця, коли в «Літературній Україні» від 30 червня 1967 він спотикнувся на надрукований там цикл віршів молодого, всього 21-річного, поета Віктора Кордуна. У супровідному слові до цієї добірки Іван Драч визначив вірші В. Кордуна, як «справжнісіньке диво», як «ви-

Ми слідкуємо пильніше, ще пильніше
 кожен за своїм недогарком,
 обдивляємося власні пальці,
 розглядаємо підлогу,
 якомога тихше струшуючи попіл,
 і перекидаємо цигарки в зубах
 туди-сюди.

Ми спокійно куримо свої цигарки.
 Наші плечі не здригаються нітрохи —
 ми втягнули голови
 і спокійно куримо свої цигарки.

Як показують наведені вище приклади погромницької критики, репрезентанти режимної реакції — усякі чиновники з центральних комітетів КПУ й ЛКСМУ, соцреалістичні сервілісти з правління Спілки письменників України та редакції «Радянського літературознавства» — однакові у своєму ставленні до всього, що нове, живе й органічне. Найменшу згадку про страхітливе беззаконня сталінської доби вони приймають як особисту образу. Найменший прояв суверенного трактування нашої історії вони вважають загрозою для одности та безпеки Радянського Союзу. Найменшу спробу оцінити сучасність із власних українських і вселюдських позицій поборюють як посягання на свою тоталітарну владу і клясові привілеї. Деяких представників літературної молоді поліційні та судові органи реакції садовлять за ґрати, інших натомість намагаються зламати застрашуванням, цькуванням і державними посадами.

Мистецьке і немистецьке в мистецтві

СЕЗОН 1967—68 У НЬЮ-ЙОРКУ

Юрій Соловій

Якщо кілька років тому треба було наполягати на методі відкритого підходу до мистецтва, тобто вимагалось від споживача неупередженого і безпосереднього підходу до твору, сьогодні — хоч ця метода не є пережитком — виникла потреба перевірити корінний мотив мистецтва, з огляду на характер художніх виставок і публікацій. У літературі, театрі і фільмі західного світу появилися останніми часами злива еротичних «творів» на графомансько-дилетантському рівні, що й спричинилося до дискусії про свободу і межі публікованого, про мистецтво, мораль, педагогіку і т. п. В образотворчому мистецтві і музиці, де не так ідеться про порнографію та її вплив на оточення,* нова дискусія в площині якості і відрубності є на часі.

Відрубність і своєрідність мистецтва полягає у фантастичності, в надреальному, хоч це й не виключає впливів іншого ґатунку, зв'язаних з постановням стилів і метод, із знайденням законів, принципів та ідей. Мистецтво повинне бути вислідом уяви і марення; тим то воно принципово відрізняється від інших галузей життя. Мистецьк одначе виявився безсилим супроти нахилу людини (але не лише людини; дивись «Про агресію» Конрада Лоренца) до систематики і порядку — властиво, ворогів мистецтва. Мистецтво допустило на свою територію елементи, що за своєю природою притаманні іншим галузям (науці). Отож якщо мистецький твір стимулює своїми

* Еротика була й є одною з найбільш улюблених тем великих образотворчих мистців; Міро, наприклад, вже півсторіччя варіює цю тему. З огляду, мабуть, на складність образотворчої техніки (фотографія більш ефективним і тією самою мірою менш складним матеріалом) «порнографія» стає тут або великим мистецтвом, як у випадку Рембрандта чи Родена, або таким анемічним чи емблематично-схематизованим конкурентом реальності, що мови про «збудження апетитів» не може бути.

емоційними властивостями, то наше задоволення збагатиться ще більше, коли нам відкриють фахові «таємниці» — технічна й ідейна методика мистця.

Я не хочу встрявати в проблематику творчої «таємниці» і тут тільки відзначу, що це феномен необмеженого діапазону, і тому критики (з увагою) можуть допомогти споживачеві переживати радість повнішого сприймання твору.

Мистецтво зворушує духовні струни людини, часто аналогічно до творчого звучання мистця. Я не бажаю попасти в метафорику, але дуже важко описувати сприймальний або творчий акт, оскільки вони зумовлені в'язкою прерізних факторів, що діють у більшості рівночасно, хоч, може, нерівномірно, як, наприклад, релігійне, соціальне, політичне, сексуальне наставлення людини. Одним з головних факторів, що впливають на акт творення і сприймання є досвід. Особа, що має за собою більший культурний досвід, ставитиме більші вимоги до мистецтва. Тому, здавалося б, фахові організатори мистецьких виставок та музейні працівники могли б бути мостом між публікою і мистцем, однак не всі однаково обдаровані і не всі потрапили сюди з покликання. Це, очевидно, ускладнює ситуацію: коли, наприклад, ми хотіли б, щоб певна мистецька інституція була мірилом вартостей, то, з другого боку, важко стриматися від застереження, що не все, репрезентоване в рамках даної інституції, є золотом. У сучасній ситуації — завдяки усвідомленню і популяризації мистецько-історичних фактів — кожний мистець має підстави тлумачити свою долю тріумфально: мистець, що потрапив, скажімо, у музей, уже творить історію, мистець, якому не щастить, може потішатися думкою про «мучеництво», бо й воно має свої прототипи в історії, думкою теж... принадною. Слушність можлива в обох випадках.

Коротко: ми живемо в складному оточенні. Тягар відповідальності за наші рішення, за наш смак падає на нас, але усвідомлення треба прийняти не з лепкістю ігноранта, а з почуттям, що речі існують і будуть існувати, як їм судилося, без огляду на наші схвалення; а рішення і вибір, який ми робимо, є виключно справою збагачення нашої духовності.

Ми на виставці. Бачимо експонати, які створені в душі, відомому нам уже з минулого разу; наша постава до них залишається позитивною чи негативною або міняється (це закономірне). Проходимо залами. Духовно-емоційна апаратура, напруження. Емоційна мембрана вібрує то сильніше, то слабше, залежно від сили і несподіванки окремих творів, залежно від нашої вразливості на ідеї, проблеми, пристрасті. Дотепер все гаразд, все відбувається «за програмою»: глядач стає частиною виставки, хоч не все мусить сприймати. Але чав від часу натрапляємо на експонати, що дивують грубою відсутністю творчої свіжості (наприклад, сходи з поруччям і килимом у мініятурі, експонат, що ми його вже бачили на одній

з виставок в музеї Вітні); ми перед «твором», що є утилітарним продуктом якоїсь фірми, ми перед одним з мільйона зразків продукції цієї фірми. Хтось приніс, і хтось у музеї вирішив виставити ніщо інше, як звичайну коробку, яких у житті ми вже стільки бачили. Коробки тепер дуже модні: коробки з дикту, помальовані на чорно, коробки з скла (прозорі або лєпко-кольорові), сполучені металевими штабками або просто склеєні, коробки з картону, що перед тим, як потрапити у мистецьку орбіту, служили упакуванням для мильного порошку... Вони дивують присутністю у цьому оточенні, і, хоч ми не забуваємо, що певна «штампована продукція» в мистецтві є явищем не новим, бо кожний стиль має певну дозу штампованости, одні більшу (іконографія, конструктивізм, навіть безпредметність...), другі меншу, — все ж таки від мистецтва ми очікуємо неповторности, певної дози унікальности. Не треба відкидати машин як знаряддя, але дух і уява людини мусять домінувати. Безмежне мистецтво не має потреби диктувати обмеження стосовно матеріалів; значить, і ужиткові предмети можна використовувати при композиванні твору, однак вони мусять перейти метаморфозу — позбутися прикладности. (У тому ж музеї Вітні я бачив дуже вражаючий образ колосального формату, мальований і складаний з частин жіночої білизни: нагрудники, корсет і т. п. справляли враження макабричних сотворінь-мотилів, розміщених у просторі якогось несамовитого світу).

У музиці зустрічається подібне: побільшений гучномовцями ляскіт витмикачів, «вибух» шампанського або проколюваних баллонів. Композитор Кейдж творить — тишу. І все це має певний сенс, творить певний ефект і править за досвід; можливо, цьому теж треба віддати часом концертів чи музейні залі, однак ми хотіли б домовитися, що тоді і концертів залі, і музеї перестають бути мірилами вартостей. Зрештою, так, мабуть, було завжди. Люди однак люблять, щоб ними керували, дають перевагу авторитетам перед власною думкою, вакаціям перед працею. І хоч відногується (!) зацікавлення мистецтвом, воно відзначається поверховістю і непослідовністю, елементами, що злютовують людей в одне поняття — масу. У такому дусі відбуваються виставки і появляються публікації. Про це свідчить хоч би американський журнал «Look» за січень 1968 року, присвячений повністю питанням мистецтва, а зокрема бітелсам і їхній ментальності. Не без підстав можна вважати, що витворився новий тип культури — тип культури мас (де при доборі вирішальні масові критерії смаку). Хоч досягнення масової культури дехто намагається піднести до універсального значення, піднести, наприклад, музику бітелсів до позицій Баха, Моцарта, Бетговена, Стравінського, — однак масова культура і творча культура — зовсім окремі явища. Очевидно, не виключається можливість взаємного стимулювання, та це інша тема, і на цьому місці — друго-

рядна. Якби ми не мали Гінастеру, Бріттена, Фланагана, Фосса, Пандаревського і їм подібних, може б, тоді бітелси — типові репрезентанти культури мас — силою обставин мусіли виповнити порожнечу. Та ми живемо в добу, що насичена творчою енергією космічних вимірів. Ми генерація, що має попередників-колосів (Пікассо), про що наглядно свідчать виставки в Нью-Йорку сезону 1967-68 року.

Особливості цього сезону я хочу тут обговорити.

Сезон 1967-68 року в Нью-Йорку визначається двома великими виставками скульптури: міжнародною виставкою скульптури в музеї Гуггенгайма і виставкою скульптури Пікассо в Музеї модерного мистецтва. Навіть якщо після цих виставок нічого імпазантного в Нью-Йорку в поточному сезоні не відбудеться, то цим уже задоволено культурні вимоги цього сезону.

Особливо виставка Пікассо належить до тих, що їх годі обійти. У цю антологічну виставку скульптури вмонтовано також виставку кераміки і графіки майстра. Що ж, Пікассо і цього разу дивує і захоплює надзвичайною творчою уявою і витривалістю в праці, яка є незвичайною, враховуючи вік цієї унікальної людини. Пікассо не орудує лише певним матеріалом — усе, до чого він приложити свої творчі руки, перетворюється в чудесні з'яви з конгеніальними масштабами і метафізичною красою. Як у матерії, так і тематично він багатий: людські обличчя і постаті, птаці, тварини, квіти у вазах, релігійні теми, теми буденного життя, мітологічні й абстрактні. Та хоч він міняє теми, головним стимулом його мистецтва лишається формотворення.

Ретроспективні виставки Пікассо є завжди вражаючим дійством, що відкриває силу безмежного варіювання, невичерпної фантазії, безконечних можливостей цього мистця в олії, рисунку, друкарській графіці, скульптурі, кераміці, гобленарстві тощо.

Ми живемо в добу катастроф. Ми пізнали себе, ми пізнали вираз зневаженого обличчя, перед нами відкрилося страхітливе в людині. Та ми можемо теж творити, а якщо маємо цю силу, то значить — могли б дещо зробити для себе самих. Ми можемо поправити й ушляхетнити наше мініятюрне існування. Маємо з чим боротися, боротися з нашими особистими внутрішніми демонами. Пікассо засвідчує, що ми можемо досягнути якогось тріумфу, бо (хоч засліплені силою творчого життя цього еспанця) критики вважають, що сила Пікассо полягає менше в таланті, ніж у його працьовитості. Його картини раннього періоду, що варіюють профільне зображення «Матері з дитиною», є творами нижчого рівня, ніж більшість творів його талановитих сучасників. Але Пікассо від початків своєї творчості дотепер з якоюсь демонічною наполегливістю працює. Його уява постійно напружена до ступеня, що

переходить межі досвіду. У кожному об'єкті він бачить «складну душу», кожний матеріал підказує йому нові світи форм та ідей. Дерево, папір, бляха, залізо, полотно, предмети щоденного вжитку (граблі, мітла, виделка, чарка) — усе Пікассо може перетворити, одуховити, створити щось таємниче, щось цікаве, щось містерійне і складне. Він працює багато: малює, рисує, різьбить, втілюючи певну ідею в кількох кратних «виданнях», варіюючи і випробовуючи нові ефекти і методи. Завершений твір ніколи не є завершений, а радше є початком наступного. Пікассо розгорнув фантазію до невідомих досі вимірів: він просто чарівник у найкращому значенні цього слова.

Виставка скульптури в Гуггенгайма іншого характеру, і хоч тут теж є ряд цікавих і навіть дуже переконливих творів, ця виставка радше інформативна, і в цьому її значення (останні роки були роками втрат: Арп помер 1966 року, Джакометті — 1966, Кемені — 1965, Сміт 1965, Кіслер — 1965, Архипенко — 1964).

Організаторам виставки, здається, менше йшлося про якість окремих творів, ніж про їх репрезентативність. Отож на виставці представлено, мабуть, кожний сучасний напрям, чи пак кожну сучасну проблему скульпторів. Навіть якщо дещо переочено, треба визнати, що виставка дуже добре віддає дух сучасних творчих дерзань у скульптурі. Та й назва виставки (міжнародна) не лишилась порожньою обіцячкою — організатори включили також праці мистців з країн малого в історії модерного мистецтва значення: Польща, Югославія, Японія.

Про що йдеться сучасним скульпторам?

Зasadничо проблема подібна до проблеми в сучасному малярстві. Тому в цій частині статті говоритимемо про сучасне образотворче мистецтво в загальному.

Спіральним рухом сучасне мистецтво окреслило коло і сьогодні знов опинилося над точкою, з якої приблизно півстори́ччя тому почало. Мова не про геніїв, які, хоч і живуть творчо в атмосфері сучасного клімату, творять речі, що вириваються з загальної «системи». Мова радше про рухи, що виражають певний комплекс, середовище, групу, що становлять собою певний здвиг або групову маніфестацію якогось світогляду чи програми. У цих руках є особливості сильніші і слабші, але zasadничо вони з'єднані певною думкою, ідеєю, програмою, і саме під цим кутом ми підійдемо до проблеми.

Сьогодні, які п'ятдесят років тому, хоч з інших причин (небувалі матеріали, створені хемією), стало знову пекучою справою здійснення нових технічних задумів. Знову набрало актуальності зведення разом не вживаних або мало вживаних матеріалів, знайдення нових ефектів або просто омисте-

чення ефектів, що застосовується від якогось часу в поточно-му житті (неонове світло).

Мистці сьогодні в більшості не зацікавлені загальними, людськими проблемами. Їхня увага інтенсивно спрямована на творення нових різючих образних комбінацій, і в цьому, треба визнати, вони мають успіх. Наше сторіччя дало величезну кількість дуже оригінальних і цікавих мистців, і, як виявляється хоч би на підставі цієї виставки, цьому процесові покищо не видно кінця.

Дуже сильною скульптурою представлений Іпустері (нар. 1920). Він є, на мою думку, центральною постаттю цієї виставки. Використовуючи відомі технічно-стилістичні знахідки колег, він творить образний комплекс у потрясаючій комбінації. Та Іпустері є радше винятком серед шукачів яскраво нових форм, що про них була мова вгорі. Він є мистцем понад струменем загальних зацікавлень і дерзань у мистецтві. По суті сучасні мистці молодшої і наймолодшої генерації знаходять творче задоволення у відкриванні нових ефектів, форм і матеріалів, досі не застосовуваних у мистецтві. Вони вносять у мистецтво знахідки, завдяки яким мистці типу Іпустері складають «ракету», що несуть нас у нові простори!

Мистці-експериментатори присвятили себе роботі, яка, хоч і обмежена сучасним моментом, має колосальне значення для майбутніх творчих процесів. Ці мистці просто грудьми розбивають шкаралупу консерватизму, що в мистецькому процесі дуже швидко наростає і цим самим позбавляє його гнучкості. Сьогодні люди приймають те, проти чого вчора ремствували, але з хвилиною прийняття певної нової правди автоматично закриваються більмом від того, що наступить завтра. Вчора до Бартока і Стравінського ставилися з підозрінням, їх не могли впустити в світ ідеалів, в систему переконань про добру музику, але сьогодні їх уже сприймають і слухають, звертаючи попереднє безкомпромісове застереження до новішого, до музики електронічної, до музики, яку творить молоде покоління.

Під сучасну пору — і про це зайвий раз свідчить виставка в музеї Гугґенгайма — працівники музеїв модерного мистецтва орієнтуються передусім на новини технічного і формотворчого порядку, тобто на твори, які не обов'язково сповнені «змістом», а виражають нову композиційну думку з небувалими пропорціями і акробатичною технікою або поєднують матеріали, які досі лежали в ділянці мистецтва не використані. Власне гра новими матеріалами є дуже важливим фактором для сучасного образотворчого мистецтва, а особливо для скульптури. Дотепер скульптор мусів брати до уваги тягар і еластичність вибраного матеріалу (камінь, мармур, дерево, срібло, бронза), що у великій мірі обмежувала його технологічно, накидаючи певні композиційні канони. Сьогодні — аби тільки задум, бо матеріал для реалізації знайдеться. Крім того,

думка про тривимірність скульптури зазнала струсу, завдяки чому на виставках появилися об'єкти, тривимірність яких перестала бути зоровим фактором, а є радше фактором логіки. Початків «антискульптурної» скульптури слід шукати, мабуть, у мобілях Кальдера. Згодом появилися твори типу Рікі (нар. 1907) — шість ліній у формі букви «Г» відбувають певне зміщення. Або такі роботи Гессе (нар. 1924), як дротяна конструкція глибоків у клітці, що постійно дрижать від подихів повітря. «Пласку скульптуру» творить і Консагра, що його виставка відбулася в Нью-Йоркській галерії Марльборо (він представлений і на міжнародній виставці Гуггенгайма). Його «скульптура» (чи, може, плоскорізьба?), фронтальна і розписана льокальними кольорами, зображує щось ніби силуети дерев, кущів чи океанських створінь. «Скульптура» Гессе (чи, може, модель чогось не утилітарного в машинерії чи архітектурі?) є плодом мозольної роботи, що вимагає тонких пальців і «прубих» нервів.

Новим словом у мистецтві (отже, не лише в моді) є мінімалісти, клич яких, як можна здогадуватися, — мінімальність, тобто максимальна простота. Вони і заперечують тривимірність і не заперечують її, це просто не їхня проблема: вони виставляють аркуші товщини листка паперу і коробки різної форми і кольору. Якщо мова про умовну тривимірність сучасної скульптури, варто згадати «старого грішника» Пікассо, бо до цієї «роботи» і він приложив руки, згадати хоч би його вирізки з паперу!

Тоді як скульптура проявляє тенденції до площинності, до малярськості, малярство намагається стати тривимірним, і то не перспективою і світлотінню або барельєфністю фактури; тривимірна тут сама конструкція полотна чи пак предмета, на якому маляр зображає ідею. Малярі взагалі вносять незвичайні формати в станкове малярство, що гостро помічається в музеї Вітні.

Якщо старші модерні тенденції в мистецтві широко представлені в Гуггенгайма: Джакометті (1901-66), Арп (1887-1966), Ліпшиц (1891), Маріно Маріні (1901), Пікассо, Кальдер, Дейвід Сміт (1906-65), Золтан Кемені (1907-65), Кізлер (1896-1965) — останній представлений геніальним «Давидом», — то на виставці в музеї Вітні переважає «новий дух». Картина Вессельмана з неправильними контурами втілює дух виставки, що вражає молодістю, відвагою, екстравагантними задумами, розмахом форматів і злетом уяви. Індивідуалізм типовий для цієї виставки. Американські здобутки — поп-арт і абстрактний експресіонізм — явно поступаються новому, грядучому.

Американська мистецька молодь майже виключно віддалася справам технічним, і картини, як «Хліби» Гаррема — прерідкі. Картин з сюжетом, мальованих з формальною свіжістю і привабливістю сьогодні майже не видно, хоч можна

догадуватися, що вони з'являться в близькому майбутньому. Сюжетність спалахнула в поп-арті, але тому що поп-арт мав глиняні ноги, встояти йому не було як. Цікаве і своєрідне у цьому напрямі робить еспанець Хеновес, хоч його образи більшою групою нудять повторенням трюків з комерційного мистецтва. Хеновес малює людей, зловлених на мушку нищівної зброї, малює людину, що пробує втекти від долі, від світляної плями смертоносного рефлектора — в тінь, яка обіцяє сховище, життя. Він малює людину (або людей — сотні і тисячі) під час втечі, людину в небезпеці, людину, що втікає від засідки, а час від часу показує трагічний кінець втечі — розстріл, знищення, «ліквідацію» жертв. Він оперує технікою, що ставить глядача не в позицію ліквідованого, щоб з ним відчувати страхіття і жах «бути загнаним у кут», — а в позицію ліквідатора. Глядач прицілюється, і всі безвихідно пропадають, лише глядачеві доведеться жити життям моторошно самотнім... У цих образах невідкличний кінець здається менш нестерпним, ніж доля «глядача», що врятується.

Виставка Хеновеса відбулася в галерії Марльборо.

Картини Аркадії Оленської, що її індивідуальна виставка відбулася в галерії Бодлі в першій половині березня, теж сюжетні. Та ці сюжети не мають стосунку до «життєвих» проблем і ледве чи впливають на малярське в образі. Малярський аспект її олійних полотен «безпредметний», він не підкреслює «духу» сюжету, але й не є в дисгармонії з ним, а просто домінує над образом. Тут явно йдеться про досягнення власного малярського почерку, і цьому Оленська віддала покищо найбільше уваги. Пригадаймо і порівняймо її попередні виставки. Попри зовнішню різноманітність кризь них від самого зародку проходить нитка, що поволі переростає в стилістичний стрижень малярки. У рисунках, в яких менше «малярських клопотів», єдність уже абсолютна, тобто єдність сюжету з технікою. Сюжетність ніжна, м'яка і навіть якась лаконічна; техніка рисунків стримано багата, завдяки чому пишніше виходять ажурні партії золотарської роботи.

На тему її творчості я пляную окрему статтю, де буде можливість докладніше замислитися над її мистецтвом. На цьому місці схематично нотую враження з її останньої виставки.

Малярство Оленської має декоративні елементи і дуже надається до архітектури: хотілося б побачити величезну залу (театр, наприклад) у білому кольорі з величезними вітражами і гобленами, виконаними саме Аркадією Оленською. Чергова думка — конкретно: чому б не збудувати на кількох гектарах парку пам'ятник Шевченкові (наскільки вони у нас зараз у моді), тобто таку залу (з вітражами, гобленами, мозаїками, фресками) і зібрати в цю залу всі видання «Кобзаря» (і, може, все, що про Шевченка було написане) або, може, — більш

урочисто — виставити там лише один якийсь дуже особливий примірник «Кобзаря».

Ми вже маємо людей, які думають оригінально, біда лише в тому, що коли щось для нашої репрезентації робиться, зразу до цієї справи прилипають «батьки народу» в архаїчних кожухах, з архаїчними ідеями і смаками, і починається робота над будовою провінційної України.

Аркадія Оленська є однією з тих талановитих людей з смаком універсального кшталту (а поза тим вона чи не найближча до нашої іконографії), яким конче треба дати всесторонню можливість прислужитися своїй культурі.

Майже одночасно з виставкою Оленської в залі українського літературно-мистецького клубу відбулася виставка образів Ждана Ласовського, сина мистця Володимира Ласовського. Ні Пікассо, ні Гугенгаймові, ні Вітні «не злетить корона з голови», коли поруч з ними буде відзначена виставка молодого мистця, тим більше, що тут маємо справу з людиною, яка має талант. На виставці пейзажі і квіти (у графіці є відхилення, вони одначе не типові), мальовані так, як вже їх мальовано. Хоч Ласовський не має покищо особливої мистецької концепції, він засвідчив здібність належати до художнього цеху плінністю техніки і кольоритом.

Ця стаття пишеться у другій половині сезону. Мистецький сезон може ще дещо цікаве принести, на таку можливість одначе чекати не будемо, бо затягнули б появу статті до меж неактуальности. Зрештою, якщо щось дійсно величне станеться у цьому сезоні, звіт можна буде заокруглити окремою статтею.

Повертаючися до початку статті, варто б конкретизувати висновки: вартість чи пак рівень мистецького твору не залежить від приміщення, в якому йому судилося жити, тобто річ, яка в домашньому устаткуванні є лише річчю, в музейному приміщенні і в рамках мистецької виставки не перетворюється в щось надзвичайне, хоч є можливість шоку. І черевик, і рукавиці, і капелюх, і жіночі нагрудники можна вмонтувати в композицію образу (немає обмеження матеріалів), але вони мусять тим самим втратити свою плебейськість, свою стандартність і піднятися на вершини одноразового і неповторного.

Праця Конрада Лоренца «Про агресію» виявляє паралелі між людиною і її формами життя та поведінкою тварин. У тваринному світі відома соціальна структура, дуже подібна до структури людини: родинність, організація племені тощо. Деякі тварини (гуси, наприклад), здібні навіть до любовної романтики: нюанси щастя в коханні або любовні страждання без відповіді, кокетливість або відчайдушна журба за втратою партнера, яка може навіть погубити страждальника. Книжка «Про агресію» відкриває перед нами епізоди з життя тварин, про які ми ледве чи догадуємося (дивлячися, наприк-

лад, на павука). Лоренц говорить про багате і складне життя тварин, що пульсує довкруги нас — пульсує прямо під нашими ногами, життя, якого ми не помічаємо, якому не присвячуємо досить уваги, але воно могло б нам дати відповіді на питання, що нас безпосередньо торкаються.

Я дозволив собі зупинитися на цій книжці, оскільки вона є для мене, з одного боку, «книжкою сезону», а з другого — вона багато вчить, особливо про те, що людина менш унікальна, ніж ми звикли думати. Саме після цієї лекції сенс мистецтва ще більше поглиблюється, стає більш ваговитим. Літаком людина піднеслася до птиць, за допомогою різного роду апаратів ми пізнаємо морське нутро. Ми навчилися шити одяг, робити знаряддя, будувати житло — все те, що і тварини можуть робити. Ми хочемо кохати, бути щасливими, і це відоме тваринному світові. Але мистецтво людини підноситься понад птиць і занурюється глибше, ніж дно океану. Мистецтво — це творчість, подібна тільки до акту, що дав початок усьому.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

Репортаж із заповідника імени Берії

Валентин Мороз

(Закінчення)

У ЗАПОВІДНИКУ

Тут — єдине місце, де кагебісти можуть абсолютно не дотримуватись ніяких законів і норм. Тут — місце, де продовжують кувати жах. Головне зусилля спрямоване на те, щоб вбити людське в людині — тільки тоді вона стає тістом, з якого можна ліпити що завгодно. В'язень може ні в чому не порушувати правил режиму, але як тільки кагебісти відчують, що він не здався, не визнав зло нормальним станом, зберіг гідність — на нього будуть тиснути всіма засобами. І тільки коли переконаються, що людина опустилась до рівня споживача харчів — тільки тоді заспокояться.

Осетин Федір Бязров був злодієм. Потім став еговістом і перестав красти. Здавалося б, «воспитатели» мусять бути задоволені. Так вважав і Бязров. «Чого ви від мене хочете? Я вже не краду і нічого злого не роблю. А в бога вірити нікому не заборонено» — «Л у ч ш е б ы т ы к р а л». Це не випадок. Багатьом політв'язням говорили, вказуючи на кримінальних злочинців: «Они воры, но они — н а ш и л ю д и . А вы — враги». Ось кого захищають кагебісти. Морально розкладена людина — це стихія, в якій вони почувають себе, як риба в воді. Бандит — свій чоловік. Кагебіст знає, як з ним говорити. Це — готовий донощик за порцію наркотиків. В ньому не треба вбивати таку незрозумілу, але могутню силу, як гідність.

Агенти використовуються не тільки в ролі підслуховувачів. В'язень Лашук був відомий як агент КГБ. Про це знали

Звернення до депутатів верховної ради УРСР, написане одним із діячів української науки — істориком В. Морозом, викладачем педагогічних інститутів у Луцькому та Станіславові (Івано-Франківському). В. Мороз був засуджений у Луцькому, 20 січня 1966.

Цей документ поширений у відписах на Україні. Друкуємо його без правописних змін.

Передрук дозволений тільки за виразним поданням джерела.

всі: в тайшетському таборі № 11 у 1958 р. з його рук відібрали ним написаний донос. У квітні 1964 р. він поранив ножем в мордовському таборі № 7 Віруна Степана (з групи юристів, засуджених у Львові в 1961 р.). Коли Вірун після виходу з лікарні говорив про це з капітаном Крутем, останній без церемонії заявив: «И голову снимут, если не поумнеешь». (Вірун не визнавав законності свого вироку, писав скарги).

Ст. 22 КК УРСР проголошує: «Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принижувати людську гідність». Отже, всі методи тиску на в'язнів, приміювані КДБ, є порушенням закону. А де ж ті, що покликані наглядати за дотриманням закону, тобто прокуратура? Прокуратура в Мордовії є. І було б неправдою сказати, що вона закриває очі на свавілля чи умиває руки. Навпаки, місцеві прокурори, закотивши рукави, щосили допомагають кагебістам творити їх брудні діла. У розмові з заступником прокурора Дубравного табірною управління я звернув увагу на те, що людей, важко хворих на виразку шлунку, тримають на голодній нормі, всупереч закону. А він мені преспокійно відповів: «Наказание в том и заключается, чтобы ударить по желудку». Яке право мають ці садисти називати себе захисниками законності?

Обов'язкова праця для політв'язнів є порушенням Конвенції ООН про заборону примусової праці. Зрештою, самі кагебісти визнають, що праця розглядається ними як метод тиску. Не одному казали: «Нам не нужна твоя работа, нам нужно, чтобы ты исправился». В'язня, якого треба послати в карцер, переводять на важку роботу, де виконати норму неможливо, і карають за невиконання норми. Всі права в'язнів розглядаються як привілеї, яких можна позбавити. Лук'яненко та Михайло Горинь позбавлені, наприклад, особистого побачення з родиною у 1967 р., хоч це їх право (а не привілей), яке ніхто не може відібрати, як не може відібрати права на харчування. Одне-єдине особисте побачення на рік з рідними — і це можуть відібрати! Для порівняння досить згадати, що в Англії в'язень має право бачитись з родиною кожен тиждень!

Безпрецедентною є також система виховання голодом. Скрізь і завжди політичні в'язні одержували продуктові послілки в необмеженій кількості. Ми ж маємо право на отримання двох послілок на рік після відбуття половини терміну «при хорошем поведении» — чи є потреба коментувати ці слова? Необхідний мінімум харчування, визначений ФАО (орган ЮНЕСКО), становить 2 700 калорій, межа голоду — 2 400. За нею починається деградація фізичних і розумових здібностей людини. У карцері, де я сиджу, «підвищена» норма становить 2 090 калорій. А є ще й понижена — всього 1 324 калорії. Отже, здійснюється безперервний злочин на протязі десятиріч. Варто всім не забувати, що в Нюрнбергу судили не тільки за вбивство залізом, але й за вбивство голодом. Цікаво, чи український Червоний Хрест зацікавиться-

ся злочинами у Мордовії хоча б у такій мірі, як злочинами в Африці? Табірне харчування зробило половину людей хворими. Тут вже вступає в дію новий засіб тиску — медицина. Зрештою, щоб бути лікарем чи фельдшером у таборі, не обов'язково мати відношення до медицини. У таборі № 7 фельдшером був колишній німецький поліцай Малихін, вбивця багатьох людей (знаходиться в таборі № 11). Він не має не тільки медичної, але й взагалі ніякої освіти. Зате має заслуги перед КДБ. Правда, так буває не завжди. Тепер нас лікує естонець Браун, який працював шофером на швидкій допомозі. Що не скажіть, а назвати його випадковою людиною в медицині неможливо.

У правилах написано, що в'язні, кинуті в карцер, не позбавляються медичної допомоги. Але що значать правила, коли табірні лікарі відверто заявляють: «Мы сначала чекисты, а потом уже медики». Михайло Масютко, хворий на виразку шлунку, знаходиться у важкому стані. Але всі спроби домогтись відправки його або хоч дієхарчування виявились марними. Кагебісти в білих халатах говорили: «Конечно, мы должны вас отправить, но нам за это влетит». «Уколов тебе не разрешается», а деякі безцеремонно кажуть: «Не надо было попадаться». Цим, звичайно, арсенал табірної медицини далеко не вичерпується. Чи випадковим є в таборах такий високий відсоток психічно хворих? Дослідження про роль табірної медицини ще чекає на автора...

Щупальці спрута міцно тримають в'язня і після виходу за ворота табору. Яремі Ткачуку, осудженому у 1958 р. у Станіславі, капітан Круть сказав: «Ти не будеш мати життя, коли не порозумнішаєш. Ми зробимо так, що у тебе не буде ні родини, ні даху над головою». А мені Казаков обіцяв, що я «ще пожалію».

І це не залякування. У 1957 р. Данило Шумук (знаходиться у таборі № 11) був заарештований у Дніпропетровську за «антирадянську агітацію». Майор Свердлов з республіканського КДБ без церемоній визнав, що обвинувачення — липове. Йшлося про інше. Перед Шумуком, як людиною, що недавно вийшла з ув'язнення, поставили вибір: або знову підеш за ґрати, або будеш донощиком як людина, яка має бездоганну опінію в середовищі колишніх в'язнів і не викликає підозри. Два дні Шумука незаконно тримали в управлінні КДБ, не пред'являючи ордера на арешт, і вмовляли. Майор Свердлов заявив: «Погодишся на співпрацю з нами — тут же при тобі розірву ордер на арешт і протоколи допитів». Ст. 173 КК УРСР говорить, що «притягнення завідомо невинного до кримінальної відповідальності... поєднане з обвинуваченням у вчиненні особливо небезпечного державного злочину» — «карається позбавленням волі на строк до восьми років». Свердлов ніхто не засудив ні на 8 років, ні на 8 місяців, — він мав право безкарно порушувати всі закони. На те він кагебіст. А Шумук знову поїхав у Сибір відбувати 10 років каторги за те, що за-

лишився чесною людиною. І тепер, перед звільненням, хвору людину, що починала свій в'язничний стаж ще в польській дефензиві і відсиділа за ґратами 27 років, знову викликає капітан Круть і обіцяє: «Ти не будеш мати життя». Шумук сидить в карцері за «изготовление антисоветских рукописей». Так назвали кагебісти його спогади про пережиті: п'ять арештів при Польщі, німецький табір для військовополонених, втеча з нього і піший перехід через всю Україну з Полтавщини на Волинь, обминаючи дороги і німецьких поліцаїв.

Коли треба посадить в карцер — посадять не тільки за те, що «антисоветски виражался», а й за те, що «антисоветски молчал». В'язень Вовчанський сидить за те, що він «озлоблен против советской власти» — так і написано в постанові! Щоб потрапити в табір, треба все таки мати «опасный образ мысли». А з табору в карцер шлях вже набагато легший: сюди, як бачимо, садять не тільки за думки, а й за настрої. Масютка, Лук'яненко, Шумука і мене посадили за скарги, потрактовані як «антисоветские рукописи». Михайло Горинь не писав ніяких «рукописів» — і все ж його посадили разом з нами. За що? Капітан Круть стверджує, що знайшов у нього доповідну записку Івана Дзюби, адресовану в ЦК КПУ. Богдан Горинь у розмові з Литвином і Марусенком запитав: «Чи є доповідна записка Дзюби антирадянським документом?» — «Ні, не є». — «За що ж тоді посадили мого брата?» На це питання Марусенко відповів: «Вийшла неув'язка». Ніякої неув'язки не було, Гориня, як і інших, тримають в карцері за те, що вони принесли у табір правду про події на Україні і не збирались її замовчувати.

Є в таборі порядки, цілком і повністю перенесені з часів Миколи Палкіна. У художника Заливахи відібрали виконаний ним портрет латвійського поета Кнута Скуїнека і заставляли самого автора (!) порізати свій твір! Чи має право таке суспільство критикувати хунвейбінів? Роботи в мундирах знищили всі картини Заливахи, які змогли знайти, і відібрали фарби. На вимогу показати закон, який дозволяв би все це творити, художник отримав відповідь: «Я для тебе закон!» Капрал сказав правду. Він — втілення закону, встановленого ще за часів Шевченка, який теж не мав права писати й малювати.

Такими методами «перевоспітання» послуговуються кагебісти. А як виглядає результат? Як виглядають «исправившиеся», яких нам ставлять за взірць, які отримують посилки й наркотики від кагебістів? Разом зібраних їх можна побачити на святкових концертах перед 1 травня чи 7 листопада. На сцені — рідкісна колекція фізіономій, поораних всіма можливими пороками, букет злочинців всіх мастей, що ніби спеціально зійшли з сторінок підручника криміналістики. Тут — всі злочинці воєнного часу, що вбили тисячі і тисячі єврейських дітей, представники всіх статевих збочень, наркомани, які вводять собі у вени навіть котячу кров, коли нема під рукою чогось іншого. Це — хор. Урочисто лунає «Партия — наш рулевой», «Ленин — всегда живой». Якби хоч один ка-

гебіст дійсно вірив у ті ідеали, захисником яких він себе проголошує, — чи допустив би він таке? «Исправившиеся» ходять по табору із ромбиками на рукаві, де написано СВП (Секція внутреннього порядку — тобто допоміжна поліція). В'язні розшифровують ці букви як «Союз военных преступников».

Чи можна після всього цього всерйоз говорити, що кагебісти захищають радянську владу? Навпаки: вся їх діяльність підриває і компрометує її, штовхає людей на шлях опозиційності.

Фінн Вілко Форсель (знаходиться у Володимирській в'язниці) закінчив з відзнакою Петрозаводський університет і працював у Карельському раднаргоспі. Як перекладач він супроводжував канадську комуністичну делегацію по території Карелії. Після поїздки кагебісти вимагали у Форселя викласти зміст розмов, які вели канадці з людьми, що підходили до них. Форсель відмовився, заявивши, що закон нікому не дає права так поводитися з ним. Тоді йому сказали: «Хорошо, вы еще будете проситься сотрудничать с нами». Через кілька днів Форселя вигнали з роботи і ніде не приймали. Коли це злочин, то судити треба тільки КДБ.

Черчіль сказав: «Ні один антикомуніст не приніс стільки шкоди, як Хрущов». — Ніхто інший, як кагебісти перехопили у Хрущова як естафету його тужель і луплять нею по всіх трибунах і в ООН, і поза нею, успішно компрометуючи державу, захисниками якої себе проголошують. При обшуках у нас регулярно відбирають «Декларацію прав людини ООН». На мою вимогу повернути її Круть відповів: «Декларация не разрешается». Помічник прокурора, з яким я розмовляв, признався, що не читав її. На «політзаняттях», які проводять напівписьменні капрала з художниками і письменниками, в'язні одного разу вступили в дискусію з ст. лейтенантом Любаєвим, (табір № 11), аргументуючи Декларацією. На це він поблажливо відповів: «Слушайте, дак это же для негров».

Зрештою, нема потреби доводити, які саме дії компрометують комунізм. Полторацький, який останнім часом спеціалізується на хинвейбінах, точно вказує, що слід вважати «злісною карикатурою, спробою дискредитації вимріяного віками справедливого соціалістичного суспільства». Це, перш за все, наказ Мао «акторів, поетів, учених... вислати на перевиховання в села, тобто в ті самі народні комуни. Неважко увівити собі, що буде з літнім вченим або письменником, якщо він кілька днів, запряжений у рало, оратиме землю» («Літ. Україна», 24. 2. 1967 р.). Дійсно, увівити неважко. Нехай Полторацький приїде у Мордовію і подивиться, як висланий на перевиховання художник Заливаха кидає в топку вугілля. На місце кочевара його поставили спеціально, щоб після цієї роботи у нього були вбиті всі бажання, крім одного — спати.

Далі. Компрометацією комунізму вважається примусове одягання ковпаків людям на голови. «То, что работницы ходят

на фабрике в разноцветных косынках и без косынок, сразу бросалось в глаза. Без косынок были ученицы и работницы, не выполняющие нормы. В желтых косынках — выполняющие норму. И лишь те, кто перевыполнял, могли надеть красные косынки». (Наука и религия, № 3, 1967, стор. 7). Коли б це відбувалося в Тяньцзині чи Ухані, Полторацький негайно заговорив би про глумління над людиною. Але мушу розчарувати: такий порядок заведено на Ошській швейній фабриці в Киргизії. А коли так, то про глумління не може бути й мови. Це просто метод емансипації жінки в Середній Азії.

Газета «Известия» (№ 78, 1967 р.) писала, що «Маоїсти, открыто бросив вызов марксизму-ленинизму . . . объявили своей целью ассимиляцию неханьских (некитайских — В. М.) народов». Якщо це «вызов» марксизму-ленинизму, то до маоїстів слід зарахувати також таких вчених мужів, як Агаєв і Кравцев. Їх «труди» регулярно друкують в Москві і Києві. Перший вважає, що всі мови СРСР, крім литовської, латиської, естонської, грузинської і вірменської не мають перспектив — тобто повинні зрусифікуватись. Другий переконує українців, що йти в ногу з часом — це значить замінити рідну мову російською.

Як бачимо, Мао — не єдиний автор «злісних карикатур і спроб дискредитації вимріяного віками соціалістичного суспільства».

- Коли людину судять за «опасный образ мыслей»;
- коли інакомислячих перевиховують голодом в карцерах;
- коли художникові наказують, якою фарбою він повинен малювати;
- коли Декларація прав людини ООН вважається крамольним документом, хоча вона й ратифікована урядом;
- коли українську мову на Україні безкарно називають «бандеровским языком» офіційні особи;
- коли людей, що борються проти шовіністичного застосування на Україні кидають за ґрати, в той час як світ переживає епоху національних відроджень —
- все це — компрометація держави, що допускає такі явища.

І вершина її — панування беріївських нащадків над духовним життям суспільства. Жалюгідне суспільство, в якому філософські проблеми вирішуються каральними органами за колючим дротом.

Злочин є злочин, і за ним невідступно ходить розплата. За розстріляних і умертвлених голодом доведеться відповідати, згідно з конституцією, яка колись все таки стане законом. І за рббота, який вміє спокійно проколоти пікою людину, теж доведеться відповідати — тому, хто обікрав його душу, хто висав з нього людину.

Правда має довгі руки!

15 квітня 1967 року

Відкритий лист до Л. І. Брежнєва

А. І. Ковальчук

Публікуємо чергові документи про переслідування християн-баптистів в СРСР, зокрема на Україні:

а) Відкритий лист до генерального секретря ЦК КПРС Леоніда І. Брежнєва;

б) Інструктивний лист старшим пресвітерам;

в) Список в'язнів, засуджених за Слово Боже.

Лист українського баптиста А. І. Ковальчука, перекладений з російського оригіналу, був уперше надрукований по-англійськи в журналі «*Religion in Communist Dominated Areas*» (Нью-Йорк, 15—31 серпня 1967, стор. 127—133). За дозвіл на переклад і публікацію висловлюємо подяку видавництву — Відділові міжнародних справ Національної ради церков у США.

Р е д а к ц і я

До Генерального секретаря ЦК КПРС
товариша Брежнєва Л. І.

К о п і ї :

До Голови Президії Верховної ради міністрів СРСР
товариша Косигіна А. Н.

До Генерального прокурора СРСР товариша Руденка

До Голови КДБ товариша Семичасного

До Секретаря обкому КПРС міста Рівного

До Ради родичів в'язнів ЄХБ

До Ради церков ЄХБ і до багатьох інших

ВІДКРИТИЙ ЛИСТ

Від того дня, коли вийшла й набрала чинности постанова ВЦВК і РНК з 1929 року «Про релігійні об'єднання», гоніння на вірних не припиняються. Це становить грубе порушення декрету «Про відокремлення церкви від держави і школи від церкви» з 1918 року, а також і всіх міжнародних законів про свободу сумління.

Особливо ж сильні утиски за останній час почалися після побиття та арешту делегації віруючих Церкви ЄХБ кількістю понад чотириста осіб; це сталося 17 травня цього року біля будинку ЦК КПРС. Тепер стало очевидно, що всією цією фізичною боротьбою проти церкви керує ЦК КПРС, бо тільки він вважає нас за своїх ворогів і в своїх рішеннях намітив та пообіцяв у найкоротший час покінчити з церквою. Тому я і звертаюсь саме до Вас.

Я не прошу у Вас допомоги, не нарікаю на свою долю: є в мене Захисник і Отець — Бог мій, на Якого я уповаю. Він захистить мене. Але я доводжу до Вашого відома та звертаюсь до Вашого розуму. Хочу, щоб Ви ясніше побачили, що Ви робите... І з цією метою я в стислій формі опишу Вам мої фізичні страждання як християнина, якого Ви називаєте своїм ворогом і який є громадянином держави, якою Ви керуєте.

Не зважаючи на те, що після цього листа мене може спіткати ще більше страждання, я мушу не приховувати беззаконня, а виявляти його, бо це мій християнський обов'язок.

У 1961 році, коли почалися клопотання про всесоюзний з'їзд Церкви ЄХБ, почалося гоніння на віруючих. Отож було арештовано з двісті братів і сестер, багатьох звільнено з праці, вигнано з учбових закладів і т. д.

Я також є членом Церкви ЄХБ і підтримую цей рух за законний з'їзд. За це мене 23 грудня 1962 року арештували, але, не маши проти мене обвинувачень, КДБ і міліція почали шукати чогонебудь, щоб обвинуватити мене за якоюнебудь статтю. Про те, що мене посадять, я довідався трохи раніше, оскільки перший секретар міськкому КПРС товариш Мартинов сказав: «Якщо ти не перестанеш вірити в свого Бога, то я наполяжу, щоб тебе звільнили з праці. — І заявив: — Я не можу тебе терпіти!» Я зрозумів, що це означає...

Після кількох допитів мене звільнили, щоб передати іншій особі майстерню, в якій я працював, через те що я був матеріально підзвітною особою. Під час моєї відсутності через арешт матеріали та інструменти залишилися без контролю й ніким не охоронялися; їх брали всі, кому потрібно й кому непотрібно, у висліді чого виявилася «недостача» матеріалів на 500 карбованців. Це було не випадкове. Так треба було для КДБ. Тому мене знову посадили, а для покриття «недостачі» забрали мотоциклет К-750. На допиті сказали, що «за 84 статтю КК УРСР ми тебе зганьбили, а по 209 засудимо тебе на п'ять років». Вдома в мене зробили обшук, нібито в справі роботи, але забрали Біблію, Євангелію, Збірник духовних пісень, а також усю духовну літературу. Крім того, забрали магнетофон, друкарську машинку і т. д.

У місцевій газеті написали наклепницьку статтю під заголовком «Дубновська зірка», де мене назвали керівником секти, тоді як я був рядовим членом. Це було для того, щоб підігнати під 209 статтю.

На допитах намагалися заплутати мене в словах, щоб знайти будь-яке обвинувачення проти мене і проти братів з Оргкомітету. Побачивши, що це все нечесні люди, і знаючи, до чого вони ведуть «справу» (!), я відмовився давати свідчення, стосовні церковного життя й устрою, а також відмовився давати свідчення про моїх братів і сестер, проти яких вони також шукали якихнебудь обвинувачень. Мене питали: «Де знаходиться штаб Крючкова і Прокоф'єва, які клопочуться за з'їзд?!»

З неогріваних зимних камер міліції мене відвезли до КДБ, де сказали: «Якщо не будеш нам відповідати, будемо тримати тебе, поки не осліпнеш!» Протягом трьох місяців я перебував у тюрмі в одиночній камері, і мене ніхто не чіпав, а тоді почали викликати на допити, стосуючи катування! Слідчий Яшкін привіз мене до КДБ, допитуючи мене з погрозами. Підносив кулаки до обличчя і запрошував вдарити, потім сам пішов, а мене залишив у кабінеті з слідчим Самсоном та іншими міліціонерами. Міліціонери пішли, а Самсонок бив мене, вимагаючи фальшивих зізнань, щоб у чімнебудь обвинуватити мене. Коли він бив мене по голові, я просив не бити по голові, бо на голові був шрам від операції; тоді він почав бити в живіт і я втратив притомність. Та коли я прийшов до пам'яті, він почав просити, щоб я нікому не говорив про те, що він бив мене, і обіцяв випустити за це на волю.

Мій фізичний стан був такий, що я часто втрачав притомність і, як виявилось згодом, він мені роздав жовчовий пухир, і я почав стікати кров'ю та жовчю.

Мене знову на легковій машині відвезли до в'язниці, в одиночну камеру. Я заявив усно начальникові тюрми та лікареві про свій стан здоров'я і сказав, що мене сильно побили на допиті. Я не міг приймати їжі через сильний біль і блювання, і стан мого здоров'я значно погіршився. На ім'я начальника в'язниці та прокурора по нагляду я написав передсмертну заяву такого змісту:

«Останнім часом погіршився мій стан здоров'я, стікаю кров'ю та жовчю. Прошу подати мені медичну допомогу. Якщо не подасте допомоги, я примушений вмерти в стінах в'язниці. Прошу змінити запобіжні заходи, тому що я ні в чому не винний».

Шістнадцять днів на мене ніхто не звертав уваги, а на сімнадцяту мене перевірили рентгеноскопією, щось виявили в середині живота, і ще з тиждень я перебував у камері без поживи, неспроможний приймати її.

Один майор відмовився приймати чергування. Бачивши мій стан здоров'я, він сказав: «Він помре під час мого чергування» — і викликав швидку допомогу. За це я йому дуже вдячний. Приїхав лікар-хірург і після обслідування сказав: «Йому треба негайно до лікарні, інакше він до ранку помре». Черговий подзвонив слідчому, але він не дозволив відвозити

мене до лікарні, а викликав іншого лікаря-хірурга. Але все ж той ніяких заходів не вжив... Завідувач відділу охорони здоров'я дав наказ перевезти мене з підвалу на другий поверх. Сам я ходити вже не міг, і мене носили на ношах. Після аналіз мене під конвоєм спрямували до міської лікарні, де тримали під вартою.

У мійській лікарні за допомогою рентгену побачили в мене всередині все чорне і дали діагнозу пістряка. Багато людей у лікарні мене боялися, тому що КДБ оголосив мене американським шпигуном. Дехто з обслуги дивувався, що я не лікувався раніше і так пізно звернувся за допомогою до лікарні. Та вони не знали, що це було з вини слідчих органів. Мене почали лікувати і вливати глюкозу по одному літрові на день, і це тривало шість днів.

Коли віруючі дізналися про мій стан здоров'я, що я вже не можу ходити (бож усі знали, що мене забрали з праці цілком здорового), вони зібралися біля лікарні, щоб довідатися про мене щось докладніше. Побачивши це, прокуратура і КДБ дали наказ відвезти мене до в'язничної лікарні. Дружинні лікарі сказали, що я помру, тому що в мене пістряк останньої стадії. На швидкій допомозі мене везти не дозволили і тому відвезли на «чорному вороні»! Коли мене винесли на ношах, я почував себе дуже кепсько, а жінці не дали навіть попрощатися зі мною. Мене повезли до Львова за 215 кілометрів. Лікар, що був зі мною, давав мені укол за уколом, щоб підтримати моє життя.

У Львівській в'язничній лікарні лікарі оглянули мене і дивувалися, що я не лікувався, будучи на волі. Їм і на думку не спадало, що за такий короткий проміжок часу можна так змарніти. Шкіра та кості — ось що лишалося з мене. Всі, що були довкола мене, знали, що я ні в чому не винний. Вся моя провина — що я християнин-баптист.

Протягом місяця я десять разів був на рентгені і мені давали по п'ятнадцять уколів на день. Пропонували зробити операцію, але я відмовлявся, бо був дуже слабкий і був живим трупом.

Пролежавши двадцять одну добу у Львівській в'язничній лікарні, я довідався, що лікарі відмовлялися мене лікувати, тому що в умовах в'язниці неможливо меневилікувати, і крім того, я вже був безнадійно хворий. Тоді я попросив вирядити мене додому до Рівного, щоб умерти вдома, але мене винесли на ношах до потягу і вирядили знову під конвоєм до в'язниці, де я і чекав на смерть.

Але Бог мій, Якому я служу, не дав мені вмерти.

У в'язниці в мене весь час вливали глюкозу, тому що я нічого не міг їсти. Не зважаючи на мій стан здоров'я, мене носили на ношах на допити. Один слідчий «пожалував» мене, «співчував» мені, заявивши, що зі мною повелися дуже несправедливо, але я знаю, що це було нещиро, він був та-

кий же, як і всі інші. Потім мене прогосили божевільним і прислали лікаря-психіатра, щоб він підтвердив цю брехню.

Через два дні, після того, як мене привезли до в'язниці, мені влаштували побачення з дружиною. Для того мене поголили, одягли в чисту сорочку (щоб приховати мою худорбу), винесли ноші та поставили на стіл. Це побачення відбувалося в присутності в'язничного лікаря і п'яти-шести наглядачів, які обурювались, а деякі плакали. На побаченні жінка спитала, як, де і в чому мене ховати. Але я більше просив її, щоб вона і друзі молили за мене Бога.

Коли жінка побачила мене в такому тяжкому стані і оглянула мене, то сильно засмутилась і почала плакати. Слідчий, товариш Чорнозуб, звернувся до жінки і сказав:

«Спитайте чоловіка, чи бив я його, чи ні». Я відповів, що слідчий Чорнозуб не бив, а бив Самсонок.

Я почав заспокоювати свою жінку і просив її після моєї смерті ознайомитися з моєю справою, а особливо ж просив звернути увагу на мою скаргу, яку я писав в львівській лікарні на ім'я Генерального прокурора СРСР товариша Руденка, де я описав усе, що діялося зі мною в тюрмі.

Жінці стало недобре, її відвели, а мене знову віднесли до камери.

Після побачення жінка послала на ім'я Брежнєва та Хрущова телеграму про мій стан здоров'я і про те, щоб вони дозволили мені вмерти вдома, про що я довідався пізніше. Незабаром прийшла група лікарів, оглянули мене і прийшли до висновку, що я вже лежу непритомний, та насправді я ще був притомний.

Через кілька днів прокурор дав розпорядження, щоб мене звільнили під розписку про невиїзд. Цього разу за мною прийшла швидка допомога, і мене відвезли до Рівенської міськлікарні. Спочатку лікарі не хотіли мене приймати, мовляв, мене привезли до них умирати, а потім прийняли і почали лікувати. Лікарі зі мною обходилися дуже добре, вводили глюкозу і фізрозчин, а також зробили вливання крові. У цій лікарні я пролежав від 6 лютого до 16 вересня 1963.

18 вересня 1963 мене виписали з лікарні під наглядом лікаря. Лікарська комісія установила мені другий ступінь інвалідності і дала безкоштовну санаторну путівку до Одеси. А пізніше я лікувався вдома. Лікування було дуже тяжке, особливо в додержуванні необхідної дієти. Тяжко зі мною доводилось і жінці, але, слава Богу, настав час, я підвівся, хоч і на милицях, але все таки підвівся, почав помаленьку ходити і, коли стало краще, переїхав з Рівного до Абхазії. Підсоння в Абхазії сприяло моему кращому видужанню. Спочатку я кинув милиці і почав ходити з палицею, а потім і без палиці. Незабаром я став потроху працювати. За час мого лікування влили в мене 90 літрів глюкози і фізрозчину та 3,5 літра крові. Я став жити й працювати в Абхазії, а дружина на старому місці, в Рівному.

Хотілось би вважати, що це була помилка, якесь непорозуміння, поодинокий кошмарний випадок і т. д. Але насправді це не так. Це — програмове нищення церкви, яким керує уряд. Особисте життя християнина перестало бути особистим — систематичні стеження, підслухування, підглядання і т. д. з боку КДБ та інших невідомих осіб. Сотні справді віруючих спраждали і далі страждають у в'язницях, на засланні, на вигнанні від різного роду образ, наклепів, побоїв, штрафів, позбавлень праці й освіти і т. д. Остання хвиля утисків на віруючих ЄХБ не минула й мене.

6 червня 1966 я приїхав додому до Рівного побачитися з жінкою і відпочити, і не встиг я присісти, як у хату ввійшла міліція і спитала мене, чому я не працюю. Я відповів, що працюю, а приїхав у відпустку відпочити, бо стан здоров'я погіршився, і, крім того, я інвалід другої групи. Вони зажадали довідку про стан здоров'я і вручили мені повістку, щоб з'явитися в міськраду. Через тиждень, коли мене з жінкою не було вдома, приходила міліція та слідчі з прокуратури, оточили весь дім і заглядали у вікна. Це нам переказали сусіди.

У неділю, коли ми з жінкою були на зборах, до дому знову приїхала міліція. Вдома була сама квартирантка. В неї міліція зажадала домову книжку, а на другий день уранці міліція і слідчі прокуратури знову приїхали, при чому приїхав Яшін. Це той самий Яшін-слідчий, що так знущався з мене в минулому.

У моему домі знову почався обшук. Один слідчий охороняв мене на ліжку, а другий робив обшук. Поводилися вони вкрай грубо. Порізали матраци, канапу, картини, попсували меблі, забрали 250 карбованців грошей, що ми заробили з жінкою. Ми залишилися без грошей.

Що ж їх цікавило? Чого вони шукали? Нам вони, очевидно, нічого не казали, але забрали ось що:

1. Фотоапарат
2. Магнетофон
3. Біблію
4. Євангелію
5. Збірник духовних пісень
6. Зуболікарські інструменти
7. Деталі від швейної машини
8. Нові чисті фотоплівки
9. Чистий папір
10. Фотокартки і т. д. до сорока предметів.

Нас із жінкою, наш дім, окремі частини дому кілька разів зфотографували.

Квартирантка, товариш Сульжук Людмила Максимівна, була на праці, і в її відсутності слідчі підібрали ключі і відкрили її шафу. У шафі були тільки її речі, і вони дещо забрали, а мене, не зважаючи на хворобу, взяли з ліжка і, викручуючи руки, потягнули до машини; при цьому вони не

пред'явили санкції прокурора на арешт. І після мого арешту обшук у домі продовжувався, забрали ще мої документи: паспорт, військовий білет, документи про інвалідність та ін.

Слідчий Яшін при обшуку загрожував побиттям і заявив: «Ми виточимо з тебе ту кров, що в тебе влили!» Подібно говорили й інші, що з ним орудували. На допиті в міліції мені також погрожували. При цьому були два невідомі співробітники в цивільному і один підполковник. Вони вимагали дати свідчення, щоб обвинуватити мого брата в Христі Бондаренка Йосипа, якого вони незаконно арештували і фабрикують на нього кримінальну справу. Давати такі свідчення я відмовився. Вони заявили мені, що я не інвалід, а здорова людина, але підкупив лікарів і незаконно одержую пенсію. Під виглядом лікарської поновної комісії вони спрямували мене під конвоем до лікарні і назвали божевільним.

Опинившись в лікарні, я згадав, що діялося зі мною раніше, про що я описував Вам вище, згадав, що трапилося з моїм одновірцем Миколаєм Хмарою з Кулунди, згадав, що сказав слідчий Яшін і його колега, коли погрожували мені. Це переконало мене в тому, що знову починається знущання з мене. Я не став вичікувати, поки вони виточать з мене кров, яку влили, про що говорив Яшін, і, поки ще був спроможний, утік з лікарні. Моя жінка нічого не знає про мене. І я сам не знаю, що маю робити далі. Якби це беззаконня творилося лише раз або в одному місті, я втік би туди, де нема гоніння на віруючих. Але куди мені бігти? Я згадав слова Ісуса Христа, Який сказав: «Коли ж будуть вас гнати в одному місті, втікайте в інше». Бож тепер таке твориться в цілій нашій країні! Куди мені бігти тепер?

Зверталися до Вас також нема змоги, бо на пошті не приймають скарги віруючих до свого уряду. На прийом до Вас поодиноких осіб не допускають, а делегацію від місцевих церков Ви побили, очорнили й арештували.

У нас, віруючих, немає сумніву в тому, що це робите Ви, ЦК КПРС, тільки Ви вважаєте нас за своїх ворогів.

Відректися від Бога я не можу, не можу не сповнити Його заповіді, бо для мене дорожче за життя — мета мого життя, а Ви нас нищите за віру в Бога, за те, що ми сповнюємо Його заповіді.

Відповідajte мені: Що робити? Куди втікати від Вас? В яке місто?

Але я покищо не хочу втікати від Вас, я хочу, щоб Ви прийняли мене для бесіди з Вами, щоб ви дали вказівку та гарантію про мою безпеку, бо цього вимагає справедливість.

Якщо Ви не поробите заходів, що гарантували б мою безпеку в моїй країні, то Ви самі розумієте, що мені доведеться звернутися до міжнародних організацій чи просити притулку в якійнебудь країні.

Я хочу разом з моїми одновірцями жити в моїй країні, служити своєму Богові, сповнювати Його заповіді, а також

працювати, заробляти собі на життя, бути в любові у Бога та в народі і в безпеці від безбожників. І це бажання законне — це Ви добре знаєте.

У газеті «Известия» за 5 червня 1966 року в статті «Про роки і жертви» Ви обвинувачуєте наших дорогих братів-служителів Ради церков ЄХБ Крючкова Г. К. і Вінса Г. І. в тому, в чому вони зовсім не винні. Вони не були б винні і в тому випадку, якби убивця й дійсно була членом Церкви ЄХБ, тому що в житті християн цього не може бути, бо це суперечить Христовій науці. А кого обвинувачувати за цей фанатизм і тушу ненависть, в результаті яких сотні тисяч віруючих у нашій країні приречені на страждання?

Якби Ви припинили репресії проти віруючих, у тому числі і проти мене, то могло б продовжитися Ваше земне благополуччя.

Я молю мого Бога, щоб Він зм'якшив Ваше серце і Ви дали розумну відповідь мені та перестали ненавидіти народ Божий.

Ми не вороги Ваші, ми любимо Вас, ми тільки не любимо і навіть ненавидимо гріх, беззаконня і зло.

Прошу, щоб ви скоріше відповіли на мого листа.

З пошаною до Вас

Ковальчук А. І.

31 липня 1966

Моя адреса:

м. Рівне
вул. Жданова, 13
Ковальчук, А. І.

Інструктивний лист старшим пресвітерам

Подаємо в українському перекладі деякі витяги з «Інструктивного листа старшим пресвітерам», що його отримали 1960 року провідні діячі євангелицьких громад християн-баптистів від свого церковного центру в Москві — від Всесоюзної ради євангельських християн-баптистів (ВРЄХБ). Цей лист промовисто документує твердження авторів «Листа радянських баптистів до У-Та-на» («Сучасність», ч. 5, 1968), що ВРЄХБ фактично перетворилася на знаряддя атеїстських державних та партійних органів. На цьому тлі легко зрозуміти протести радянських баптистів проти грубого потоптання конституційних гарантій про свободу сумління та відділення церкви від держави і їхні намагання створити нові, ні від кого не залежні церковні організації.

Р е д а к ц і я

Стор. 1, уступ 3. Старший пресвітер мусить твердо знати і пам'ятати, що головним завданням Богослужень у цей час не є притягати нових членів.

Стор. 1, уступ 2. До обов'язку старшого пресвітера належить стримування нездорових місіонерських проявів.

Стор. 2, уступ 2. Старшому пресвітерові треба дуже уважно стежити за прийманням нових членів і за суворим виконанням установленого положення ВРЄХБ про випробний термін не менше двох-трьох років, щоб уникнути в наших громадах нездорової практики гонитви за кількістю членів.

Стор. 3, уступ 2. Старший пресвітер у своєму служінні мусить твердо дотримуватися положення ВРЄХБ, не дозволяючи виходити поза його рамки, .. а також не повинен захоплюватися проповідями.

Стор. 3, уступ 5. Менше проповідей і виконання духовних потреб, більше уважності і необхідного стеження за діяльністю пресвітерів, за дотриманням порядку і за точним виконанням вимог при прийманні нових членів та їх випробуваннях, передбачених положенням ВРЄХБ. Це все зробить

нашу працю справді корисною для нашого братства... Пресвітер громади мусить бути тактовним та уважним служителем церкви ЄХБ, який веде свою працю згідно з положенням ВРЄХБ суворо дотримуватися радянського законодавства про культу.

Стор. 4, уступ 1. Кожний пресвітер є служителем тільки своєї громади і не повинен вести жодної духовної праці поза її межами, а також не повинен допустити такої діяльності з боку інших членів громади.

Стор. 4, уступ 4. Пресвітер не повинен допускати в Богослуженнях відхилення в бік закликів до поспішного втягання нових членів.

Стор. 5, уступ 6. Виконавчий орган стежить за порядком Богослужень своєї громади, не допускаючи жодних порушень положення ВРЄХБ і радянського законодавства про культу.

Стор. 6, уступ 3. Серед віруючих треба рішуче викоринити пережитки вузьких поглядів на мистецтво, літературу, кіно, радіо, телебачення тощо.

Стор. 7, уступ 3. З гонитвою за кількістю віруючих у наших громадах треба рішуче покінчити, стараючися звести хрищення молоді у віці від 18 до 30 років до найменшій кількості.

Стор. 8, уступ 5. Осіб, яких охрищено невідомими христителями, слід по можливості не приймати в наші громади... Ця вказівка не стосується не об'єднаних п'ятидесятників, яких слід притягати в наші громади.

Стор. 9, уступ 6. Дітей дошкільного і шкільного віку, як правило, не треба допускати на Богослужбові збори.

У минулому, при недостатньому врахуванні радянського законодавства про культу, в деяких наших громадах траплялися такі порушення: бували випадки хрищення осіб молодших, ніж 18 років; давалася матеріальна підтримка з фондів громади; влаштовувалися збори біблійного чи іншого спеціального характеру; допускалися деклямації віршів; бували екскурсії віруючої молоді; творилися нелегальні каси допомоги; влаштовувалися збори для проповідників і навчання диригентів хору; пресвітери обслуговували інші громади; хори так само здійснювали подорожі до інших громад; допускалися до проповіді проповідники з інших громад і бували інші порушення радянського законодавства.

Це все необхідно тепер викоринити в наших громадах, а нашу діяльність привести до згоди з діючим законодавством нашої країни про культу, в чому й повинні допомогти нам ці два документи — «Нове положення ВРЄХБ» та «Інструктивний лист старшим пресвітерам ВРЄХБ».

Москва 1960 року

З братерським привітом

Всесоюзна рада євангельських християн-баптистів

Список в'язнів, засуджених за Слово Боже

З п'яти документальних додатків, що супроводять «Лист радянських баптистів до У-Тана», генерального секретаря Об'єднаних Націй, (див. «Сучасність», ч. 5 за травень 1968) частинно публікуємо «Список в'язнів за Слово Боже». Цілість цього списку складається з таких розділів: Члени Ради церков євангельських християн-баптистів (ЄХБ) — 8 прізвищ; Російська РФСР — 84; Грузинська РСР — 1; Українська РСР — 42; Білоруська РСР — 17; Молдавська РСР — 3; Узбекиька РСР — 4; Киргизька РСР — 9; Казахська РСР — 2 прізвища.

До основного списку долучено ще «Додатковий список в'язнів» з такими розділами, Російська РФСР — 6 прізвищ; Українська РСР — 3; Північний Кавказ — 6; Середня Азія — 7; Урал — 3; Сибір — 6 прізвищ.

Всього разом — 201 прізвище.

Ми публікуємо тільки розділи — Члени Ради церков ЄХБ СРСР та Українська РСР.

Оригінал списку писаний по-російському, і тому ініціали імен та по батькові А. в багатьох мали б відповідати українському О. (Олександр та ін.); відповідно Н. — українському М. (Микола, Микита). За можливі неточності в ініціалах українського перекладу просимо вибачення наших читачів.

При прізвищі кожного засудженого в'язня подано: 1) рік народження, 2) дату арешту, 3) статтю Кримінального кодексу (КК) УРСР — або відповідно КК РРФСР, 4) термін засудження, 5) місце проживання, 6) кількість осіб на утриманні. Де немає даних, поставлена риска (—).

138 стаття КК УРСР відповідає 142 статті КК РРФСР, а 209 КК УРСР — 227 КК РРФСР; числа при даній статті (наприклад, 138, ч. 2) означають її розділи.

Скорочення: 2 заг. — термін 2 років позбавлення волі з відбуванням кари в таборах загального режиму; 5 сув. — у таборах суворого режиму; 5 нос. — у таборах посиленого режиму.

Р е д а к ц і я

ЧЛЕНИ РАДИ ЦЕРКОВ ЄХБ СРСР

- Крючков Г. К. — 1926; 30. 5. 1966; 142 ст. ч. 2; 3 заг.; м. Узловая, Тульська обл.; 10 осіб.
- Вінс Г. П. — 1928; 19. 5. 1966; 142 ст. ч. 2; 3 заг.; Київ; 5 осіб.
- Батурын Н. Г. — 1927; 17. 5. 1966; 142 ст. ч. 2; 3 заг.; м. Шахти; 7 осіб.
- Гончаров А. С. — 1895; 19. 5. 1966; 142 ст. ч. 2; 3 сув.; м. Прокоп'євськ, Кемеровська обл.; 1 особа.
- Голев С. Т. — 1896; 9. 2. 1966; 142 ст. ч. 2; 1,5 заг.; м. Рязань, 1 особа.
- Кондрашов М. П. — 1896; серпень 1966; 227 ст. ч. 1; 4 сув.; м. Моздок, Північна Осетія; 1 особа.
- Дубовий С. Г. — 1913; 10. 9. 1966; 142 ст. ч. 2; 3 сув.; с. Шевченкове, Одеська обл.; 2 особи.
- Якименков П. А. — 1926; 17. 5. 1966; 142 ст. ч. 2; 3 заг.; м. Тула; (—).

УКРАЇНСЬКА РСР

- Оверчук П. С. — 1932; 23. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 2,5 заг.; Київ; 1 особа.
- Лунченко С. І. — 1945; 22. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 2 заг.; Київ; (—).
- Коптило І. М. — 1927; 22. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 2 заг.; Київ; 4 особи.
- Величко Н. К. — 1937; 30. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 2 заг.; Київ; 1 особа.
- Журило В. Н. — 1923; 25. 6. 1966; 138 ст. ч. 2; 2 заг.; Київ; 1 особа.
- Мегедь Г. С. — 1906; травень 1966; 138 ст. ч. 2; 1 заг.; Київ; 4 особи.
- Кечик А. Т. — 1898; 23. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 2 заг.; Київ; 1 особа.
- Шупортяк В. П. — 1947; 17. 5. 1966; 142 ст. ч. 2; 2,5 заг.; Київ; (—).
- Слинько В. П. — 1944; 15. 12. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Київ; 1 особа.

- Линник Л. М. — 1934; 8. 7. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Житомир; 6 осіб.
- Виноградський Д. — 1930; 17. 5. 1966; 142 ст. ч. 2; 2 заг.; Житомир; 3 особи.
- Андрусенко А. — (—); 22. 9. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Житомир; 4 особи.
- Левчук І. Н. — (—); 1962; 209 ст. ч. 1; 5 заг. і 5 заслання; Хмельницький; 2 особи.
- Левчук А. Н. — (—); 1962; 209 ст. ч. 1; 5 заг. і 4 заслання; Хмельницький; 2 особи.
- Костюков І. А. — 1926; 13. 9. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; с. Кам'янка, Хмельницька обл.; 7 осіб.
- П'янковський В. А. — 1928; 13. 9. 1966; 138 ст. ч. 2; 1 заг.; с. Кам'янка; 5 осіб.
- Каспров С. У. — 1928; 13. 9. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; с. Кам'янка; 5 осіб.
- Троцюк В. Г. — 1937; 11. 6. 1962; 142 ст. ч. 2; 2,5 заг.; Здолбунів; 6 осіб.
- Петраков Ф. І. — 1903; 12. 4. 1966; 138 ст. ч. 2 і 209 ст. ч. 2; 5 сув.; Кривий Ріг; 2 особи.
- Набока В. М. — 1934; 12. 4. 1966; 138 ст. ч. 2; 1 заг.; Кривий Ріг; 4 особи.
- Кобзар В. І. — 1929; 2. 9. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 сув.; Кривий Ріг; 4 особи.
- Коваль В. Я. — 1928; 2. 9. 1966; 138 ст. ч. 2; 1 пос.; Кривий Ріг; 5 осіб.
- Глухий Л. А. — 1937; 2. 9. 1966; 138 ст. ч. 2; 1 пос.; Кривий Ріг; 1 особа.
- Філаретов В. Н. — 1928; 5. 7. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Запоріжжя; 5 осіб.
- Донгар В. Н. — 1906; 28. 8. 1966; 138 ст. ч. 2; 1,5 заг.; Запоріжжя; 1 особа.
- Моша В. К. — (—); 17. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 сув.; м. Дергачі; (—).
- Походун В. А. — 1920; 10. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 сув.; Миргород; 4 особи.
- Ситник Ф. П. — 1911; 23. 7. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; с. Буда, Сумська обл.; 1 особа.
- Зикунов І. Є. — 1924; 19. 7. 1966; 138 ст. ч. 2; 2,5 заг.; с. Буда; 9 осіб.
- Шипель А. Є. — 1900; 24. 7. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; м. Шостка; Сумська обл.; 1 особа.
- Петренко А. А. — 1929; 24. 7. 1966; 138 ст. ч. 2; 2,5 заг.; м. Шостка; 7 осіб.

- Братушко В. А. — 1930; 21. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Суми; 1 особа.
- Ничай Н. Н. — 1930; 7. 8. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Суми; 5 осіб.
- Солошенко Я. Я. — 1911; 17. 5. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Суми; 1 особа.
- Павленко В. П. — 1932; 11. 6. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Одеса; (—).
- Шевченко Н. П. — 1913; 13. 10. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Одеса; (—).
- Кривий Я. Н. — 1902; 13. 10. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Одеса; (—).
- Соловйова С. Н. — 1941; 7. 10. 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Одеса; (—).
- Прокоф'єв А. Ф. — 1915; 1962 рік; 209 ст. ч. 1; 5 сув. і 5 за-
слання; м. Волноваха; (—).
- Голуб В. А. — (—); травень 1966; 209 ст. ч. 1; 4 заг.; Луган-
ське; (—).
- Бутков Н. І. — (—); травень 1966; 209 ст. ч. 1; 4 заг.; Лу-
ганське; 2 особи.
- Балатсій А. Н. — (—); травень 1966; 209 ст. ч. 2; 4 заг.; Лу-
ганське; 8 осіб.
- Большук П. Н. — 1934; (—); (—); (—); Рожище, Волинська
обл.; 3 особи.
- Походун А. — (—); червень 1966; 138 ст. ч. 2; 3 заг.; Суми;
5 осіб.
- Кирилко В. — під слідством; Київ; (—).

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

Враження з України

АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ КИЄВА, ЧЕРНІГОВА І ЛЬВОВА

Тит Д. Геврик

ЗАГАЛЬНІ СПОСТЕРЕЖЕННЯ

Минулого року, пізнім літом, ми з дружиною пробули на Україні три тижні, в тому числі десять днів — у Києві, один — у Чернігові, сім — у Львові, три — в Криму. Як випускник американської архітектурної школи й урбаніст, я цікавився передусім архітектурою та плануванням міст. Найбільше притягало мене будівництво минулого.

Подорожували ми не в групі туристів, а самі. На терені Радянського Союзу нами опікувалося державне туристське агентство «Інтурист». Тут слід зазначити, що під час нашого перебування на Україні ми не відчували якихось обмежень чи перешкод щодо нашої свободи руху. У Києві та у Львові ми йшли, куди хотіли і коли хотіли. Зате оглядати чи відвідувати архітектурні пам'ятки не завжди було легко; не раз це було пов'язане з великими труднощами.

Працівники «Інтуриста» часто не були ознайомлені з окремими пам'ятками старовини. Так, наприклад, у Львові, у бюро «Інтуриста», ніхто не міг пояснити мені, де церква св. Миколая з 14 століття; вони знали, де є собор св. Юра та Волоська церква.

Нарешті, у своїх мандрах по вулицях Києва та Львова я зауважив цілковитий брак ентузіазму мешканців обох міст до людини, що, обвішана фотоапаратами, хоче фотографувати ту чи ту будову їхнього рідного міста. У Печерській Лаврі ключниця не дозволила мені вийти на сходову клітку школи, щоб з вікна другого поверху зфотографувати бані церкви Всіх святих над економічною брамою. Подібне трапилося мені в садибі собору св. Софії й у Львові. Натомість у Чернігові старий дідуган, побачивши моє зацікавлення церквою св. П'ятниці, хотів дати мені — таки серед дороги — цілу лекцію історії архітектури Чернігова... А в Києві, у Видубецькому монастирі, двоє жінок, одна з них середнього віку, а друга — дівчина, навипередки сперечалися зі мною про Видубецький монастир, хто його збудував і коли.

Архітектурні пам'ятки Києва, Чернігова і Львова, що збереглися до наших часів, — це здебільша церкви. На жаль, більшість із них можна оглядати тільки ззовні. Часто це до-

сять дошкульне і боляче... Ось обійду церкву справа і зліва, фотографую зблизька і здалека. Яка вона всередині? Це можу тільки уявити собі. Коли ж вікна в церкві низько поставлені, можна заглянути в середину і побачити частину іконостасу.

Музеї в Києві чи у Львові не відчинені кожного дня, до того їх досить рано замикають. Тому в Києві мій поділ годин був пристосований до поділу годин музею — собору св. Софії.

Знову ж діючі церкви відчинені для віруючих щоранку перед 9 годиною і ввечорі після праці. З фотографуванням і тут мені не щастило. У церкві Вознесення Флорівського монастиря на Подолі черниці категорично заборонили мені фотографувати. У Львові ми були у Волоській церкві саме на свято Спаса. Коли я підняв фотоапарат, щоб зфотографувати церковну баню зсередини, якийсь старший чоловік випросив мене з церкви.

Церкви Києва та Чернігова і костьоли Львова в більшості не діючі; якщо вони не перетворені на музеї, до них важко дістатися. Отож я збагатив свою колекцію діапозитивів переважно зовнішніми виглядами церков.

Хотілося б кількома словами описати оточення, в якому ми оглядали історичні та культурні пам'ятки Києва, Чернігова і Львова.

Перше враження: міста України повні зелені. Листя дерев і нерозсудливо проведені електричні дроти були моїми постійними супутниками та ворогами у фотографуванні.

Друге, що зауважується, це — відомий усім брак житлової площі. Всюди, де тільки ми побували, ми бачили нові дільниці — всюди будувалися нові багатоповерхові житлові будинки. Однак, не зважаючи на це, брак житлової площі не дозволяє валити багато старих і безвартісних будинків, які не повинні б уже стояти. Це впадає в очі навіть у сусідстві верховної ради УРСР. Про брак житлової площі свідчило, наприклад, те, що в монастирях Чернігова і Києва — в келіях, у трапезній та в інших забудовах — мешкали люди.

Щодо сучасного будування і конструкції показові нові будівлі Києва: стадіон «Динамо» — збудований з залізобетону — насправді імпазантна споруда. Враження солідного будівництва і технічного викінчення справляє київське метро. Цікаво використане народне декоративне мистецтво в інтер'єрі ідальні готелю «Дніпро» (1964); також цікавою будівлею є «Палац піонерів», збудований у 1965 році на території розібраного в тридцятих роках Миколаївського собору. Недалеко «Палацу піонерів» і будинку верховної ради УРСР збудовано могилу невідомого воєка. Пам'ятник розташований над кручею; перед ним простягається широка панорама берегів Дніпра, позолочених бань Печерської Лаври і просторів задніпров'я. Положення і композиція пам'ятника досить удали, але все таки, дивлячись на його технічне викінчення і неfortunне незакінчення сходів, які ведуть від пам'ятника вниз і раптово губляться в траві, відчувається певні технічні недолі-

*Церква св. Параскеви П'ятниці в Чернігові (12—13 стол.).
Відбудована в 17 стол., знищена в 1941—43 роках,
назовні реставрована 1962 року. Тепер склад цукру.*

Ліворуч — угорі: Успенська церква
Єлецького монастиря в Чернігові (12
стол.).

Відновлена в 17 стол., пошкоджена в
1941 році, реставрована в 1952—53
роках. Тепер замкнена для відвіду-
вачів і туристів.

Ліворуч — унизу: соборна церква
Видубецького монастиря в Києві
(1686—1701).

Фундатор — стародубський полков-
ник М. Миклашевський. Тепер склад
цукру.

Праворуч: собор Спаса в Чернігові
(бл. 1036), деталь вежі. Тепер рестав-
рується.

ки чи фінансові труднощі. Один архітект, росіянин, який працює при відновленні будівель Печерської Лаври, в розмові з мною погодився, що пам'ятник невідомого вояка не особливо солідно виконаний технічно і ще не закінчений, бо з браку фондів треба було обмежуватися. Беручи це все на увагу, можна зрозуміти багато фактів, що не сприяють реалізації відбудови чи збереженню пам'яток архітектури.

ДЕЩО ПРО КИЇВ

З урбаністичного погляду Київ більш життєрадісне місто, ніж Львів або Ялта. Тут видно каварні, ресторани, великі крамниці. Гуртки студентської молоді, побравшись за руки, проходжуються широкими бульварами. Їдучи підземкою чи мандруючи вулицями, бачимо киян, — робітників чи службовців, — які цілковито не відрізняються від мешканців Будапешту або Букарешту. І все ж таки Київ не робить враження столиці. Може, тому, що немає рядів маєстатично забудованих вулиць, а може, тому, що мережа вулиць центру віддзеркалює середньовічну систему покручених, пристосованих до гористого терену провулків.

За винятком Хрещатика та бульвару Шевченка, в Києві мало величних вулиць. Щождо Хрещатика, то багато написано про еkleктичність забудов цієї магістралі. Все таки, побувавши в Києві, я навіть радий, що на Хрещатику не видно залізобетону і скла. Колони і мальовничі відбудованого Хрещатика дають трохи запаху старовини. Після десятиденного перебування в Києві у нас залишилося враження, що центр міста прикрашують не ряди чудових будинків минувшини чи сучасности, а насажені дерева, широкі бульвари і тротуари, гористий та мальовничий терен над Дніпром. Залишилося ще трохи чару старовинного Києва — вид з Дарниці на позолочені бані.

Я вже згадував про багатство зелені в містах України. Не раз це бажання насаджувати дерева не знає меж. Заповідник собору св. Софії положений у садибі колишнього монастиря. Навколо собору, колишньої митрополичої палати і трапезної є гарно утриманий парк — дерева, травники, живоплоти. Люди тут залюбки пересиджують на лавках. Вхід до гігантської будови собору — непомітний між деревами парку. Відчувається брак площі, вистеленої каменем, чи подібного просторого, насиченого монументальністю оточення...

У Києві я був вражений біднотою історичних пам'яток цього старого і славного міста. На території княжого Києва збереглася тільки єдина будова середньовіччя — св. Софія; митрополича палата та інше — це бароккові забудови Софійського заповідника; недалеко того місця, де стояла Десятинна церква, домінує над Подолом церква св. Андрея стилю рококо; у долині, на Подолі, є кілька менших церков; на Печерському — залишки Лаври. Нарешті, далеко від центру є Кирилівська церква і Видубецький монастир.

Відвідини Печерської Лаври залишають розчарування; сподівання в багатьох випадках не виправдуються. Після знищення Успенського собору (1941) Печерська Лавра виглядає, немов корона без самоцвітів. Увійшовши на територію Лаври, фізично відчуваємо брак того, що колись було кульмінаційним пунктом цілого ансамблю. Руїни Успенського собору зберігаються і виглядають могутньо навіть тепер. Під час другої світової війни пошкоджено також багато будинків Верхньої Лаври. Тут тепер ведуться реставраційні роботи — видно наслідки відбудови, але ще залишилося багато праці.

На терені заповідника «Киево-Печерська Лавра» можна оглянути (хоч, на жаль, тільки ззовні) весь комплекс будинків: господарські та житлові забудови, церкви і головну дзвіницю. Заповідник складається з трьох частин: Верхня Лавра, Ближні Печери і Дальні Печери. Верхня Лавра і Ближні Печери відкриті для туристів. У Верхній Лаврі відновлено або відбудовано фасади більшості монастирських забудов. Площа Верхньої Лаври вимощена асфальтом, з-під якого місцями видно ймовірно первісну поверхню з великих кам'яних плит. Я мав нагоду оглянути зсередини дві церкви, але, наскільки мені відомо, екскурсії ще не включають відвідин церков. Так само не можна вийти на дзвіницю. На території заповідника можна відвідати: в колишніх келіях (корпус ч. 3) — постійну виставку українських та російських тканин і ювелірних виробів 16—19 століть; у колишніх митрополичих палатах — музей українського народного декоративного мистецтва; у трапезній Верхньої Лаври — виставку космонавтики під назвою «Всесвіт».

У ЧЕРНІГОВІ

Це — розлоге місто, серед якого, немов вітрила кораблів, височать численні бані церков і соборів. Виглядає, немов би тут збереглося більше будов старовини, ніж у Києві. Ми були, мабуть, перші туристи в цьому старому, а тепер відносно малому місті. Наші відвідини, про які ми почали старатися ще в Нью-Йорку, завдячуємо спеціальному дозволіві аґентства «Інтурист» та втручанню представника Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном.

Після бомбардування в час другої світової війни майже всі церкви Чернігова відбудовано в 1950-их роках. На жаль, у багатьох випадках тепер ці будівлі в стані занепаду. Але все таки реставраційні роботи найбільше ведуться саме тут, у Чернігові. До цього спричинилося, мабуть, великою мірою Товариство охорони пам'ятників історії та культури УРСР.

У Чернігові ми відвідали забудови старого міста, церкву св. Катерини з 1715 року, Єлецький та Троїцький монастирі і церковцю св. Іллі. На території княжого дитинця, серед розлогого парку, стоять собор Спаса, Борисоглібський собор, Колодеюм і т. зв. будинок Лизогуба. Собор Спаса тепер

реставрується; Борисоглібський собор відновлено в 1947—53 роках, тоді також розібрано на західньому боці ротонду з 18 століття. Сама реставрація Борисоглібського собору не зовсім вдала, про що свідчать хоч би новозакладені водозливи. На жаль, собор був замкнений і я не мав нагоди побачити інтер'єру. Недалеко від цих старокняжих храмів, у будинку Лизогуба, міститься галерія історичних картин. Теперішні плани передбачають реставрацію інтер'єру з відповідним історичним устаткуванням козацької доби.

Вийшовши з парку, можна побачити у віддалі могутні обриси П'ятницької церкви. Ця мальовнича церква, збудована біля середньовічного торгу, тепер стоїть на тлі міського театру, серед широкого майдану-парку. Німецьке бомбардування в 1941 році майже цілком зруйнувало цю будову. У 1962 році закінчено відбудову церкви за проектом П. А. Барановського. Недавно біля церкви розібрано двоповерхову дзвіницю з 1820 року. (Про це були докладні звідомлення в радянській і західній пресі).

Відвідуючи пам'ятники архітектури, старі будівлі Чернігова, спостерігаючи численні реставраційні роботи, не можна не захоплюватися творами українських будівничих минулих століть; не можна не роздумувати над тим, як саме ці церкви виглядають всередині, чи інтер'єри церков будуть реставровані і як вони використовуватимуться після реставрації.

ВІДВІДИНИ ЛЬВОВА

Місто зробило на нас понуре враження провінції. Перше, що я зауважив, це — натовпи людей на вулицях центру: маси пішоходів немов пливли вулицями старого міста. Навіть мене, що звик до руху вулиць Мангеттену, це все приголомшувало і томило. Цей рух пояснювали мені тим, що населення Львова надзвичайно швидко зростає. На відміну від Києва, де майже взагалі не зустрічається льозунгів і плякатів, Львів, немов у карнавалі, був прикрашений плякатами і закликами, пов'язаними з п'ятдесятліттям більшовицької жовтневої революції.

Наскільки можна було спостерегти, центр міста і будівлі навколо ринку збереглися ймовірно такими, якими вони були перед другою світовою війною. Архітектурний характер історичного Львова зберігся, не зважаючи на наслідки війни.

Зауважується, що будинки навколо ринку не використовуються і не вживаються найбільш для них доцільно: часто можна бачити обтовчені кам'яниці 17—18 століть чи великі вантажні машини на вузьких середньовічних вулицях. Більшість цих будинків — це архітектурні пам'ятники. Цей комплекс вулиць, мабуть, унікальний зразок барокового міста, що зберігся в цілості на Україні. Виринають думки, чому не можна створити тут архітектурно-історичний район, замкне-

ний для важкого транспортного руху, і використати його як центр відповідних установ, музеїв, бібліотек, шкіл тощо.

Великих реставраторських робіт у Львові я не помітив. Коло Домініканського костюлу провадилися роботи — костюл мають відновити і відкрити там атеїстичний музей.

За винятком дерев'яної церковці св. Миколая з села Кривки, усі церкви Львова, які ми відвідали, були діючі; зате римо-католицькі костюли, за винятком катедри, закриті. Костюл Кармелітів уживається як склад; там можна було бачити, як під костюлом робітники вантажили великі скрині на машини. У Вірменському соборі зберігаються фонди Львівського державного музею українського мистецтва. Тут, за дозволом дирекції музею, ми мали нагоду оглянути надзвичайно багату колекцію ікон, іконостасів (включно з Богородчанським іконостасом із Скиту Манявського) і скульптури з усієї України. Зібрані тут скарби могли б легко конкурувати з подібними збірками Ленінграду, Москви чи Нью-Йорку. На жаль, через брак місця музей виставляє тільки дуже малу частину своєї колекції. У більшості ці ікони не були репродуковані, тому мені не дозволили їх фотографувати.

Інші костюли замкнені, і до них ніяк не можна було дістатися. Дивно, що ці костюли не використовуються більш доцільно...

У бібліотеці етнографічного музею є макет пляну розбудови Музею української народної архітектури під відкритим небом. Перші пляни цього музею включали також будову амфітеатру і готелю. Теперішні пляни предбачають колекцію церков, хат і господарських забудов. Ядром музею має бути дерев'яна церква з села Кривки, тепер у Шевченківському гаї (колишньому Кайзервальді).

На Україні нам не раз доводилося критикувати стан збереження архітектурних цінностей та порівнювати його з станом пам'яток західноєвропейських столиць.

* * *

У поворотній дорозі ми відвідали Софію, Букарешт та Істамбул. Там була нагода побачити, що стан збереження пам'яток на Україні і в країнах Південно-Східної Європи є в багатьох відношеннях подібний.

Позитивним явищем на Україні є те, що вже розпочаті реставраційні роботи продовжуються і плянуються нові. Це не заперечує факту, що є ще багато праці: наприклад, Видубецький монастир у Києві та барокові будівлі історичного Львова очікують віднови і відповідного використання.

Ми виїжджали з України, захоплені красою архітектурних пам'яток, з надією, що реставраційні роботи далі продовжуватимуться і що будівлі, які збереглися до наших днів, будуть врятовані для майбутніх поколінь.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

За який прапор?

ДУМКИ ПРО ЛИХО ВІД РОЗУМУ
НА УКРАЇНІ І НА ЧУЖИНІ

Роман Разманний

Один читач (українець — націоналіст-демократ) запи-
тує нас:

— Чи Вас не тривожать твердження деяких націоналі-
стичних журналістів, що, мовляв, наша еміграція відстала
від подій та суспільних процесів на Україні, що вона не спро-
моглася зробити те, що довершили автори нецензурованої лі-
тератури в УРСР, і що ми повинні орієнтуватися на той «го-
лос живої України»?..

Другий читач (українець — комуніст) зробив інше за-
уваження з приводу популяризування крайових матеріалів
на еміграції:

— Наші молоді ухильники своїми петиціями і протест-
ними листами до своїх партійних та радянських керівників
добилися значного побічного успіху. Вони посередньо переко-
нали частину емігрантських оуністів у неминучості визнання
ними фактичного стану на Україні й потребі переставити свою
діяльність на радянську платформу.

Спостереження, зроблені двома українцями — ідеологіч-
ними противниками — тільки яскравіше унаочнюють одну
складну проблему, що виринула в кількох останніх місяцях
на сторінках деяких націоналістичних видань у зв'язку з на-
гальним поширенням на еміграції писань вільнодумців з Ук-
раїнської РСР. Дехто з емігрантів підійшов до цих писань
надто чуттєво. Деякі публіцисти зробили надто поспішні ви-
сновки про становище на Україні, якого вони не вивчили ґрун-
товно і тому розглядають тамтешній фермент, немов би це
був паралельний процес до змін у Чехо-Словаччині. Тим ча-
сом, і на жаль, Київ — не Прага, а УРСР — не ЧССР.

Бо що насправді діється нині на Україні?

Порівняно з сусідніми слов'янськими країнами на Укра-
їні діється нині «офіційно» таки дуже мало. Дух лібералі-
зації, що завершився докорінними змінами в керівних про-
шарках компартій Румунії та ЧССР, не зачепив умів керів-

них кіл Києва. Серед молоді виник фермент, що має всі ознаки традиційних ферментів у суспільстві під російським володінням. Протягом 1961—67 років на Україні ув'язнено сотні осіб, які посміли на різні лади висловити власні думки про пекучі українські проблеми, а зокрема про зростаюче зросійщення громадян УРСР і про підопічну роллю цієї наймогутнішої після Росії республіки. Розпочався там, і триває досі, рух за підвищення рівня української літературної та мистецької творчості, за чіткіше виявлення українського національного обличчя УРСР на різних щаблях її правління. Помітне зміцнення української національної гордості, раніше притупленої щоденним пропагуванням вищости росіян і їхньої культури.

Всі ці й споріднені тенденції — здорове суспільне явище, зокрема на тлі національної руїни, спричиненої в душах українців політикою Сталіна і його російсько-шовіністичних наслідників. Особливо багатонадійним явищем є обставина, що молоді українці, виховані в атмосфері повсякденного сталінізму, не лише читають, але й думають, як це радив своїм землякам Тарас Шевченко, коли дивився на свою Україну — велику руїну під російським царатом. «Думайте!» — закликає нинішніх земляків невідомий автор брошури, в якій списано дані про навмисне спалення української бібліотеки в Києві і про боротьбу російських великодержавних шовіністів проти української культури, а проти Тараса Шевченка особливо.

Як і той автор, Іван Дзюба, І. Світличний, Л. Лук'яненко, І. Кандиба, В. Мороз, М. Масютко та інші молоді марксистки на Україні читали і думали, споглядали навколишню дійсність і робили висновки, що їх мусить зробити кожна чесна людина, байдуже — націоналіст-демократ він чи комуніст-патріот. Тільки кар'єристи й ситі дрібноміщани не хочуть признатися, що вони теж бачать таку саму дійсність: плянові намагання довести до всебічного злиття українців з росіянами в одній великодержаві.

Звичайно, згідно з традиціями царя Миколи I, на території «від молдованина до фіна» не сміє бути (як він особисто остерігав своїх чиновників) ніякого «руху умів»; у московських володіннях «все мовчить, бо благоденствує». Тому й тепер, коли виник новий фермент серед молоді, московські контрольні чинники, при мовчазному потуранні правлячих кіл Києва, негайно взялися придушувати «двіженіє умов» на Україні. Репресовано І. Дзюбу та І. Світличного. Всіляко переслідують В. Симоненка. Групу українських юристів потрактовано так суворо, як царський режим потрактував свого часу групу російських дискутантів — Петрашевського і Достоевського. Наступно, у 1966 році, загнано в концтабори Мордовії 20 літераторів. Симоненко уникнув долі О. Заливахи і М. Масютка тільки тому, що помер два роки раніше з почуттям самотника, загнаного в нетрі провінції.

Таким чином і тендітне відродження українського патріотизму серед молоді марксо-ленінського виховання, і непро-

порційно люта реакція органів безпеки на цей законний рух — добре знайомі нам з минулого. Адже на подібний лад, таємно і без зайвого шуму, розгромлено гурток Шевченка-Костомарова-Куліша 1847 року. Подібними поліційними методами придушено рух за відродження української національної культури й державницького мислення у 1920-их роках. Сьогодні російська бюрократична мертвечина силкується знову потайки заглушити зелені паростки українського самобутнього мислення.

НАШЕ СТАВЛЕННЯ

Як реагує і як повинна реагувати українська еміграція на ці суспільні процеси на Україні?

Насамперед ми розглядаємо ці явища як ознаки тривалих внутрішніх суперечностей російського імперіалізму. Ці суперечності — його найбільша слабкість. Зате всякі нові вияви української національної самобутності в радянському суспільстві український емігрант щиро вітає, як нові докази живучості його нації. Очевидно, нову хвилю російського терору на Україні ми засуджуємо гостро, як ганебне порушення прав людини. З не меншою рішучістю просовуємо справу українських репресованих вільнодумців на міжнародний форум: до урядової преси, до урядів країн нашого поселення, до Об'єднаних Націй і на конференції людських прав.

Чому ми робимо все це з такою помітною енергією й запалом?

Ми захищаємо їхнє людське право на власну думку, на власне слово і на особисті та національні вольності тому, що ми українці такою самою мірою, як і вони. Поскільки ворог обмежує їхні права на їхній землі, коли він в'язнить їх на засланих поза межами України, ми відчуваємо такий особистий біль від цього, немов би це нас самих переслідувано і гноблено каторгою. Ми ось так відчуваємо і так діємо, хоча нам відомі відмінні погляди цих українців на суспільно-економічний лад і форму правління на Україні. Які ж ці погляди?

Всі українські вільнодумці в УРСР без винятку застерігаються в слові й на письмі, що вони мислять, висловлюються та діють згідно з комуністичною доктриною і в рамках радянських конституцій — СРСР і УРСР. Їхня критика теперішнього режиму обмежується домаганнями встановити гідні умови життя й розвитку для всіх національних меншостей в СРСР і зокрема для українців у їхній республіці, самоуправління якої повинне бути на практиці розширене згідно з духом конституції.

Нема підстав сумніватися в щирості їхніх заяв, як і не слід промовчувати факт, що їхні домагання ні в чому не виходять поза межі подібних домагань їхніх трагічних попередників — О. Шумського, М. Хвильового та М. Скрипни-

ка. А вже ніякою мірою вони не дорівнюють чітким тезам речників Української Комуністичної Партії з 1919 року — С. Мазлаха і В. Шахрая. Своїми гідними вимогами ці два українські патріоти примусили Леніна висловитися за право українця-комуніста обстоювати принцип самостійности України.

ДИЛЕМА ЧЕСНИХ КОМУНІСТІВ

Це не закид нинішнім марксистським вільнодумцям на Україні, а тільки підкреслення історичних фактів і сучасного стану. Їхня вимога українізувати УРСР, поширити повноваження її уряду та піднести Радянську Україну до рівня інших комуністичних держав — правильна і конечна за існуючих умов в СРСР. Це конструктивна концепція для тих радянських українців, які — на подобу польських (1956), румунських (1966) і чеських та словацьких комуністів (1968) — усвідомили гнітючу підлеглість своєї країни централістичному керівництву в Москві і прагнуть для свого народу гіднішого місця під сонцем. На жаль, у згаданих країнах за цю справу боролися активно передусім керівні кола компартії при підтримці загалу партійців і своєю гідною поставою супроти Москви здобули підтримку широких мас народу; на Україні — бачимо тільки природній фермент серед молоді, а керівний прошарок комуністів України захищає позиції весоюзної бюрократії, що по суті не відрізняється від бюрократії царського режиму, як це свого часу з гіркістю відмітив Ленін.

Спостерігаючи це явище, можна висунути питання: чи є в нинішній УРСР «чесні з собою комуністи» і чи вони спроможні здобути на «героїчне діло» оборони прав своєї нації?

Було б дуже дивне і «протиісторичне» явище, якби таких чесних людей бракувало на Україні саме сьогодні, коли такі люди є і діють у Польщі, Румунії, ЧССР, Болгарії, Албанії; і всі вони користуються офіційним визнанням і навіть пошаною московських верховодів. Якась кількість «чесних з собою комуністів» напевно є й на Україні: серед партійних і непартійних, серед адміністраторів і технологів, серед учених і виховників, як і на різних щаблях партійної драбини. І нема в нас найменшого сумніву, що це їхній обов'язок відвоювати гідні права для української мови в УРСР, відвоювати рівноправність для українського народу в СРСР і в таборі комуністичних держав. Їхнє зусилля в цьому напрямі не вимагає героїзму і навіть не може бути трактоване як героїзм. Це звичайний людський обов'язок супроти себе самого і свого народу. Так його розуміли комуністи інших народів; так його розумів ще Іван Франко, коли він пояснював чужинцям і своїм землякам, що він вважав своїм боргом супроти рідного народу: це «собачий обов'язок» інтелігента віддати народові кожний шеляг, витрачений з народної трудової скарб-

ниці на те, щоб він — той майбутній інтелігент — міг «вдряпатися на висоту, де видно світло, де ясніють вселюдські ідеали».

Свої символічні «щеляги» український радянський інтелігент (літератор, технолог, адміністратор, учений, непартійний і партійний функціонер) може віддати своєму народові тільки шляхом активних заходів в метою відвоювати принаймні оті мінімальні права, що їх гарантувала на словах компартія, а на папері — радянська конституція. Мабуть, саме так розуміли свій обов'язок десятки інтелектуалістів і сільських та міських інтелігентів на Україні, які підняли сміливо дебати про гідніше становище українського народу в радянській спілці, і за це вони опинилися під московським караулом. Незаконне покарання вільнодумців не усунуло трагічної дилеми з життя сучасних комуністів-неросіян; не тільки українських, але й білоруських, грузинських, вірменських, балтійських і азійських, які визнають ідеологію марксизму-ленінізму та водночас не хочуть допомагати «москалеві полатану сорочку знімати» з їхньої батьківщини, випадково пов'язаної з Росією: або вони відвоюють собі й рідному народові людські права, культурну незалежність і принаймні обмежену політичну суверенність у розширених рамках союзу-конфедерації, або вони разом із своїм народом будуть асимільовані та перетворені в радянсько-російських дрібноміщан нижчої, гіршої кляси.

Українські марксист-вільнодумці зробили перший крок на шляху, що веде в напрямі збереження особистої й національної гідности і геть від небезпеки радянсько-російської нівеляції української людини чи, як хочете, від радянського обуржуазнення на московський лад. У своїх писаннях вони широко цитують заяви Маркса, Енгельса та Леніна і словами цих радянських «законовчителів» намагаються довести і своїм українським чиновникам, і російським товаришам, як разуче в Радянському Союзі розходиться дійсність з теорією, як на місце інтернаціоналізму поставлено російський великодержавний шовінізм і як у результаті посиленої русифікації неросіян в СРСР дедалі зростають внутрішні суперечності.

ЕМІГРАЦІЯ НЕ ВІДСТАЛА

Такий аналітично-емпіричний підхід до виявлення реакційного російсько-більшовицького імперіялізму не чужий для українських еміграційних дослідників і публіцистів. Про це свідчать друквані праці багатьох наших авторів.

Грунтовну працю про національну політику більшовиків на Україні опрацював і надрукував ще до другої світової війни, на основі комуністичних писань, В. Садовський. Літературну політику компартії на Україні в 1919—1934 роки науково проаналізував у своїй англомовній праці Ю. Луцький. Розгром літературного відродження на Україні 1920-их ро-

ків з'ясував у своїх блискучих есеях та антології «Розстріляне відродження» Юрій Лавріненко. Сталінську політику супроти України в 1930-их роках вичерпно представив на сторінках англomовної книги Григорій Костюк. Ліквідацію Московою Української Комуністичної Партії (УКП) уміло з'ясував Іван Майстренко.

Економіку УРСР коментували науково і на базі радянських даних К. Кононенко, Є. Гловінський, В. Голубничий. Церковну політику Москви супроти віруючих українців ґрунтовно дослідили: М. Чубатий, о. І. Гриньох, Б. Воцюрків. Національне питання в СРСР було темою ряду праць. Підопічну роллю УРСР в СРСР та в Об'єднаних Націях висвітлено в наукових працях Б. Галайчука, В. Голубничого, Я. Білінського, В. Лисого, С. Д. Олійника та інших. Демографічну трагедію України проаналізували В. Кубійович і Д. Соловей. Мовознавчі питання знайшли своє наукове обговорення в працях Ю. Шевельова, П. Ковалева та інших. Систему нищення прав людини в СРСР яскраво розкрили книги І. Багряного і В. Гришка. Додатковим свідком праці українських учених на еміґрації є «Енциклопедія українознавства» українською й англійською мовами; вона є й свідком жертвності пересічних українських емігрантів, які своїм «собачим обов'язком» вважають всіма силами підтримати зберігання української національної культури, підтримати розвиток української політичної думки і підтримати заходи, які мають на меті висунути українську проблему на міжнародний форум.

Тому помилкою є твердження деяких публіцистів, мовляв, еміґрація не зробила того, що виконали в тяжчих умовах вільнодумці-марксистки на Україні своїми не цензурованими публікаціями. У галузі виявлення російського великодержавного шовінізму в СРСР еміґрація, мабуть, не поступається цим крайовим матеріалам, якщо мова про методу і зміст.

ОСНОВНИЙ КОРИНЬ ЛИХА

Коротко сказавши, річ у тому, що саме Маркс і Енгельс своїм теоретичним вченням засудили на асиміляцію чи т. зв. злиття в російській великодержаві наш народ, ще поки він вийшов на міжнародну арену та заявив свою волю самовизначитися. Вони бо вважали всі малі слов'янські народи «неісторичними» (поляки були винятком з цього ніби-наукового правила), а тим самим — без права на власні суверенні держави. Ось чому для марксистів ідея суверенної української держави була і є «антиісторичною» пропозицією. Парадоксальним з цього погляду є те, що Маркс і Енгельс суворо засуджували націоналізм «неісторичних народів», але самі були гарячими німецькими патріотами-централістами, а ідеалом державного діяча був для них «залізний канцлер» Бісмарк.

Їхній ідеологічний послідовник В. І. Ленін, теж відомий патріот Росії, на практиці застосував їхню теорію. Коли тільки постала Українська Народна Республіка (20 листопада 1917), він не гребував ніякими засобами, щоб знищити цю народовладну державу трудового українського люду. Спершу він покладав надії на те, що імперська Німеччина нападе на Україну і повалить її уряд — генеральний секретаріат і Центральну Раду. Згодом він послав на Україну свої військові частини (хоч і як він потребував їх у Росії, для самооборони проти німців та контрреволюції) і по-агресорськи окупував частину території УНР. Коли ж радянська влада закріпилася на території України і там утворено українську комуністичну республіку, тоді Ленін почав негайно пов'язувати її з Росією договорами про оборону, про спільну економіку, про міжнародну політику. В новоутвореному СРСР збережено єдність оборони і дипломатичної служби згідно з директивами Леніна, який вважав, що ці галузі державного життя мусять бути централізовані в Москві.

Таким чином національні радянські республіки негайно позбавлено права на власну реальну закордонну репрезентацію та висунено перед обличчя світу картину суцільної російської великодержави з новим економічним та політичним ладом. Поряд з цим усіх неросіян спрямовано у давній всеросійський перетоплювальний тигель — армію, що отримала тільки іншу назву: червона армія (а згодом радянська армія). Сталін був абсолютний централіст, але він діяв по лінії централізму, визначеній в основному В. І. Леніном і узгодженій з духом вчення Маркса й Енгельса: «неісторична нація» не має права на власну державу. Якщо Ленін брав на увагу національні відмінності окремих народів і радив трактувати їх людяніше, ніж це робили царат чи Сталін; якщо Ленін остерігав своїх однодумців рахуватися з культурно-національними потребами окремих народів і дозволити їм на автономію в межах СРСР, то однак він стояв за єдину радянську великодержаву, в якій володіла б «історична» російська нація, що репрезентувала б цю радянську великодержаву назовні. Звичайно він, як раніше Маркс і Енгельс, не передбачав, що «неісторичні» африканські народи матимуть власні незалежні держави.

Знаючи ці основні настанови марксизму-ленінізму, українські націонал-демократи не можуть ані присвоювати собі націонал-комуністичних тез, ані підносити марксистських вільнодумців як прапорні імена для своєї власної боротьби за пограбовані Москвою права українського народу. Приймавши їх за «грим голосу живої України» (як радить зробити один еміграційний націоналістичний діяч), ми стали б на позиціях марксизму-ленінізму, на яких стоять не тільки ці вільнодумці, але й офіційні київські правителі.

Можна бо з певністю твердити, що П. Шелест, В. Щербинський, Ф. Овчаренко, Ю. Єльченко та інші чиновники ні словом не заперечили б, якби Москва ласкаво зволила розши-

риту повноваження ЦК КПУ та РМ УРСР; вони такий крок пояснювали б як «мудре рішення партії, згідно з основними положеннями марксизму-ленінізму». Поскільки Москва є проти будь-яких перетворень УРСР на приблизно українську комуністичну державу, вони покірно приймають теперішній губернiяльний статус їхньої «держави» як найправильнішу розв'язку для українського народу. З такою самою покірністю вони погодилися на проведення негідних і незаконних репресій супроти думаючої молоді України. Ця молодь марксистського світогляду значно глибше відчуває свою пов'язаність з рідним народом і свій обов'язок супроти нього; ця молодь думає і прагне прискорити темпи культурної та політичної емансипації українського народу на базі марксо-ленінської теорії і в рамках удосконаленого Радянського Союзу.

Для марксистських вільнодумців на Україні ці вимоги вистачальні й задовільні. Для нас, українців національних демократів, ці вимоги надто мінімалістичні, до того ще й базовані на дуже спрощених міркуваннях.

Поперше, культурна й політична емансипація українців у власній республіці не залежить від ступня десталінізації чи привернення радянської теорії й практики ленінізму. Хто хоче насправді відкрити українському народові шлях у «народів вільних коло», той мусить зважитися на перевірку не тільки антинародної сталінської системи, але й на перевірку застарілих і ненаукових засад марксистсько-ленінської теорії в національному питанні. Доки на території України володітимуть росіяни як панівна «історична нація», доти там існуватиме колоніальний гніт і проводитиметься плянова русифікація саме в ім'я т. зв. наукової та «єдиноправильної» теорії марксизму-ленінізму.

Подруге, плятформа молодих радянських українців-вільнодумців тільки частково прикриває велику державницьку порожнину, що зветься УРСР. Навіть маючи всі права для розвитку української мови й культури в своїй радянській республіці; навіть маючи забезпечені особисті вольності в УРСР; навіть отримавши розширену роллю в правлінні «одною шостою частиною світу», що зветься СРСР, українець ще не мав би гідного почуття, що він справжній господар на своїй землі так, як це розумів Т. Шевченко чи його послідовник Іван Франко. Власне кажучи, бути радянським українцем при збереженні згаданих настанов марксизму-ленінізму звучить якось негідно, бо на практиці це означає бути росіянином другої або третьої класи. Адже «радянець» — мешканець УРСР, навіть зберігаючи українську культуру, є лише відміною російської людини.

Плятформа українця націонал-демократа гарантує українцям національну гідність у майбутньому і зберігає цю гідність з національного історичного минулого. Ось ілюстрація до сказаного. Українська Народна Республіка була справжньою державою, визнаною великодержавами, а також і новою Російською Радянською Соціалістичною Республікою. Її

невелика армія була українською народною армією. Транспорт, зв'язок і пошта були у віданні українського уряду. За кордоном репрезентували Українську Народну Республіку її власні дипломати чи представники від імені суверенного українського народу. Українець — громадянин УНР — посідав українське громадянство і міг подорожувати на український паспорт за кордон як українець. Віруючі громадяни (українського й неукраїнського роду) мали свої віровизнаневі організації — церкви чи церковні об'єднання з власною ієрархією. Всі ці та інші, тут не згадані, державницькі властивості сповнювали кожного українця почуттям гордості, яке ми й досі зберігаємо: хоч молода українська держава була ще нерозвинута й бідна, але вона була гідна, власна суверенна держава. Відновлена українська народовладна держава мусітиме також забезпечити почуття гідності українцям.

Цього не можна сказати про УРСР. Цього не можна буде сказати про УРСР навіть тоді, якби — на догоду нинішнім критикам радянської системи — цю республіку переформовано на базі т. зв. ідеальних «ленінських настанов» на республіку з розширеними повноваженнями. Адже УРСР не відає буквально ні одним важливим міністерством: фінансова політика залежить від Москви, планування економіки здійснюється згідно з потребами російської великодержави, транспорт належить до повноважень Москви, зв'язок і пошта є російськими прерогативами, закордонна торгівля зосереджується в руках московських наказодавців. Оборона СРСР планується як загальносоюзна справа не лише в ім'я економності і більшої справності, але передусім, як російська національна справа: радянська армія є російською армією, що не тільки тримає під караулом усі неросійські народи, але є також головним інструментом російщення тих народів. Армії УРСР не було, нема і, наскільки ми правильно розуміємо ленінський принцип у цій ділянці, такої армії Українська РСР ніколи не посідатиме, хоча конституційно вона має паперове право на це. Українського громадянства в УРСР нема і, мабуть, ніколи не буде, бо паспорт є однією з важливих ознак приналежності до державної (тобто «історичної») нації. Віруючі українці не мають права посідати власну церковну структуру, окрему від російської, з власною ієрархією: нині в УРСР віруючі українці можуть належати, як за царату, тільки до Російської Православної Церкви, хоча вірмени, литовці, естонці, латиші користуються давнім правом на власні церковні структури. Таким чином Російська Православна Церква є нині таким допоміжним засобом російщення українців, яким вона була за царату.

Що є гідного в такій «радянській українській державі» для будь-якого мешканця України, який нині спостерігає швидкий розвиток народів Азії та Африки з колоній до суверенних держав без допомоги «великого російського народу»? Мешканець України називає себе «радянською людиною», а насправді є російською людиною, вирощеною в тоталітарному

російському заповіднику. Проти всевітньої концепції того заповідника виступили не тільки комуністи Югославії, але й албанські, румунські, польські, а недавно чехо-словацькі та кубинські комуністи. Ніхто з них не хотів і не хоче загубити власне національне обличчя в ім'я ідеалізованої марксистсько-ленінської теорії, корисної тільки російським великодержавним імперіялістам. Навіть китайські комуністичні екстремісти спромоглися доглянути в цій системі вістря російського великодержавного шовінізму, що його так засуджував Ленін. Володіння традиційного російського «держиморди» дедалі поглиблює національні конфлікти в СРСР — протиставить російський народ усім іншим націям.

Офіційні київські керівники або не спроможні зрозуміти, в чому основний корінь лиха в «країні рад», а зокрема в УРСР, або прикидаються, що вони не розуміють суті ґрунтовних змін у таборі комуністичних країн, де національне питання розв'язують такі ж комуністичні керівники, як вони, при підтримці керівного прошарку їхніх компартій. Не маючи такої самої сміливості глянути в обличчя дійсності, київські керівники з кам'яним спокоєм сидять на своїх бюрократичних постах, хоча між ними і народом відстань дедалі зростає.

Чи молоді українські вільнодумці, писання яких знайшли шлях до багатьох українців на чужині, розуміють у чому коріниться українське лихо?

МИ ЗНАЄМО НАШ ПРАПОР

Але нам відомо, що, не зважаючи на всю нашу пошану до них за їхню сміливість і гідне висунення українського питання в СРСР на громадський і міжнародний форум, наші погляди на це питання рішуче відмінні від їхніх. Ми не задовольнимся мінімалістичною культурно-територіяльною автономією, яку вони пробують відвоювати Україні. Задовольнитися таким «здобутком» (якби його справді досягнуто!) означало б засудити багатомільйонову, економічно й технічно розвинуту українську націю на статус довічного «найчорнішого негра» серед вільних народів світу; це означало б позбавити українську націю права бути господарем на своїй землі без встрявання чужоземного наглядача.

Хто з українських емігрантів не розуміє цього; хто в ім'я ілюзорного «кроку вперед» — т. зв. наближення до реальної дійсності на Україні приймає прапор марксистських вільнодумців за свій національний прапор, той насправді робить «два кроки назад». Той, як висловився Ю. Яновський, є одним із «сліпців, які нашу перемогу відсовують у темряву віків».

Звичайно, ознаймлююся із становищем на Україні. Виступаймо щиро й завзято на захист наших інакомислячих братів, гноблених їхньою власною системою на їхній рідній

землі. Сумлінно читаймо їхні писання, намагаймося збагнути їхні міркування; не гребуймо публікаціями офіційних київських кіл — прирівнюймо одні з одними і робімо відповідні висновки. Поряд з цим — думаймо самостійно. Лихо від розуму виникає переважно в наслідок обмеженого читання; наприклад, у царській Росії, де більшість населення була неграмотна. Однак ще більше лихо загрожує людині від невдумливого читання: у Радянському Союзі неграмотність викорінено майже цілковито, але водночас убито живу думку. Молодь на Україні почала думати самостійно. Звідси — її розширені обрії, звідси — інтелектуальний фермент. Цей творчий процес вимагає часу на поглиблення і завершення оживленої думки.

Наша громадсько-політична думка також потребує поглиблення і вдосконалення. Проживаючи в демократичних країнах Заходу, де на практиці кожному доступна всяка література, українці-емігранти, поселенці та їхні нащадки повинні уважно спостерігати всі суспільні процеси в Східній Європі, а зокрема на Україні. Щоб при тому не загубитися у чагарниках марксистсько-ленінської діалектики і не перехоплювати до своїх рук чужу естафету, чужий прапор, нам треба пам'ятати про пересторогу з минулого; Тарас Шевченко не тільки радив усім українцям: «Читайте!», але й закликав передусім: «Думайте!»

Тільки самостійна думка охоронить нас перед лихом від розуму чужого.

СПОГАДИ

По похилій площі

Евген Онацький

ЗАПИСКИ ЖУРНАЛІСТА І ДИПЛОМАТА

(Продовження) *

Ось чому, на засіданнях центрального комітету Соціалістичної партії, що відбулися в Мілані, найбільше уваги присвячено висвітленню міжнародного становища та можливостям світової революції. І коли вияснилося, що можливості соціальної революції в інших країнах Європи ще менші, ніж в Італії, перспектива близької, а головне — успішної революції в Італії відсунулася на далекий неозначений час.

Щоб змінити режим, Італія мусіла б замкнутися у власних кордонах, живучи тільки з того, що сама собі може достачити, — але те, що було можливе для величезної й багатішої на сировину Росії, для Італії зовсім не можливе.

Серраті, головний редактор «Аванті», звернув увагу своїх товаришів з ЦК, що італійські соціалісти, хоч і приєдналися до III Інтернаціоналу, перебувають у зовсім відмінних умовах життя, ніж їх російські товариші: ті мали перед собою державу в розкладі, з розбитими державними установами, а перед італійськими соціалістами стоїть міцна буржуазна держава, що диспонує всіма потрібними засобами для своєї оборони. А звідси випливає, на думку Серраті, потреба зовсім іншої методи. Ця метода полягає в тому, щоб і надалі залишатися парламентарною, хоч і опозиційною партією. Серраті говорив також про невідготованість мас, які, хоч і революційні, ще відповідно не організовані. Соціалістична партія відмовилася від усякого співробітництва з буржуазією і тим тільки скріпила її непримиренні позиції. Буржуазія зробила все можливе, щоб захистити свої класові інтереси. І Соціалі-

* Див. «Сучасність», чч. 1 та 4 (85, 89), 1968.

Матеріали з найновішої історії України, опубліковані в цьому редакційному відділі журналу, друкуються на відповідальність авторів.

стична партія своєю непримиренністю сама кинула їй в обійми ті демократичні елементи, які, як наприклад, Народна партія, маскувалися як приятелі працюючих мас. Соціалістична партія створила супроти себе буржуазний бльо́к.

Щоб зм'якшити враження від своїх слів, Серраті, правда, зараз же подав, що такий стан речей тільки «полегшить шлях пролетаріату», але ця фраза, нічим не підперта, висне в повітрі, а промовець продовжує: «Крім того, не треба піддаватися впливам маси, що часто хвилюється і з мотивів анти-соціалістичних. Не можна змінити світ пострілом з револьвера чи рушниць...»

Якщо так говорив Серраті, який в «Аванті» завжди закликає «діяти, як комуністи», то що говорити про Тураті та інших, що носять на собі ганебну (в устах комуніста Бомбаччі) назву «соціал-демократів»? І якщо соціалісти закидали Народній партії занадто велику різноманітність складників, що до неї входять, то й останнє засідання ЦК Соціалістичної партії виявило величезну розбіжність поглядів і настроїв.

Уже на першому засіданні Серраті скаржився, що різні секції діють нескординовано: «Замість того, щоб діяти, як комуністи, ми поділяємося».

А Бомбаччі, ставлячи крапку над і, просто заявив, що надалі неможливо втримувати контакт між соціалістами і комуністами. «Тураті — сказав він — завжди думає по-соціал-демократичному. Ми з цим покінчили, ми його поховали, коли в Больоньї приєдналися до III Інтернаціоналу, який не визнає соціал-демократам прав громадянства. Значить, треба вийти з цього роздоріжжя: або ми партія комуністична, і тоді мусимо відділитися від соціал-демократів, або ми партія соціал-демократична, і тоді хай вона відділиться від комуністів».

Проте до розриву не дійшло, бо, зрештою, і ті, і ті визнали, що Італія до революції ще не дозріла, а й поза Італією тієї зрілості також ще немає, отже треба далі працювати і готуватися.

З конкретних наслідків цієї сесії ЦК соціалістів треба відзначити ухвалу, прийняту після довгої боротьби, про творення рад, як «засобу до підготовки диктатури пролетаріату і для заміни буржуазного режиму комуністичним», але «тільки там, де вони можливі і відповідають підготові і політичній та економічній організованості мас».

Пропозицію лівих про творення рад в усій Італії відкинуто великою більшістю голосів.

Досить значна частина впливових членів, між ними Модільяні, була проти рад взагалі, вважаючи, що вони в Італії не принесуть жадної користі, а будуть шкідливим протиставленням «палатам праці» (економічним робітничим організаціям, які тепер стали на шлях політичної боротьби) і загрожуватимуть самому існуванню партії.

Роблячи підсумки політичної ситуації в Італії, треба визнати, що:

1) революційний розмах робітничих мас і соціалістичного керівництва зменшився, хоч кількість і вага чисто анархістських випадків зросла;

2) економічна криза триває далі;

3) загальна ситуація залишається непевна і має привести до кризи уряду, від більш чи менш вдалого розв'язання якої (очевидно, з участю Народної партії) залежатиме дальший розвій подій.

7 травня 1920

Сьогодні В. Мазуренко відіслав такого листа до міністерства закордонних справ і відпис з нього — Андрієві Макаренкові у Відні:

«Наказом ч. 56 від 1 лютого ц. р. я зарахував до складу місії на посаду аташе С. Пащенко і подав відповідне повідомлення панові Директорові Макаренкові. Однак п. Пащенко уже 24 березня покинув місію, від'їхавши з Риму до Соренто з своєї власної волі й досі перебуває у відсутності. У такий час, коли місія залишилася в невеличкому складі і була обтяжена роботою, я відмовився дати відпустку п. Пащенкові, і він надіслав мені тоді рапорт про хворобу, посвідчення лікаря про слабкість очей і про потребу для нього тритижневого відпочинку, тобто між 22. III і 15. IV цього року.

«Словесно перед від'їздом повідомлено, а після від'їзду письмово покладено таку резолюцію: „Про це свідцтво уже говорилося з п. С. Пащенком, і я знову підтверджую: звільняється п. Пащенко від канцелярських обов'язків, зв'язаних із напруженням очей, але він мусить виконувати інші доручення на посаді аташе”.

«Отже, папером ч. 361 п. Пащенкові пропонувалося якось законно мотивувати свою відсутність, наприклад, прохати про відпустку, коли, звичайно, у нього є законні основи для цього. Від належних мотивів у своєму проханні про відпустку, а також від виправдання своєї відсутності п. Пащенко ухилився; словесно він мотивував свій від'їзд із Риму грошевою незабезпеченістю місії, а в згаданих рапортах висунув інші мотиви. Отже, з огляду на зазначену самовільну відсутність у такий трудний час для місії, я видав наказ про звільнення аташе Сергія Пащенко із складу місії за скороченням коштів і у зв'язку з його незаконною відсутністю, з відрадженням його, Сергія Пащенко, до розпорядження міністерства закордонних справ і виплатою йому півмісячного утримання за квітень, як ліквідаційних, бо п. Пащенко вважається звільненим з 1 квітня цього року. За законом я мусів би просто виключити С. Пащенко з дня його самовільної відлучки, одна-

че зм'якшення форми звільнення було зроблене мною з огляду на його попередню роботу. В. о. голови місії В. Мазуренко».

Прийшов також лист з 25 квітня від нашого посольства в Константинополі:

«... Українське посольство в Туреччині має честь повідомити, що українські порти Чорного моря до цього часу перебувають у стані блокади. На протязі квітня до Одеси з Царгороду не вийшов ні один пароплав, крім французького міноносця, мета поїздки якого не відома.

«За останніми відомостями пароплав „Сан-Ремо” під американським прапором пішов з крамом до більшовиків у Новоросійське і декілька чекають у Царгороді, як кажуть, завдяки радіо з Лондону, яке заборонило американцям мати зносини з більшовиками. Всі склади й тутешній порт забиті різним крамом, переважно мануфактурою.

«На протязі двох тижнів іде чутка, що Одеса в руках української армії, так само Миколаїв і Херсон. Перевірити це не можливо. Становище Криму безнадійне. За останніми відомостями, хліба в Криму вистачить тільки на півтора місяця, а кількість армії рахується на 70 000 чоловік. Не вважаючи на це, з Царгороду відправляють до Севастополя старшин, які перебувають разом з іншими біженцями на Принцевих островах, одержуючи одіж і харч від англійців, французів, італійців та американців.

«Після убивства ген. Романовського невідомим старшиною антантська міліція призначила реєстрацію всіх колишніх старшин російської армії, яка закінчилася 12 квітня. Після цього строку міліція, разом з представниками добрармії, проводить по ресторанах і клюбах облави, заарештовуючи старшин без реєстраційних карток. Невелика кількість колишніх українських старшин роз'їхалася, і тільки деякі залишилися на роботах, не маючи можливості виїхати на Україну.

«У місцевій пресі було передруковано телеграму Троцького, яку перехопила добрармія, з наказом про негайне повернення до війська, завдяки загрозливим успіхам армій Петлюри і Махна, всіх вояків червоної армії, які були переформовані в „армію труда”. Разом з цим почала ходити чутка про порозуміння ген. Врангеля з Махном. 25 квітня місцеве прес-бюро добрармії подало до преси вістку, що до Севастополя прибула від української армії військова місія під проводом добродія Бондаренка, яка була прийнята ген. Врангелем і ввійшла в порозуміння з добрармією. Згідно з довідками посольства виявилось, що справді серед українських громадян у Севастополі перебуває деякий час якийсь добродій Бондаренко, який, невідомо на підставі чого, з'явився до ген. Врангеля з пропозицією негайно відпустити до армії Петлюри всіх українських старшин, яких прилучено або мобілізовано в добрармію, що бажають повернутися на Україну. Ген. Врангель дав дозвіл і засоби переправити всіх до Галацу й увійшов у згоду з Антантою. До відправки зголосилося 57 старшин і коло 300

інших українців. Усі українці в Севастополі гуртуються біля української кооперативи, яка вищезазначені відомості про добродія Бондаренка й дозвіл ген. Врангеля подала об'явою в газеті.

«Крім того, цими днями до Царгороду прибув із Севастополя, очевидно, з якимсь дорученням від ген. Врангеля, добродій Сулима, який, уникаючи свідомо українського посольства, шукав знайомства з деякими українськими діячами, вів приватні розмови про порозуміння українського уряду з добрармією, пропонував декому їхати до Севастополя в цій справі за його допомогою і подав, що ген. Врангель уже надіслав до п. отамана Петлюри спеціальну місію, а другу місію — до Махна. Відносини до України цілковито змінилися, і на видання українського часопису ген. Врангель видав кошти. Часопис має вийти цими днями в Севастополі під назвою „Об'єднання”. Особливу прихильність до України виявляють, за словами Сулими, начальник штабу ген. Махров та генерал-квартирмейстер Дорман (останній відомий посольству за часів Гетьмана і Директорії з міністерства народного господарства з недоброго боку).

«Не заторкуючи поглядів самого ген. Врангеля, який ще за останньої евакуації Одеси надсилав кап. Еленева до ген. Сокири-Яхонтова для порозуміння, посольство мусить звернути увагу на тих давніх ворогів України, які тепер при владі в головному командуванні добрармії й оточують ген. Врангеля. Помічником верховного головнокомандувача добрармії призначено ген. Драгомірова, головою кабінету міністрів — п. Кривошеїна, міністром закордонних справ — Петра Струве. На місце ген. Агап'єва представником добрармії в Царгороді ген. Врангель призначив відомого ген. Лукомського, одного, як кажуть, із спричинників страти п. Калабухова на Кубані, а на місце посла Щербацького — п. Нератова.

«25 квітня добродій Сулима виїхав до Севастополя і має повернутися через тиждень. Представники добрармії в Царгороді працюють у повному контакті з Антантою. Помічається недостача грошей, які належали морському міністерству. В. о. секретаря посольства В. Приходько».

Цікаво, чому цього листа не підписав Токаржевський, що перебуває тепер там як шарже д'афер, керівник місії?

21 травня 1920

Проїшов добрий шмат часу, як я востаннє писав у щоденнику. Не було ані часу, ані настрою... Не було часу, бо доводилося постійно слідкувати за часописами та інформувати В. Мазуренка про розвій наступу наших військ з поляками на Київ, який взято 18 травня, і про дальший розвій воєнних подій. Італійські часописи повні статтей і телеграм про «польський наступ на Україні», про «новий український уряд», про «неймовірні територіяльні претенсії поляків», про «згоду між

поляками й українцями...» У зв'язку з цим «Іль Джорнале дель Попольо» видрукував позавчора телеграму з Парижу п. н. «Визнання Україною російського боргу»:

«Представник України в Парижі, граф Тишкевич, заявив: „Щодо справи російського боргу Україна ніколи не переставала твердити, що вона визнає всю свою частину давнього російського боргу. Вона перше оцінювала її як третину всього боргу, але остаточно її не можна зафіксувати, поки не визначено кордонів. Щодо приватної власності, Україна визнає і втримає цілком всі давні концесії чужинцям. Вона радо дасть і нові, бо знає, що її економічна відбудова вимагає співпраці капіталу і праці союзників”».

Тим часом вчорашні часописи повідомляють про більшовицький протинаступ, в якому поляки ніби вже зазнали поразки. Повідомлення нашого генерального штабу, видруковане в «Іль Ресто дель Карліно», говорить уже про наступ більшовиків на Київ і про відступ наших військ на оборонні позиції... Здається, справи знову псуються.

Багато часу забирали в мене також «гості», що, зрештою, поїхали (але не всі), звідки приїхали. Але про них пізніше.

Щодо настрою: переживаю в Римі перше літо; воно, власне, ще й не літо, але духота така, що спати не можливо, нічим дихати; довгий час дув і ще дме вітер із півдня — так зване «сирокко», що його дію на нервову систему добре описав М. Коцюбинський у своїй новелі «На острові». Абсолютно не хочеться нічого робити, просто руки опускаються, а з другого боку, нерви такі подратовані, що людина не може говорити спокійно, а якимись вибухами. Кажуть, що навіть італійські суди беруть до уваги дію «сирокко», і коли виявляється, що злочин dokonано за «сирокко», зменшують вимір кари. Отже, і я вже довгий час під впливом «сирокко». Сиджу в хаті в самій білизні. Візьмеш книжку в руки, з рук падає. Взагалі підсоння в Римі діє розкладово. Навіть Одетта Кеун казала Ніні, що в Римі працювати не можливо. Алеж вона була тут зимою. Попробувала б тепер! У хаті вариться, на вулицях печешся та курявою вкриваєшся. Ах, яка курява на нашому Корсо д'Італія! Просто вулицю за тою курявою перейти не можна! І знову мої симпатії на боці швайцарців: що за чудовий народ! Того року, як ми жили в Лютрі, вони заборонили автомобілям їздити в недільні дні по шосе і вулицями, мовляв, люди виходять на прохід подихати свіжим повітрям, а всяка грошова шантрапа, що й так щодня ганяє автами, їх курявою засипає, отже — заборонити! І заборонили. Негігієнічно, мовляв.

А тут. Пішов до вілли Боргезе. Чудовий, розкішний парк. Дітей повно. Бігають, бавляться, сідають на траву, а трава — сіра від пороку. Щохвилини проїжджають автомобілі, екіпажі з елегантними панями й панями — в повітрі аж куриться. Ніхто й не думає заборонити їм їздити, де там. Але

бодай оті алеї, якими вони їздять, було б добре часто й щедро поливати. Але — ніхто про це не думає. У наслідках — курява на волоссі, курява у вухах, курява в носі, на шиї, на одягу. А на черевики й глянути страшно. Це також — «гігієна»!

Забрався подалі до Сієнської площі, де нема авт, але високі, стрункі пінії сповняють повітря своїми пахоцями. Чудово. Червонуваті стовбури підносяться величними колонами, і зелена хвоя десь високо мережить сине небо. Несподівано пробігає білка, перескочила на вічнозеленого дуба, такого відмінного від наших дубів, і зникла в густій, темній гушавині. Думав читати, але не читається. Пішов далі. Зайшов аж до Пінчо. Грала музика. І тут повно дітей. Але замість піній, тут пальми, що повільно коливаються великими вітями, а між пальмами безконечні шерехи білих погрудь на мармурових підставах. Все — славні італійці, що прислужилися своїй батьківщині і прославили її у світі. І мимоволі дивуєшся, як їх багато, і як мало імен, що викликають ті чи інші спогади з історії, з мистецтва або літератури. З внутрішнім задоволенням прочитуєш під погруддями імена Леонарда да Вінчі, Рафаеля Санціо, Мікель-Анджельо, Галілея, Бруно, Васко де Гама... Але скільки незнаних! Ходиш, мов по цвинтарі. Музика перестала грати. Стало тихо-тихо, мов на цвинтарі. Сів у затишному куточку біля романтичного маленького ставочка з водяним годинником, де два лебеді вигинають гордовито білі шиї. Тут можна було б справді гарно відпочити і зосередитися, але — багато людей навколо. І пригадалося мені, як жінка нашого завязаного комунофіла, що оце поїхав до Відня змагатися за потребу змінити політичну лінію нашого уряду на радянську, висловила на прогулянці з нами по цьому парку зовсім некомуністичні почування:

— Ах, як я ненавиджу цей натовп! Якби я могла, замкнула б цей парк, щоб ніхто не міг мені тут перешкоджати.

Що й казати, самотність тут на деякий час була б приємна, але... Я тоді їй зауважив, що навіть король Людовік XIV, великий «король-сонце» не наважився виганяти з Версальських парків натовпів французького народу, що заповнювали всі його алеї. Більше того, він наказав навіть поздіймати грати, що оточували окремі гайки, щоб людям було вільніше користуватися їх прохолодою та красою. Чи не думає часом вона, жінка комунофіла, перевершити своєю виключністю французького короля?

*

Але треба бути більш систематичним. Не вважаючи на спеку, треба все таки згадати побіжно все те, що я пропустив.

Почну з нашої дипломатичної місії.

Днів кілька тому була тут проїздом Наталя Геркен. Казала Ніні, що Антоновича запрошують до уряду і що до

Риму він, мабуть, не повернеться, хоча його й затверджено надалі головою місії в Італії (як про це сповіщає й віденська «Воля»). Якщо він не ввійде до уряду, то радше поїде до Лондону, ніж до Риму. Єреміїв потерпів невдачу: у Парижі, як і в Римі, він намагався всіма силами, щоб граф Тишкевич звільнив Лучинського та Борщака, але нічого не досягнув, і вони обидва тепер при праці. Вона спростувала вістку Єремієва, що Т. Галіп посварився з Антоновичем, навпаки, він весь час підтримує з ним найтісніший контакт. Цікаво, що й у «Волі» і в «Українському прапорі» Т. Галіп фігурує як «член української дипломатичної місії», що приїхав з Парижу до Відня. Антонович ще далі у Відні. Єреміїв поїхав до Варшави.

В. Мазуренко під впливом вісток про наступ поляків на Україні скликав нараду всієї української колонії. Я зробив доповідь про сучасне становище на Україні, а Вітик прочитав проект листа до газет. Здається, він був головним ініціатором зборів. Ніяких резолюцій не внесено, хоча й висловлювалися побажання, щоб лист Вітика з'явився в друку. Проте ясно, що лист, скерований проти польського наступу, що відбувався в порозумінні з нашим урядом, не міг знайти нашої офіційної ухвали, і я запротестував проти деяких його висловів. Вітик же поставив умову, щоб лист, за повним його підписом, ішов без найменшої поправки. Отже, нарада розійшлася, нічого не ухваливши, але Вітик, що мав на другий день виїхати до Відня, залишився ще на кілька днів і з допомогою д-ра Інсабато таки вмістив цей лист, але в значно зміненому вигляді, як інтерв'ю в римському «Іль Темпо». Думаю, що ця стаття справила на поляків досить прикре враження.

На другий день після наради Мазуренко вислав телеграму до Варшави, що подається до димісії, не погоджуючися з політикою уряду. Я дуже підтримував цю ініціативу Мазуренка, бо вважав і вважаю, що він повинен бути або головою місії й дипломатом, що боронить українську справу, або ним не бути і не діставати 12 000 лір місячно за платонічну опозицію урядові.

(Д а л і б у д е)

Всі права застережені.

Copyright 1967 by Eugenio Onatsky, Buenos Aires, Argentina,
and by «Sučasnist», Munich, Germany.

БІБЛІОГРАФІЯ

У цьому редакційному відділі відготовуємо українські видання та україніку, що появляються поза межами Української РСР та Радянського Союзу. Покищо відготовуємо ті видання, які появилися після 1 січня 1966.

Публікації, призначені для бібліографічного опису, просимо надсилати на адресу:

„Sichsnist”-Bibliography
P. O. Box 15, Postal Station D
Toronto 9, Ont., Canada

Рецензійні екземпляри просимо надалі надсилати на адресу нашого видавництва.

Історія України для дітей шкільного віку (Передрук, з незначними скороченнями, львівського видання «Світ Дитини», 1934 рік). Вінніпег, Видавнича Спілка Тризуб, 1966, 228 с., ілюстр., 23 см.

Тит. с. також англ. мовою: History of Ukraine for children of school age (A reprint, with slight abridgement of edition published in the city of Lviv by „Svit Dytyny“, 1934). Winnipeg, Trident Press Ltd., 1966. — Ілюстрації Михайла Фартуха.

Зміст:

Частина перша. Київське князівство, с. 5-48: 1. Початки української державности. — 2. Про Київського князя Олега. — 3. Князь Святослав Хоробрий. — 4. Володимир Великий—«Ясне сонечко України». — 5. Князь Ярослав Мудрий. — 6. Князь Володимир Мономах. — 7. Останні київські князі. — 8. Похід князя Ігоря на половців.

Частина друга. Галицько-Волинська Держава, с. 49-92: 1. Початок галицького князівства. — 2. Зріст галицького князівства. — 3. Князь Ярослав, званий «Осмомислом». — 4. Князь Роман Мстиславич. — 5. Перший український король Данило. — 6. Татари. — 7. Наступники короля Данила. — 8. Останній Галицько-Волинський Володар. — 9. Україна під владою Литви і Польщі. — 10. Як постало московське царство.

Частина третя. Козаччина, с. 93-162: 1. Звідки то взялися козаки-запоріжці. — 2. Отаман Іван Підкова. — 3. Отаман Самійло Зборовський. — 4. Отамани: Кониський і Наливайко. — 5. Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний. — 6. Про Січ Запорізьку та про запоріжців. — 7. Про життя на Україні за козацьких часів. — 8. Перед великим зривом. — 9. Гетьман Богдан Хмельницький. — 10. Юрась Хмельницький та Іван Виговський. — 11. Гетьман Петро Дорошенко «Сонце Руїни». — 12. Гетьман Іван Мазепа. — 13. Наказний гетьман Павло Полуботок. — 14. Останній гетьман України.

Частина четверта. Україна в неволі, с. 163-224: 1. Україна в неволі. — 2. Про зруйнування Січі та повстання гайдамаків. — 3. Що робили запоріжці після зруйнування Січі. — 4. Глибокий сон у неволі. — 5. Ті, що пробудили народ з важкого сну. — 6.

Перші письменники, що писали чистою українською мовою. — 7. Тарас Шевченко—будитель України. — 8. Нелюдський «указ» з 1876 року. — 9. Як у Галичині сонце засіяло. — 10. Скасування панщини у Галичині. — 11. За волю України. — Список ілюстрацій, с. 225-226.

КНИЩ, ЗИНОВІЙ. В л а с н и м р у с л о м. Українська Військова Організація від осені 1922 до літа 1924 року. Торонто, Срібна Сурма. [1966], 184 с., світлини, 21 см, 2000 прим. (Срібна Сурма; статті, матеріали й документи діяльності Української Військової Організації. Випуск ч. 4).

Друкарня «Київ», Торонто.

З м і с т: Передмова, с. 3-4. — I. Положення під осінь 1922 року. — II. Виїзд полк. Євгена Коновальця за границю. — III. Створення Крайової Команди УВО у Львові. — IV. Конференція УВО в Оліві коло Данцігу. — V. Побудова ієрархії УВО. — VI. Відношення УВО до Уряду УНР та Президента Д-ра Євгена Петрушевича. — VII. Крайова Команда УВО під проводом полк. Андрія Мельника. — VIII. Міжпартійна Рада і Політична Колегія УВО. — IX. УВО піднімає революційні настрої. — X. Розвідочний реферат. — XI. Одна ланка в розвідочному рефераті. — XII. Ольга Басараб. — XIII. Відгуки смерти Ольги Басараб. — XIV. «Німітй процес» «басарабівців». — XV. [Заключне резюме]. — Покажчик імен, с. 167-174. Ці Джерела, с. 175. — Список ілюстрацій, с. 176. — Список жертводавців на видавничий фонд «Срібної Сурми». — Праці того самого автора, с. 182-183.

КРЕЗУВ, АНТІН. Нарис історії українсько-польської війни 1918-1919. Друге видання. Нью Йорк, «Око» [М. С. Чарторийський], 1966. [4] + 179 с., мапа, 17,5 см, фотодрук. Перше вид.: Львів, «Червона Калина», 1933.

[З м і с т]: Передне слово, с. [3-4]. — I. Галичина під Австрією. — II. Польська держава й Галичина. III. Розпад Австро-Угорщини і Листопадовий переворот. — IV. Львівські бої. — V. Два перші місяці українсько-польської війни. — VI. Організація державної влади і армії. — VII. Буковина і Закарпаття. — VIII. Друга офензива на Львів і Вовчухівська операція. — IX. Наддніпрянина і українсько-польська війна. — X. Події в березні-травні 1919 р. — XI. Червнева офензива. — XII. Антанта і українська справа. — Література, с. 164-165. — Особовий список, с. 166-172. — Список географічних і топографічних назв, с. 173-179.

КРИП'ЯКЕВИЧ, ІВАН—ДОЛЬНИЦЬКИЙ, МИРОН. І с т о р і я України. Нове видання. Зредагував, доповнив і додав примітки Петро Ісаїв. Нью Йорк, видання Шкільної Ради [Український Конгресовий Комітет Америки], 1966. 255 + [1] с., ілюстр., світлини, мапи, 23 см, 3000 прим.

На стор. 2: Шкільна рада при УККА доручає цей підручник для вжитку в школах і курсах українознавства. — Друкарня «Свобода», Джерзі Ситі, Н. Дж.

З м і с т:

Рання доба: I. Найдавніше населення на території України [автор: *М. Терлецький*; текст доповнив, дещо змодифікував і зредагував *П. Ісаїв*], с. 7-21. — II. Анти — предки українського народу [*П. Ісаїв*], с. 22-30.

Княжа доба [*І. Крип'якевич*], с. 31-88: III. Слов'яни. — IV. Київська Держава. — V. Розквіт Київської Держави. — VI. Київська Держава по смерті Ярослава. — VII. Галицько-Волинська Держава. — VIII. Життя за княжих часів.

Козацька доба [І. Крип'якевич], с. 89-154: IX. Під Польщек і Литвою. — X. Козаччина. — XI. Українська Держава за козацьких часів. — XII. Гетьманщина.

Нова доба. [І. Крип'якевич (XIII і М. Дольницький (XIV-XXI)], с. 155-220: XIII. Відродження України, с. 157-162. — XIV. Україна в огні світової війни. — XV. Українська самостійна держава. — XVI. Між двома світовими війнами. — XVII. Карпатська Україна. — XVIII. Українська еміграція між двома світовими війнами. — XIX. Україна під час другої світової війни. — XX. Україна після другої світової війни. — XXI. Українці поза межами рідного краю. — Примітки [П. Ісайє], с. 221-237. [Тут же про походження і значення назв Русь, Росія, Рутенія, Україна, Московщина, с. 221-233]. — Короткий огляд [П. Ісайє], с. 238-254.

Співпрацівники [редактора]: В. Лотоцький, М. Лисогір, Ю. Спільниченко, Е. Жарський.

(Далі буде)

Упорядкував Іван Лучків

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

Два репортажі — два світи

Моя, може, дещо спізнена реакція на два репортажі у 12 числі «Сучасности» за 1967 рік зумовлена тим, що Австралія далека від решти світу і журнал приходиться з двомісячним запізненням.

Подорожні нотатки Віри Вовк і Євгена Врецьони — немов два свідчення, чим живе українська людина на чужині, Моє читацьке враження від написаного Є. Врецьоною — пригнбляюче. Хіба лише тому, що він близький знайомий редакторам, — його репортаж попав до такого серйозного журналу, яким для мене є «Сучасність». Я змушений зачитувати бодай кілька речень, щоб підтвердити такий погляд. Слова про те, що «Відень — це місто для себе...» чи «сердега не знав, що велика шафа розкладається на кусні, а потім складається в кімнаті», «це важ-

ка дорога: бо спите 12 годин на добу, встаєте з ліжка не перед дев'ятою годиною, їдете не більше сотні кілометрів, очевидно, з перервами на різні „сіести“, каву, фотографування краєвидів...», про «з'їзд „хліборобів“ різних типів — від хирляків до атлетів важкої ваги», про брудну воду Драви, про озеро, якого ще не забруднила каналізація і, нарешті, ремінісценції 50-річної давности з «мітичним» полковником.

Врешті Є. Врецьона вияснює, що цю ферійну подорож варто було зробити для того, щоб мати тему до написання «подорожніх нотаток». Але при чому тут читач журналу? Всі ці речі краще написані в будь-якому австрійському путівнику, де детальніше подано вигляди їдалень, віденського «рінгу» і фотографії Земменрінгу.

Ці самі «мерседеси», «комодори» і «капітани» є на всіх шляхах навіть австралійського бушу, а чи Австрія має добрі шляхові знаки — може цікавити лише міністерство транспорту. Недоречно порада, що перед подорожжю треба довести авто до ладу і взяти з собою гроші — набір нічого не значущих слів, водичка в журналі, якій стільки уваги присвятив Є. Врецьона. А від води, як відомо, і залізо ржавіє...

Замітка редакції журналу до «Етюд Україна — опус другий» Віри Вовк про те, що «доводиться повторити джіласівське визначення „нової кляси”», вразила мене своєю нелогічністю. Якщо Василь Симоненко, Віталій Коротич, Іван Драч, Микола Лукаш, Ліна Костенко, Михайлина Коцюбинська, родина Світличних, Іван Дзюба та багато інших, з якими зустрічалася Віра Вовк на Україні чи які вже не живуть фізично, — «нова кляса», тоді який глузд середовищеві, що так наполегливо популяризує творчість вище названих, ставити себе в становище їхніх ступайків і популяризаторів? Кожного із названих і не названих, якщо досі ще не посадили до криміналу, то можуть це зробити кожної хвилини, і редакції журналу це відоме.

А вже обурююче публікувати лист Є. Врецьони «Про обильний харч і бананові клопоти» («Сучасність», 4, 1968). На мою думку, іронізування Врецьони з того, що «вистачить опису краєвиду — з вікна вагону...» (сам же пише з вікна авта!), — є ударом «нижче пояса». Віра Вовк не була в гостях у «мітичного полковника», а розмовляла з літературною і науковою елітою сучасної України. Григорій Кочур, Ірина Жиленко, Євген Гудцало, Валерій Шевчук, Олесь Бердник, Роман Лубківський, Микола Вінграновський, Олесь Гончар, Ірина Стешенко, Василь

Голобородько і десятки прізвищ, які з-за браку місця в журналі не треба перелічувати, — це не «нова кляса» і не «вбивачі цвяха в домовину тих людей пера (і науки, додам. — Б. П.), що, не маючи можливості вибрати шлях на волю, пішли в неволю — у тюрми „старшого брата” чи в табори суворого режиму в Мордовській АРСР». Ось куди гне Євген Врецьона! Виходить, що вистачить втекти на волю чи сісти в кримінал, як уже герою готовий.

Є. Врецьона, обвинувачуючи Віру Вовк у недобачуванні дечого (що, на мою думку, вона прекрасно мусила бачити і зокрема своєю поетичною душею відчула і пережила!), бажав би, щоб еліта, мозок сучасної України, опинилася на чужині, поповнила число власників котеджів і авт, продала свої м'язи працедавцям, щоб опинитися в пантеоні мучеників за Україну і стати «виразником ідей і стремління українського народу»...

Автор листа репрезентує ту стару школу думання, за якою, щоб стати героєм, треба вмерти. Для нього Довженко герой, бо вже не живе, такий же Симоненко, за приклади, мабуть, він поставив би Кравченку і Гудзенку, Косенкіну і Петрова.

Бувши фахівцем технічних наук, Євген Врецьона, як і багато подібних до нього галичан, бачить ваду в тому, що хтось «не знав, що шафу треба розібрати», «советський цукор не солодкий», «помаранчі роблять на заводі» і в подібних галицьких вигадках, щоб підкреслити низьку цивілізаційну культуру радянських людей, в тому числі наших рідних, однокровних земляків. Справа, на мою думку, далеко не в тому, чи ці закиди правдиві і чи мають вони суттєве значення.

Про переслідування усього українського в УРСР є вже така велика література, що ще одна

лайлива стаття Віри Вовк не була б новиною. Пригадувати про те, чому у Вірменському соборі зложені «перлини іконографії», — анахронізм. Ніхто ж інший про це не розкрив світові, як саме ті, яких редакція «Сучасности» назвала «новою клясою». А хто домагається раціонального господарства лісами Карпат, хто вимагає зупинити вандалізм на площі Дніпропетровського університету, хто кричить на весь голос не утотожнювати руйнації старих дерев'яних церков з боротьбою з релігією, хто, врешті, домігся реабілітації, хоч покищо частинної, Зерова, Філіповича, Шашкевича, Драгоманова, Грушевського, Плужника і багатьох інших? Хто, врешті, створив той фільм, який «тримають під ключем». Еміграція?

Євген Врецьона рецензував у «Сучасності» книжку о. Цішека, напевно, читав спогади Марголіна, видання американських і канадських колишніх прогресистів і бачив фільми «вільних» туристів по Україні. І вимагати від Віри Вовк, щоб і вона бачила лише чорні кольори, свідчить, що пристрасть заважає декому бачити весь спектр української дійсности.

Добре зробила Віра Вовк, що втекла на короткий час туди, «де обличчя не болять чужістю». Її слова про те, що і ми на чужині хотіли б гостити сучасних діячів культури, сповнені любови і пошани до людей, які служать своїй батьківщині, не зважаючи на жорстоку колоніальну політику Москви. Віра Вовк дала справжній доказ культурного контакту з Україною і не поставила себе в становище тих, що палять мости і будують Україну на еміграції.

Недавно помер в Австралії православний єпископ Варлаам (Віктор Соловій). На передсмертному ложі він сказав мені: «Мені важко, як релігійній особі погодитися з комуністичною системою на Україні. Одначе я маю подив і пошану до українських письменників. Їм вигідніше було б писати російською мовою: більші гонорари і більша слава. Зверність увагу, що підлабузництво на Україні вимирає. Душа людська така незбагненна, що невідомо, що діється у душі навіть і Корнійчука...»

Українська людина на чужині виявила своє принципове ставлення до комуністичної системи. У нас немає типів із «Сто сім модерних зачісок» Сви Бісс, але їй не треба, на мою думку, вимагати від української культурної еліти, що, мовляв, від неї залежить покращення становища на Україні. Деяко скромности, вже хоч би з-за того, що ми вигідно розіслися на різних «рів'єрах»; перестаньмо поучати киян і львовян, що і як вони мають робити. Як показує дійсність, зокрема останньо опубліковані краєві матеріяли — поневолена Україна менторів не потребує, вона потребує людей таких, якою показала себе на Україні і на еміграції Віра Вовк. Тих, що шукають засобів помогти українській культурі, що, не закриваючи очей на дійсний стан, уміють добачити і вміють знайти те, у чому ми однозгідні.

Потурбуймо покійного Симоненка ще раз і запитаймо, нарешті, і себе на чужині: про яку Україну ми говоримо і скільки їх є?

Богдан Подолянко
(Сідней, Австралія)

Нова книга!

Важливий документ!

Уже здана до друку і незабаром появиться
в «Суспільно-політичній бібліотеці» — Серія I, ч. 1

документальна праця:

І в а н Д з ю б а

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?

На зміст книги складаються:

Передмова Степана Олійника — Лист автора до П. Шелеста та В. Щербицького з грудня 1965 — Інтернаціоналізм чи русифікація? — I. Можливість помилок і припустимість критики в національній справі — II. Важливість і місце національного питання — III. Сили, що підготували ревізію ленінської національної політики — IV. Майбутнє націй: нації за комунізм? — V. Національне почуття, національна свідомість, національні обов'язки — VI. Про соціалістичні республіки та форми їхнього співробітництва — VII. Пугало «українського буржуазного націоналізму» і реальність російського великодержавного шовінізму як головної небезпеки в національному будівництві СРСР — VIII. Рівність фактична і рівність формальна — IX. Українізація та її розгром — X. Русифікація і механіка русифікації — XI. Русифікація інших народів та денационалізація суперечать інтересам самого російського народу — XII. Розрив між теорією і практикою; плутання слідів завідомо фальшивою фразеологією — XIII. Національне питання, є разом з тим і питання соціальне, питання всесвітньо-історичне — XIV. Уряд УРСР як речник національної цілості; його відповідальність за націю.

Обкладинка Якова Гніздовського.

Книга має 264 стор. Ціна: в м'якій оправі — 4,50 ам. дол., у твердій — 5,50 ам. дол. або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями просимо звертатися безпосередньо до нашого видавництва або до його представників в окремих країнах.

Зміст

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Олекса Стефанович*. Пракиєва отчизна.
- 8 *Дені Дідро*. Жак фаталіст і його пан.
- 30 *Ліна Костенко*. Зоряний інтеграл.
- 46 *Хуан Рамон Хіменес*. Плятеро і я.
- 58 *Богдан Кравців*. Літературна реакція в наступі.
- 67 *Юрій Соловій*. Мистецьке і немистецьке в мистецтві.

ДОКУМЕНТАЦІЯ І ПУБЛІКАЦІЇ

- 77 *Валентин Мороз*. Репортаж із заповідника імени Берії.
- 83 *А. І. Ковальчук*. Відкритий лист до Л. І. Брежнєва.
- 91 Інструктивний лист старшим пресвітерам.
- 93 Список в'язнів, засуджених за Слово Боже.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

- 97 *Тит Д. Геврик*. Враження з України.

ДИСКУСІЯ, РОЗМОВИ

- 103 *Роман Рахманний*. За який прапор?

СПОГАДИ

- 114 *Євген Онацький*. По похилій площі.

122 БІБЛІОГРАФІЯ

ЛИСТ ДО РЕДАКЦІЇ

- 124 Два репортажі — два світи (*Богдан Подолянко*).

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Виготовлені чеки на «Сучасність» чи на окремі призвища працівників нашого вид-ва утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 9, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Франція: M. Soroczak
Cité Pierre Courant
Bel-Horizon
St. Etienne, Loire

Швейцарія: Dr. R. Prokop
Bachtelstr. 23
8400 Winterthur

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн
просимо надсилати безпосередньо
на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ на місячник «СУЧАСНІСТЬ»

одно число: річно:

Австралія	0,70	7,—	дол.
Австрія	20,—	200,—	шил.
Англія	0:6:0	3:0:0	фун.
Аргентина	40,—	400,—	пез.
Бельгія	40,—	400,—	бфр.
Бразилія	80,—	800,—	круз.
Венесуела	3,—	30,—	бол.
Голландія	3,—	30,—	гул.
Канада	1,—	10,—	дол.
Німеччина	3,—	30,—	нм.
США	1,—	10,—	дол.
Франція	3,80	38,—	ффр.
Швейцарія	3,20	32,—	шфр.
Швеція	4,—	40,—	кор.

Адреси для вplat:

Ukrainische Gesellschaft
für Auslandsstudien e. V.

8 München 2, Karlsplatz 8/III

Bankkonto: Deutsche Bank A. G.
8 München 2, Lenbachplatz
Kto Nr.: 22/20457

Postscheckkonto: PSchA München
Kto Nr.: 22278

Додаткові кошти переслання нашого журналу летунською поштою до
Канади і США становлять 6,5 дол. річно.

У «Суспільно-політичній бібліотеці» — ч. 1 (20)

Серія: Документи ч. 1

вийшов з друку збірник документів:

УКРАЇНСЬКІ ЮРИСТИ ПІД СУДОМ КГБ

На зміст збірника складаються: Вступне слово Івана Майстренка — *Іван Світличний*, До справи Л. Лук'яненка та інших — *Іван Кандиба*, Першому секретареві ЦК КПУ Шелестові Петрові Юхимовичу — *Лев Лук'яненко*, Генеральному прокуророві Союзу РСР Руденкові; До голови верховної ради УРСР Д. С. Коротченка — *Степан Вірун*, Депутату верховної ради СРСР і письменнику Олесю Гончару — *Василь Луцьків*, Центральному комітетові Комуністичної партії України; Слідчому КДБ Львівського управління Денісову.

Книжка має 108 стор.

Ціна: 2,— ам. дол. або відповідна сума в іншій валюті.

Замовлення просимо надсилати до нашого видавництва або на адреси наших представників.

Дослідно-видавниче об'єднання ПРОЛОГ у Нью-Йорку
опублікувало в серії

«Суспільно-політична бібліотека» — ч. 19

гостро публіцистичну працю, перше видання якої появилася
в 1919 році в Саратові:

Сергій Мазлах і Василь Шахрай

ДО ХВИЛІ

Що діється на Україні і з Україною

Вступне слово Івана Майстренка.

На зміст цієї книги складаються такі розділи: Pro domo — Війна і революція — Дві доби революції — Росія й Україна на тлі світових подій — Стратегічний плян відродження єдиної і неділимої Росії — Скоропадський і Денікін — Директорія — Тимчасовий робітничо-селянський уряд України — Окупанти — Тенденція українського руху: самостійна Україна — Революція в Австрії. Галичина — Чи можлива незалежна від Росії Україна? — Як пишуть історію — Український національний рух на тлі сучасного капіталістично-імперіялістичного господарства — Єдність чи самостійність? Дві політики — Союз пролетаріату з дрібною буржуазією проти світового імперіялізму — Століпінщина — Українська комуністична партія (більшовиків) — Ми «націоналісти». Ми «шовіністи» — Запитання тов. Ленінові.

Книжка має 304 стор. Ціна — 3 дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» та «Сучасність».

Адреса вид-ва ПРОЛОГ: Prolog Ass'n. Inc.

875 West End Ave.

New York, N. Y. 10025, U.S.A.